Jaarrapportage over de ruimtelijke ontwerpsector

/ 2021

door Atelier Rijksbouwmeester, Bureau Architectenregister, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Stichting Fonds Architectenbureaus, BNA, BNSP, NVTL en BNI

Aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Jaarrapportage over de ruimtelijke ontwerpsector

/ 2021

Centre for Urban Studies/GPIO
Universiteit van Amsterdam

Suzan van Kempen
Romy Mathot
Robert C. Kloosterman

door Atelier Rijksbouwmeester, Bureau Architectenregister, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Stichting Fonds Architectenbureaus, BNA, BNSP, NVTL en BNI

Inhoud

Voorwoord 6
Samenvatting 10

1. Het veld van de ruimtelijke ontwerpsector 22
1.1 Introductie 22
1.2 Aanleiding onderzoek 26

2. Bronnen en methoden van onderzoek 28
2.1 Inleiding 28
2.2 Een nieuw en meer verfijnd databestand 29
2.3 Onderzoekspopulaties 31
2.3.1 Populatie architectenregister 31
2.3.2 Overkoepelend CBS-bestand 31
2.3.3 Relevante SBI-codes 32
2.3.4 De samenhang van bestanden 33

3. De ruimtelijke ontwerpsector en de vier disciplines 36
3.1 Inleiding 36
3.2 De disciplines 37
3.2.1 Man-vrouw verhouding 39
3.2.2 Werkgelegenheid en verhouding werknemers/zelfstandigen 39
3.2.3 Wekelijkse arbeidsduur 49
3.2.4 Loon 51
3.2.5 Koppeling architectenregister en SBI-codes 53
3.3 Conclusie: opvallende verschillen 56

4. Het profiel van de (bouwkundig) architect 68
4.1 Inleiding 68
4.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon 68
4.3 Analyse op basis van SBI-code 72

5. Het profiel van de interieurarchitect 76
5.1 Inleiding 76
5.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon 76
5.3 Analyse op basis van SBI-code 80

6. Het profiel van de tuin – en landschapsarchitect 84
6.1 Inleiding 84
6.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon 84
6.3 Analyse op basis van SBI-code 87

7. Het profiel van de stedenbouwkundige 88
7.1 Inleiding 88
7.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon 88
7.3 Analyse op basis van SBI-code 93

8. De geografie van de ruimtelijke ontwerpsector 95
8.1 Inleiding 95
8.2 Internationalisering van de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland 95
8.3 De spreiding van architecten over Nederland 97

9. Resultaten, implicaties en aanbevelingen 100
9.1 Inleiding 100
9.2 De resultaten samengevat 101
9.3 De implicaties 108
9.4 Aanbevelingen voor verder onderzoek 112

Appendix 1 114
Appendix 2 116
Literatuur 118
Naschrift en fotoverantwoording 120
Colofon 123

Voorwoord Rijksbouwmeester Floris Alkemade

De komende jaren heeft Nederland de ruimtelijk ontwerpers hard nodig, wellicht harder dan ooit. We staan namelijk aan de vooravond van ‘de grote verbouwing van Nederland’. Denk aan de miljoenen woningen die komende jaren van het gas af moeten, de nieuwbouw van nog eens een miljoen extra woningen en de komst van zonnepanelen, windmolens en datacenters. Maar ook aan de overgang van intensieve veehouderij naar nieuwe vormen van kringlooplandbouw. Opmerkelijk: alle grote sociaal-maatschappelijke transities hebben een sterke ruimtelijke component. Ze doen daarmee een beroep op ontwerpkracht. Daarnaast hebben we te maken met een bevolking die steeds diverser wordt en ook steeds grijzer. Al deze ontwikkelingen vragen een ontwerpersblik. Deze doorgrondt hoe onze steden, dorpen en landschappen zich aan kunnen passen en er in de toekomst uit zullen zien. Het is essentieel dat we deze opgaven in ruimtelijke samenhang beschouwen.

Ruimtelijk ontwerpers - architecten, stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten en interieurarchitecten - kunnen hierbij een belangrijke inhoudelijke rol spelen. Zij zijn als geen ander in staat vanuit ontwerp- en

verbeeldingskracht schijnbaar tegengestelde eisen te combineren. Zij tonen ons hoe vanuit de samenhang de kwaliteit op alle schaalniveaus versterkt kan worden. In deze transitietijd zijn onze 'ruimtelijk specialisten' relevanter dan ooit op het snijvlak van maatschappelijke discussies en betrokkenheid.

Ik vind het dan ook van groot belang dat ontwerpers in een vroegtijdig stadium bij de besluitvorming worden betrokken. Overal zien we dat de maatschappelijke weerstand snel toeneemt op het moment dat vraagstukken als energietransitie en klimaatadaptatie puur als een technische vraag worden beschouwd. Ontwerpers moeten daarom veel dichter tegen de politiek aan zitten dan nu het geval is. Zoals het kabinet vertrouwt op de adviezen van de medisch specialisten in het Outbreak Management Team (OMT), zo zou de politiek ook veel vaker en intensiever ruimtelijk ontwerpers kunnen inschakelen bij de grote verbouwing van Nederland. Ontwerpend onderzoek als sleutel om urgente transformatieprocessen op gang te brengen. Dit geldt zowel op het niveau van het Rijk, de provincie, de waterschappen als de lokale overheden.

De urgentie om ruimtelijk ontwerpers een meer relevante rol te laten spelen bij de politieke beslissingen heeft het Kabinet neergelegd in het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024. Dit is in december 2020 aan de Tweede Kamer werd aangeboden. De politieke behoefte is er maar nu komt het op de uitvoering aan.

De partijen die zijn betrokken bij de opstelling van deze Jaarrapportage 2021 zien die noodzaak volop. Zij zijn ten volle bereid hun medewerking te verlenen aan de uitvoering van alle plannen. Het gaat om 'de kwantiteit van kwaliteit', zoals Aldo van Eyck al eens treffend zei.

Deze jaarrapportage schetst een actueel beeld van de ruimtelijke ontwerpsector. De onderzoekers concluderen dat de beroepsgroep gehavend uit de kredietcrisis is gekomen - met sinds 2010 een verontrustend verlies van een derde van het aantal banen op architectenbureaus. Het herstel na 2014 was evident niet volledig. Ook trad een vergaande versplintering van de sector door de groei van het aantal zzp-ers van bijna 20 procent in 2010 naar 32 procent in 2018. Zzp-ers maken inmiddels ongeveer een derde uit van de beroepsgroep. Het is een beroepsgroep die

bovendien weinig inclusief is. Vrouwen maken een derde hiervan uit, ongeveer het laagste percentage in Europa. Deze rapportage is kortom een rapport dat zoveel inzicht geeft dat er alle aanleiding is een maatschappelijk debat te voeren en om over gericht beleid na te denken.

De waarde van deze rapportage ligt er ook in dat de beroepsgroep als geheel een spiegel wordt voorgehouden die genoeg stof voor ook het interne debat oplevert. In dit debat wil ik aan drie onderwerpen prioriteit geven.
Ten eerste, hoe kunnen we de maatschappelijke positie van ruimtelijk ontwerpers versterken in het licht van de aanstaande grote verbouwing van Nederland. Ten tweede het gebrek aan diversiteit binnen de ontwerpsector en wat dit betekent voor het vermogen van ruimtelijk ontwerpers om met het juiste inzicht sociaalmaatschappelijke vragen te adresseren. En als derde: hoe gaan de sector en het onderwijs om met de groeiende groep zzp-ers die inmiddels binnen de sector een dominante bedrijfsvorm zijn geworden.

Bij het eerste onderwerp is het belangrijk dat opdrachtgevers bewust gemaakt worden van de rijke mogelijkheden die ontwerpend onderzoek biedt. Met ontwerpend onderzoek bieden we lastige ruimtelijke transities het juiste maatschappelijke speelveld en trekken we ze uit het politieke domein te trekken. Publieke opdrachtgevers kunnen juist hier een voorbeeldrol vervullen.

Bij de diversiteit en het grote aantal zzp-ers is het nodig binnen de beroepsgroep een indringende dialoog te voeren. Het geringe aandeel vrouwen maakt dat er geen juiste afspiegeling van de maatschappij is. Dit mag niet genegeerd worden of als onoverkomelijk worden gezien.

Het groeiende aandeel zzp-ers moet bekeken worden in het licht van wat het voor de slagkracht van deze groep betekent. Vaak toont deze groep een grote mate van flexibiliteit die veel meerwaarde kan genereren. De kwetsbaarheid die ermee samenhangt, zou veel beter ondervangen moeten worden.

Kortom: het is een tijd waarin er alle aanleiding is de grondvesten van de ontwerpende beroepsgroep tegen het licht te houden. De waarde van deze rapportage ligt er ook in dat ruimtelijke ontwerpsector als één geheel wordt benaderd. Daarmee krijgt de beroepsgroep één gezicht naar buiten. Ik wil de onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam maar ook de begeleidingscommissie danken voor het

doorzettingsvermogen om dit voor elkaar te krijgen.

Voor inzicht in het functioneren van de beroepsgroep en het te voeren overheidsbeleid is een regelmatige update en verdieping nodig, deze rapportage mag geen eenmalige actie zijn. Tot mijn genoegen heeft Bureau Architectenregister zich bereid verklaard de trekkersrol nu van ons over te nemen. Daarmee wordt het onderzoek in een tweejaarlijks ritme samen met de partners herhaald. Het inzicht in de ruimtelijke ontwerpsector krijgt zo een herhaalde, krachtige impuls. Goed om te weten dat we als beroepsgroep niet blind hoeven te varen in de komende tijd waarin de grote sociaalmaatschappelijke vragen meer dan ooit ruimtelijke vragen worden.

Floris Alkemade
Rijksbouwmeester

Samenvatting

1. Inleiding

In februari 2020 verscheen voor het eerst de ‘Jaarrapportage Ruimtelijke Ontwerpsector’. Onder de titel ‘Ruimte in Transitie’ rapporteerden de Rijksbouwmeester, de Nederlandse branche- en beroepsorganisaties voor ruimtelijk ontwerpers samen met het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en het Bureau Architectenregister over hoe de sector ervoor staat. Om een dergelijk periodiek overzicht was gevraagd door OCW-minister Van Engelshoven.

Genoemde partijen pakten de handschoen op en formuleerden in ‘Ruimte in Transitie’ zes aanbevelingen over hoe overheid en markt hier samen concreet invulling aan kunnen geven. Ook concludeerden zij dat er nog te weinig inzicht bestaat in wie er precies in de ruimtelijke ontwerpsector werkzaam zijn en onder wat voor omstandigheden. Atelier Rijksbouwmeester en Bureau Architectenregister hebben daarom het initiatief genomen voor een verdiepend onderzoek, uitgevoerd door het Centre for Urban Studies/GPIO van de Universiteit van Amsterdam (Suzan van Kempen, Romy Mathôt en Robert C. Kloosterman).

De uitkomsten van dit onderzoek staan centraal in de tweede Jaarrapportage Ruimtelijke Ontwerpsector. In deze samenvatting worden de belangrijkste resultaten verwoord. Na een schets van het onderzoek en een overzichtsbeeld passeren de vier ontwerpdisciplines individueel de revue: (bouwkundig) architecten, interieurarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen. Daarna volgen de belangrijkste bevindingen en de implicaties – voor het beleid, de organisaties en de bedrijven zelf.

2. Opzet van het onderzoek

Verdieping en verbreding

Het onderzoek 'De ruimtelijke ontwerpsector ontleed' geeft inzicht in de grote diversiteit van de ontwerpsector qua discipline, arbeidspositie, man/vrouwverhouding, beloning, leeftijdsopbouw en ruimtelijke spreiding. Daarnaast is sprake van een verbreding. Naar (bouwkundig) architecten is al het nodige onderzoek verricht, maar dat geldt nauwelijks voor stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten en interieurarchitecten. Alle vier de ruimtelijke ontwerpdisciplines passeren daarom gelijkwaardig de revue.

Het onderzoek geeft antwoord op drie vragen:

1. **Welke patronen kunnen we onderscheiden bij contractsoort, arbeidsrelatie, dienstverband, wekelijkse arbeidsduur, bedrijfstak en maandloon – uitgesplitst naar discipline, leeftijd en geslacht?**
2. **Welke kenmerken vertoont de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland waar het gaat om in loondienst werkenden, alsmede zelfstandig ondernemers met en zonder personeel, de gerealiseerde winst en de vestigingsgemeente?**
3. **Welke ontwikkelingen hebben zich in het afgelopen decennium voor gedaan in de structuur van de sector?**

Nieuwe gegevens

Eerder onderzoek naar de positie van ruimtelijk ontwerpers liep vast op het ontbreken van gegevens over hun sociaaleconomische positie. Ook was weinig bekend over de groep zzp'ers. Daarom heeft het CBS een nieuw databestand gemaakt. Dit bestand gaat uit van het register van het Bureau Architectenregister waarin architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en tuin- en

landschapsarchitecten op naam staan ingeschreven. Vervolgens heeft het CBS een koppeling gemaakt met andere bestanden die informatie bevatten ten aanzien van sociaaleconomische, bedrijfs- en persoonskenmerken op persoonsniveau. Dit alles voor het jaar 2018.

De ingeschreven personen in het architectenregister 2018 (13.750 personen[1]) vormen de kern van de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland en daarmee ook van het onderzoek. De ruimtelijke ontwerpsector bevat echter naast deze architecten ook een aanzienlijk aantal personen dat niet staat ingeschreven in het Architectenregister. Zij werken bijvoorbeeld als tekenaar of ICT'er, of ander ondersteunend personeel. Daarnaast gaat het in een aantal gevallen om ontwerpers die weliswaar een ontwerpopleiding hebben gevolgd maar zich niet hebben ingeschreven in het Architectenregister. Al deze personen zijn in het onderzoek meegenomen door de SBI-gegevens van het CBS te gebruiken (de Standaard Bedrijfsinstellingen die ruimtelijk ontwerpactiviteiten bevatten). Het gaat om de volgende SBI-codes: 71111: Architecten; 71112: Interieurarchitecten; 7112: Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies en 74103: Interieur en ruimtelijk ontwerp.

3. De vier ontwerpdisciplines: een overzicht

Vrouwen en mannen

In de ruimtelijke ontwerpsector zijn de mannen in de meerderheid. Bij de (bouwkundig) architecten was de verhouding vrouw-man bijvoorbeeld 24 versus 76 procent. Alleen in de discipline van interieurarchitect waren in 2018 vrouwen in de meerderheid. Wel lijkt de man-vrouw verdeling in de gehele ontwerpsector te veranderen. Zo was het aantal vrouwen in de leeftijdscategorie 23-34 in 2018 het dubbele van het aantal mannen.

Werkgelegenheid en verhouding werknemers/zelfstandigen

Het zelfstandig ondernemerschap is aan een duidelijke opmars bezig. Het aandeel zzp'ers is gestegen van 19,5 procent in 2010 naar 32,2 in 2018. Vooral de interieurarchitecten werken veelal als zelfstandige, gevolgd door de (bouwkundig) architecten en de tuin- en landschapsarchitecten. De versnippering van de ruimtelijke ontwerpsector is hierdoor verder vergroot (ten opzichte van het verleden waarin veel meer ontwerpers bij bureaus actief waren). Er is ook gekeken naar de leeftijd van de bedrijven waarvan de

1. (Bouwkundig) architecten: 76%; stedenbouwkundigen: 6%; tuin- en landschapsarchitecten: 5% en interieurarchitecten: 13%.

werknemers en zelfstandigen in 2018 stonden ingeschreven in het Architectenregister. Daaruit blijkt dat in 2018 meer dan 3.000 architecten werkzaam waren als zelfstandige in bedrijven die in de periode 2008-2018 zijn opgericht. Eenzelfde beeld zien we bij de werknemers. Meer dan 1.000 architecten die als werknemer bij het CBS te boek stonden, werkten eveneens bij bedrijven die in de periode na het uitbreken van de kredietcrisis zijn opgericht. Deze cijfers geven aan dat de samenstelling van de populatie van bedrijven waar de ingeschrevenen van het architectenregister werkzaam zijn, na 2008 grondig vernieuwd is.

De kleine bedrijven zijn in de ruimtelijke ontwerpsector veruit in de meerderheid. Bedrijven met meer dan 50 werkzame personen zijn zeldzaam. Ruimtelijk ontwerpers zijn overigens niet uitsluitend werkzaam als werknemers bij een bureau. Ook in andere sectoren treffen we architecten aan. Zo werken relatief veel stedenbouwers en landschapsarchitecten bij de overheid, zowel op nationaal, provinciaal als lokaal niveau. De kredietcrisis heeft geleid tot een afname van het aantal banen van werknemers bij architectenbureaus in de periode van 2010 - 2015 met ongeveer de helft. Rekenen we over de periode van 2010 - 2018 dan is het verlies een derde geweest.

Wekelijkse arbeidsduur

De tuin- en landschapsarchitecten werken relatief het vaakst in deeltijd (minder dan 35 uur per week). Zij worden op de voet gevolgd door de interieurarchitecten. Van de stedenbouwkundigen werkte in 2018 meer dan de helft voltijds. Hetzelfde gold voor de (bouwkundig) architecten. In elke discipline werkte meer dan de helft van het totale aantal mannen voltijds, vrouwen werken meer in deeltijd.

Loon

Bij de ontwerpdisciplines heeft de helft tot twee derde van alle ontwerpers een bruto maandloon tussen 2.500 en 5.000 euro per maand. Bij de interieurarchitecten is de categorie 0 – 2.499 euro relatief groot (39 procent tegenover gemiddeld 15 procent bij de andere disciplines). Dit hangt mogelijk samen met het grote aandeel vrouwen en deeltijdwerkers in de discipline van interieurarchitect: zij werken minder uren en krijgen daarom een lager brutoloon. Vergeleken met het Nederlandse loongemiddelde is het loon hoger, passend bij het hoge opleidingsniveau van ontwerpers. De onderzoekers constateren ook dat hoe hoger het brutoloon is, des te lager het aandeel vrouwen.

4.
De (bouwkundig) architecten

Qua *leeftijd* treffen we in deze discipline relatief veel ouderen aan. Meer dan de helft was in 2018 ouder dan 45 jaar en we zien ook dat een aanzienlijk deel ouder dan 68 jaar (meer dan 1.000 ingeschrevenen in het Architectenregister) was.

Bij de *bestaansduur* van de bedrijven wijzen de onderzoekers op het relatief grote aantal jonge bedrijven van (bouwkundig) architecten. In de nasleep van de kredietcrisis van 2008 zijn blijkbaar veel nieuwe bedrijven door (bouwkundig) architecten opgezet. Het gevolg hiervan is dat bijna de helft van de bedrijven van zelfstandig architecten na het uitbreken van die crisis is opgericht. Dat kan door jonge nieuwkomers zijn gedaan, maar het zou ook kunnen dat architecten – waarvan een deel al jaren als werknemer bij een architectenbureau actief kan zijn geweest – vanwege ontslag zelf een bedrijf zijn begonnen. Kijkend naar het loon is de constatering dat 61 procent van de (bouwkundig) architecten tussen de 2.500 en 5.000 euro bruto per maand verdient. Vergeleken met de loonverdelingen van de andere disciplines springt deze discipline eruit in de hoogte van de beloning.

Deze groep is ook benaderd aan de hand van SBI-code 71111: Architecten. Het beeld van de circa 8.000 personen die niet staan ingeschreven in het architectenregister maar wél gekoppeld zijn aan deze SBI-code wijkt op onderdelen af van de ingeschreven bouwkundig architecten. Bij deze groep is juist de leeftijdscategorie van 23-34-jarigen groot. Het lijkt erop dat zich in dit deel van de ruimtelijke ontwerpsector een relatief grote recente aanwas heeft voorgedaan. Die aanwas vond naar alle waarschijnlijkheid vooral na 2013 plaats toen de bouwsector weer aantrok. In de jongere leeftijdscategorieën zijn ook meer vrouwen vertegenwoordigd. Een relatief groot aantal personen is zowel werkzaam als werknemer en als zelfstandige.

Over het geheel is ook bij de personen die werkzaam zijn in de SBI-code Architecten (zoals bijgehouden door het CBS) sprake van een oververtegenwoordiging van mannen: 71 procent. Zij werken veelal voltijds.

5.
De interieurarchitecten

Bij de *leeftijd* van de interieurarchitecten valt op de leeftijdscategorie 45-54 jaar relatief sterk vertegenwoordigd is, terwijl het aandeel van de groep 23-34 jarigen kleiner

is dan in de andere drie disciplines. De crisis van 2008 heeft er mogelijk voor gezorgd dat in de afgelopen tien jaar relatief weinig interieurarchitecten zijn ingeschreven in het architectenregister.

Het overgrote deel van de interieurarchitecten werkte in 2018 in loondienst bij bedrijven die zijn opgericht voor de kredietcrisis. Maar als we naar de zelfstandigen kijken, zien we ook hier dat in het afgelopen decennium veel nieuwe bedrijven zijn opgericht door interieurarchitecten.

De verdeling van het *loon* van de interieurarchitecten ziet er wezenlijk anders dan dat van de (bouwkundig) architecten. Er is sprake van een veel groter aandeel in de categorie 0 – 2.499 euro bruto per maand (39 procent) en veel kleinere aandelen in de hogere loongroepen.

Ook bij de interieurarchitecten zijn er mensen die niet ingeschreven in het Architectenregister maar die wel actief zijn in deze economische branche. Bij het CBS worden daarvoor twee SBI-codes gehanteerd die betrekking hebben op de discipline Interieurarchitect, namelijk 71112: Interieurarchitecten en 74103: Interieur en ruimtelijk ontwerp. De onderzoekers hebben ook voor deze twee SBI-codes gekeken naar de overlap met het architectenregister. In totaal vallen 9.496 personen onder een van deze twee codes. Het grootste deel hiervan (8.787) was niet ingeschreven in het register. De gegevens wijzen uit dat vrouwen in deze ontwerpdiscipline zijn oververtegenwoordigd. Een groot deel van deze tweede groep is ingetreden na 2008. Bijna een kwart is ‘dubbel actief’ en combineert het werknemerschap met het zelfstandig ondernemerschap.

6. De tuin- en landschaps-architecten

Degenen die als werknemer werkzaam zijn in discipline tuin- en landschapsarchitectuur, treffen we vooral aan in bedrijven die zijn opgericht voor het uitbreken van de financiële crisis in 2008. Net als bij de disciplines (bouwkundig) architecten en interieurarchitecten is dit wezenlijk anders voor de zelfstandigen. In dat geval zien we vooral jonge bedrijven en dan weer met name die jonger zijn dan vijf jaar.

Twee derde van de tuin- en landschapsarchitecten verdiende tussen de 2.500 en 5.000 euro bruto per maand. Van alle vier de ontwerpdisciplines is dit het hoogste percentage (67).

Bij de tuin- en landschapsarchitecten (en de stedenbouwkundigen) is ook gekeken naar de personen die het CBS bijhoudt onder de SBI-codes. In code 7112 'Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies' zijn zowel de stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten ondergebracht. Volgens het CBS waren in deze sector op 31 december 2018 in totaal 104.003 personen werkzaam. Slechts een deel daarvan is daadwerkelijk werkzaam in het ruimtelijke ontwerp; de meesten hebben een ander beroep. Van de 104.003 personen was een klein deel (1.356 ofwel 1,3 %) ingeschreven in het Architectenregister.

Het gaat in deze groep vooral om mannen (bijna 80 procent). 70 procent werkt als werknemer, 16 procent als zelfstandige en 13 procent is dubbel-actief. Ook hier weer het beeld van vooral mannen in voltijdbanen en vrouwen in deeltijdbanen. Slechts een klein percentage van de vrouwen in deze sector werkt 35 uur of meer.

7. De stedenbouwkundigen

Bij de *leeftijd* blijkt dat de grootste groep stedenbouwkundigen zich bevindt in de leeftijdscategorie 35-44 jaar. De werknemers zijn voornamelijk werkzaam in bedrijven met een langere bestaansduur. De bedrijven van zelfstandige stedenbouwkundigen dateren – relatief gezien (aanzienlijk) meer dan in de andere drie disciplines – voornamelijk van na 2008. In deze discipline heeft zo in ieder geval een forse verjonging van de bedrijven voorgedaan.

Kijkend naar het *brutoloon* zien we dat 63 procent maandelijks tussen de 2.500 en 5.000 euro bruto verdient.

Zoals al aangegeven in de vorige paragraaf is ook bij de stedenbouwkundigen (en de tuin- en landschapsarchitecten) gekeken naar de personen die het CBS bijhoudt onder de SBI-codes. In code 7112 'Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies' zijn zowel de stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten ondergebracht. Volgens het CBS waren in deze sector op 31 december 2018 in totaal 104.003 personen werkzaam. Slechts een deel daarvan is daadwerkelijk werkzaam in het ruimtelijke ontwerp; de meesten hebben een ander beroep. Van de 104.003 personen was een klein deel (1.356 ofwel 1,3 %) ingeschreven in het Architectenregister. Voor de stedenbouwkundigen komen de onderzoekers tot nagenoeg gelijkluidende constateringen als voor de tuin- en

landschapsarchitecten ten aanzien de verhouding man/vrouw, werknemer/zzp-er en wekelijkse arbeidsduur.

8.
De geografie van de ruimtelijke ontwerpsector

Waar bevindt de ruimtelijke ontwerpsector zich in Nederland? En waar komen de ruimtelijk ontwerpers vandaan die in Nederland werken?

Herkomst van ruimtelijk ontwerpers
Zoals in veel kennisintensieve sectoren in Nederland is ook die van het ruimtelijk ontwerp internationaler geworden – zowel qua werkenden als qua werkgebied. Met name de grotere architectenbureaus hebben al langere tijd jaren een divers samengesteld personeelbestand. Ook de opleidingen in Nederland trekken veel buitenlanders, die regelmatig na hun studie in Nederland blijven werken. Daarnaast zien we ook buitenlanders op tijdelijke basis als stagiaires of trainees aan de slag bij Nederlandse bureaus. Van alle buitenlanders stonden er in 2018 590 ingeschreven in het Architectenregister. Duitsland is hoofdleverancier met meer dan 200 personen, gevolgd door Italië met circa 75.

Het landschap van de sector
In termen van vestigingsplaats is de ontwerpsector grootstedelijk van karakter. We zien dit patroon –zowel voor hen die als werknemer en zij die als zelfstandig architect werkzaam zijn. Bij de zelfstandigen is de urbane en ook Randstedelijke oriëntatie nog meer uitgesproken, met vooral Amsterdam en Rotterdam als belangrijke centra van architectonisch ontwerp. Met daarbij de aantekening dat ook Eindhoven en Arnhem als belangrijke vestigingsplaatsen van architecten naar voren komen.

9.
Bevindingen en implicaties

De onderzoekers van de UvA konden gebruik maken van nieuwe gegevens. Daarmee ontstaat een veelomvattend, gedetailleerd cijfermatig overzicht van de ruimtelijke ontwerpsector als geheel. En meer in het bijzonder van de ruimtelijk ontwerpers die zich architect, stedenbouwkundige, interieurarchitect, tuin en landschapsarchitect mogen noemen.

9.1
De bevindingen

Belang van de architectentitel
De titel van architect is op zich geen voorwaarde om als ruimtelijk ontwerper actief te zijn. Wel heeft de titel een groot aantal voordelen, zoals het kunnen meedoen aan (Europese) aanbestedingen waarbij inschrijving in het Architectenregister als voorwaarde wordt gesteld. De titel stelt architecten in staat om ook elders in de EU hun beroep uit te oefenen en daarmee wordt ook hun geografische werkveld aanmerkelijk vergroot. Ook heeft men via het Architectenregister toegang tot beroepservaringsperiode en meer in het algemeen ook de *éducation permanente*. De titel heeft tenslotte ook immateriële waarden zoals beroepstrots en reputatie (symbolisch kapitaal).
De onderzoekers concluderen dat niet alle ruimtelijk ontwerpers die beschikken over de vereiste ontwerpopleiding, blijken te zijn ingeschreven in het architectenregister.

Diversiteit
De (bouwkundig) architecten springen eruit qua aantal, qua aandeel in de bedrijfstak, qua beloning en ook qua sekse-ongelijkheid (deeltijd, beloning). Min of meer spiegelbeeldig is de discipline interieurarchitectuur waar vrouwen zijn oververtegenwoordigd. Maar ook daar zien we de combinatie van vrouw - deeltijd en relatief lager bruto (maand)loon. Zelfs in 2018 zijn deze verschillen tussen mannen en vrouwen in de ontwerpsector nog zeer saillant.

Ontwikkeling zelfstandigen en werkgelegenheid
Elk van de vier ontwerpdisciplines kende een sterke aanwas van nieuwe bedrijven en dan vooral zonder personeel na 2008. Het aandeel zzp'ers steeg van 19,5 procent in 2010 naar 32,2 in 2018. Waar werknemers vooral werkzaam zijn bij bedrijven die zijn opgericht voor 2008, zijn de zelfstandigen vooral werkzaam bij jonge bedrijven, en met name die met een bestaansduur van 5 jaar of minder. Het toont de veerkracht van de sector. Anderzijds is sprake van vormen van onzekere arbeid waarbij een deel van de zzp'ers zich vaak in een zwakke onderhandelingspositie bevindt

De sector is gehavend uit de kredietcrisis gekomen. Het aantal banen van werknemers bij architectenbureaus is in de periode van 2010-2018 afgenomen met een derde. Het herstel na 2014 was evident niet volledig. Waar veel andere sectoren qua werkgelegenheid weer op het niveau

van vóór de kredietcrisis zitten, lijkt de werkgelegenheid bij architectenbureaus niet te profiteren van de aantrekkende bouwmarkt.

Combinaties van ondernemerschap
Allerlei vormen van niet-standaard contracten worden ingezet en ontwerpers kunnen zowel werknemer zijn als zelfstandige – zowel gelijktijdig als volgtijdelijk. Een deel van de architecten verdient (ruim) boven modaal maar er zijn er ook die laag betaald worden.

Internationalisering
De grotere bureaus en de opleidingen trekken veel buitenlanders aan. Dit leidt niet tot een evenredige inschrijving in het Architectenregister. Buitenlandse architecten die (tijdelijk) in Nederland werken, staan vaak ingeschreven in het register van hun land van herkomst. Om hier als architect te werken, hoeven zij niet ingeschreven te zijn.

Vestigingsplaats en -regio
Architecten zijn vooral in steden te vinden en dat geldt met name voor zelfstandig architecten. Dit heeft te maken met agglomeratievoordelen die steden bieden. Ook is hier de meeste werkgelegenheid te vinden.

9.2 De implicaties

Voor het beleid
De initiatiefnemers van dit onderzoek adviseren de Rijksoverheid om de rol van de ruimtelijke ontwerpsector in te bedden in een breder kader waar afwegingen ten aanzien van sociale en culturele kwaliteit, ecologische en klimaataspecten samenkomen. Ruimtelijk ontwerpers kunnen een waardevolle rol spelen in steeds complexer wordende opgaven en processen die vragen om integrale blik en aanpak.

Aangrijpingspunten vormt het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024 en daarnaast ook de Wet op de Architectentitel. Met dat laatste instrument wordt de professionaliteit van de vier disciplines op peil gehouden en versterkt via de beroepservaringsperiode (BEP) en via *éducation permanente* (bij- en nascholing).

Voor de organisaties
Het verdient aanbeveling dat het zich expliciet rekenschap geeft van een nieuwe toekomst voor studenten. Een waarin formeel juridische zelfstandige architecten op allerlei wijzen samenwerken in netwerken (met andere architecten maar ook met andere disciplines). Op gebied van het ontwerp maar

ook in bedrijfsmatig opzicht (bijvoorbeeld opdrachten binnenhalen). Zij kunnen zo schaalvoordelen genereren.

Als architecten de creatieve kern van de ruimtelijke ontwerpsector willen vormen, zal dat ook consequenties hebben voor de wijze waarop men zich collectief organiseert en de belangen behartigt.

Opvallend is onder meer dat niet alle ruimtelijk ontwerpers ingeschreven zijn in het Architectenregister. Onderzocht zou moeten worden wat daarvan de oorzaak is. De waarde van de titel is blijkbaar niet voor alle betrokkenen evident. Hier ligt een opgave voor Bureau Architectenregister in samenwerking met de branche- en beroepsorganisatie, om gezamenlijk de waarde van de titel te onderstrepen. Een specifieke aanbeveling betreft de achterblijvende deelname van de interieurarchitecten aan de BEP: ook op dit punt is nader onderzoek gewenst.

De branche- en beroepsorganisaties en ook het Bureau Architectenregister kunnen tevens zich inzetten voor het versterken van de positie van zzp'ers. Zzp'ers vormen in de sector inmiddels een dominant bedrijfstype. De vraag is dan ook hoe deze groep bereikt kan worden voor het versterken van hun positie in de ruimtelijke inrichting, hoe zij meer weerbaar in tijden van recessie kunnen worden gemaakt en hoe zij bediend kunnen worden met vormen van *éducation permanente*. Een eerste begin is in 2019 gemaakt met het afsluiten van een cao waarbij de zogeheten *zij-aan-zij werkers* (zelfstandige architecten die voor een bureau werken) wel onder cao-bepalingen zijn komen te vallen. Hiervoor is in de cao daarom een minimumtarief opgenomen voor opdrachten van bureaus aan zzp'ers.

Tenslotte ligt er een taak voor de branche- en beroepsorganisaties in het onderzoeken van de versnippering in de sector: wat betekent dit voor de zelforganisatie en positionering van de organisaties?

Voor de bedrijven

Er is nog een wereld te winnen waar het gaat om diversiteit. Uit het onderzoek komt een over het geheel genomen relatief zwakke positie van vrouwen naar voren: qua beloning en soort arbeidscontract. De onderzoekers hebben geen gegevens over afkomst of etniciteit, maar ook op dat gebied lijkt er werk aan de winkel.

Als architecten de rol van *socio-spatial problem solvers* in de samenleving willen spelen (een ambitie die zij zelf onderschrijven,

maar ook door het Rijk bij hen wordt neergelegd), zijn meerdere perspectieven op hoe wonen, werken, recreëren vervlochten moeten worden, essentieel in een diverse maatschappij. Diversiteit en gelijkwaardigheid is een mooie doelstelling die dus ook door de architecten zelf serieus moet worden genomen. Onderzoek moet duidelijk maken hoe deze sekse ongelijkheid en ondervertegenwoordiging van bepaalde bevolkingsgroepen kan veranderd.

Nader onderzoek

De onderzoekers van de UvA doen tenslotte aanbevelingen voor nader onderzoek:

- Houd *vanaf nu* de data bij en voer met een zekere regelmaat dit soort onderzoek uit. Dit maakt meer inzicht mogelijk in de dynamiek van de ruimtelijke ontwerpsector.
- Neem nieuwe gegevens op met betrekking tot diversiteit en de uitstroom uit het onderwijs. Dat geldt ook meer in detail voor gegevens ten aanzien van het effect van de BEP op de instroom in het architectenregister per discipline.
- Voer gericht casestudy onderzoek uit naar de variëteit binnen de grote groep van zzp’ers, de trajecten van bedrijven, de barrières voor vrouwen en leden van minderheden, de ontwikkeling van netwerkverbanden en de rol van ondersteunende instituties.

1. Het veld van de ruimtelijke ontwerpsector

1.1 Introductie

“Architectuur vormt de wereld waarin wij leven, iedereen zou daaraan moeten kunnen bijdragen, en ervan profiteren.”

Teun van den Ende, Kirsten Hannema en Arna Mačkić in het Architectuur in Nederland Jaarboek 2019/2020.

“I argue that architects are socio-spatial problem-solvers, integrators of complex bodies of information and masters in space-craft.”

Flora Samuel in Why Architects Matter: Evidencing and Communicating the Value of Architects.

Nederland staat voor een grote ontwerpopgave. De noodzaak om de ruimtelijke inrichting van Nederland aan te passen aan de nieuwe eisen van duurzaamheid, klimaatbestendigheid, sociaal-culturele demografische veranderingen en biodiversiteit is meer dan urgent (Alkemade, 2020: 50). Het (her)ontwerpen van de gebouwde omgeving vraagt zeker in een zeer dicht bevolkt land evident om een grote kundigheid en betrokkenheid en doet een beroep op een veelheid van kennisvelden. De recente crises rondom stikstof en Covid-19 die ook ruimtelijke implicaties hebben, laten eens te meer zien dat vanuit de overheid moet worden ingegrepen in de ruimtelijke inrichting en ontwerpers kunnen daar een belangrijke bijdrage aan leveren. Hier ligt een kans voor een (nieuwe) rol voor de architecten juist als *social spatial problem solvers*.

Al diegenen die op enige wijze direct betrokken zijn bij dat grote project kunnen we scharen onder de ruimtelijke ontwerpsector. De creatieve kern van de ruimtelijke ontwerpsector wordt gevormd door de (bouwkundig) architecten[2], interieurarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen. Deze ontwerpers zijn actief op alle relevante ruimtelijke schaalniveaus: van de inrichting van een specifieke ruimte in een gebouw tot dat gebouw zelf, en vervolgens ook tot het schaalniveau van de omgeving op straat, stad en regio. Aldus kunnen zij een essentiële bijdrage leveren aan de totstandkoming en realisering van de huidige (nationale) ontwerpopgave. Gegeven de waaier van gerelateerde problemen waar we nu voor staan, is er juist behoefte aan bijdragen van architecten. Zij worden immers in principe opgeleid om integraal te denken en zich rekenschap te geven van de externe relaties van een concreet ontwerp op de omgeving in meer brede zin.

In dit onderzoek wordt die creatieve kern van het ruimtelijk ontwerp op gedetailleerde wijze cijfermatig in kaart gebracht. Daarmee wordt meer inzicht verkregen in de grote diversiteit van de ontwerpsector qua discipline, arbeidspositie, man/vrouwverhouding, beloning, leeftijdsopbouw en ruimtelijke spreiding. Naar (bouwkundig) architecten is al gedetailleerd onderzoek verricht[3], maar dat geldt veel minder voor stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten en interieurarchitecten – drie ruimtelijk ontwerp disciplines die bij uitstek verbindingen leggen met de inrichting op het microniveau van de gebouwde omgeving – het interieur – en met het macroniveau de stad en het ommeland.

2. We gebruiken hier de term (bouwkundig) architecten om zo het onderscheid met de drie andere disciplines aan te geven. Tevens gebruiken we architecten uitsluitend voor die (deel)categorie ruimtelijk ontwerpers die staan ingeschreven in het Architectenregister.
3. Bijvoorbeeld uit de BNA Benchmark overzichten, opgesteld door Onderzoeksbureau Panteia.

Deze exercitie biedt aldus een uniek kwantitatief overzicht van belangrijke sociaaleconomische kenmerken van deze voor Nederland zo strategische creatieve industrie. Juist nu, bij het samenvallen van een uiteenlopende reeks van bedreigingen voor de ruimtelijke omgeving, is een fijnmazig beeld van belang. De positie van ruimtelijk ontwerpers is namelijk allesbehalve gegarandeerd. Conjunctureel is deze kwetsbaar omdat de vraag naar architectendiensten sterk cyclisch is en een recessie diepe sporen kan achterlaten zoals de nasleep van de kredietcrisis van 2008 heeft laten zien. Structureel, omdat de positie van ruimtelijk ontwerpers aan een lange termijn proces van erosie onderhevig is. Andere actoren – met name investeerders, projectontwikkelaars, aannemers en bouwadviesbureaus – hebben aan belang gewonnen en zijn daarmee ook veel meer invloed gaan uitoefenen op het ontwerpen en realiseren van projecten in de gebouwde omgeving. Vooral financiële motieven zijn zo steeds meer boven komen te liggen (Blau, 1984; Franck, 2017; Samuel, 2018; Koetsenruijter & Kloosterman, 2018). Of zoals Teun van den Ende, Kirsten Hannema en Arna Mačkić (2020: p.9) in de inleiding van het *Architectuur in Nederland, Jaarboek 2019\2020* schrijven: “De afgelopen jaren zijn, onder andere door de Rijksbouwmeester, allerlei prijsvragen, ontwerpend onderzoek en studies naar de toekomst van stad en platteland georganiseerd met veelbelovende resultaten. Maar als er beslissingen moeten worden genomen, staan ontwerpers aan de zijlijn. Dat valt bestuurders, maar ook de architectuur- en bouwwereld aan te rekenen.”

Binnen de ruimtelijke ontwerpsector kijken wij eerst en vooral naar de bij het architectenregister ingeschreven personen. Binnen de groep van ingeschrevenen, kunnen vier disciplines worden onderscheiden met elk, in principe, een eigen werkterrein: (bouwkundig) architecten, interieurarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen. Hoewel werkterrein en werkwijze zeer uiteen kunnen lopen tussen en zeker ook binnen deze verschillende disciplines van het architectenberoep, delen zij toch meer dan alleen hun oriëntatie op het ruimtelijk ontwerp.

Als eerste kenmerk kan worden genoemd dat de titels architect, stedenbouwkundige, tuin- en landschapsarchitect en interieurarchitect wettelijk zijn beschermd op grond van de op 1 oktober 1988 in werking getreden Wet op de Architectentitel (WAT). Alleen indien men aan bepaalde wettelijke kwalificaties heeft voldaan en als men geregistreerd staat in het architectenregister, mag men een of meerdere van deze titels gebruiken. Aldus mogen degenen die als (bouwkundig) architect,

interieurarchitect, stedenbouwkundige of tuin- en landschapsarchitect staan ingeschreven in het architectenregister, de betreffende titel voeren. Binnen de meer brede categorie van ruimtelijk ontwerpers vormen deze vier disciplines de enige beroepsgroep die een dergelijke titelbescherming kennen. Zoals Judith Blau (1984, p.6) constateerde "…architecture has the envied status of a profession". Deze titelbescherming heeft diepe historische wortels en is internationaal wijdverbreid, zowel binnen de EU als daarbuiten (Jones, 2006; Visscher & Meijer, 2006; EU, 2015; Arentz et al., 2017; Vriesema et al., 2020).

Een tweede gemeenschappelijk kenmerk dat nauw samenhangt met de wettelijk verankerde professionele status, is de inhoudelijke betrokkenheid en de identificatie met het eigen product gebaseerd op een specifieke *body of knowledge* en *professional values* (Blau, 1984; Samuel, 2019; Koetsenruijter & Kloosterman, 2019; Bos-de Vos, 2018). Deze titelbescherming suggereert een exclusiviteit van een veld van kennis en genereert zo dus ook symbolisch kapitaal dat architecten kunnen inzetten bij presentaties. Zoals Flora Samuel (2018, p.2) zegt: "To be a profession is to profess custody of a particular body of knowledge".

Pluriformiteit sector

Deze gedeelde kenmerken staan een grote pluriformiteit van de sector niet in de weg. Dit komt evident naar voren in de samenstelling van de populatie van bedrijven met, aan de ene kant van het spectrum, een groot aantal éénpersoonsbedrijven en aan de andere kant de *starchitects* en gerenommeerde bureaus met tientallen of zelfs honderden werknemers. We zien het ook terug in een grote variëteit aan verdienmodellen, strategieën (iconisch, innovatief, duurzaam, of bijvoorbeeld toegankelijk) en specifieke competenties, vaardigheden en nog veel meer. Het feit dat het veld zo breed, gefragmenteerd en veelomvattend is, gaf aanzet tot de vraag om een meer kwantitatief beeld te creëren in deze veelvormigheid van categorieën en de samenhang daartussen.

Dat beeld kan bijdragen aan de volgende doelen:

1. **het vormgeven van een beleid gericht op het versterken van de ruimtelijke ontwerpsectoren.**
2. **het bevorderen van onderlinge strategische samenwerking tussen de vier disciplines.**
3. **de maatschappelijke profilering van de beroepsgroep als geheel in het licht van de komende ontwerpopgaven.**

1.2 Aanleiding onderzoek

Een eerder, meer verkennend onderzoek (Kenmerken Architecten fase 1) naar de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland bracht interessante patronen aan het licht vooral waar het ging om verschillen tussen de vier disciplines: respectievelijk de (bouwkundig) architecten, interieurarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen. Maar deze exercitie liet ook zien dat belangrijke vragen niet konden worden beantwoord vanwege beperkingen in de data. Die beperkingen hadden onder meer betrekking op de positie van zzp'ers en de sociaaleconomische profielen van de vier disciplines van ruimtelijk ontwerpers. Aldus, teneinde de sector beter te begrijpen heeft het Atelier Rijksbouwmeester, in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de Universiteit van Amsterdam (UvA) een vervolg onderzoeksproject opgezet waarbij gebruik gemaakt kan worden van (veel) meer gegevens die speciaal zijn toegesneden op de branche van ruimtelijk ontwerp. De databestanden die vanuit het CBS voor dit project aangeleverd zijn, omvatten meer variabelen en verschaffen daardoor meer mogelijkheden tot verschillende combinaties en analyses. Het resultaat is een zowel nationaal als internationaal unieke set van gegevens met betrekking tot een belangrijk

onderdeel van de creatieve industrie.
De onderzoeksvragen zijn gericht op het in kaart brengen van het sociaaleconomische profiel van de werkenden binnen de ruimtelijke ontwerpsector in zijn algemeenheid, en vervolgens, gedetailleerder, binnen de disciplines die de Nederlandse ruimtelijke ontwerpsector onderscheid: (bouwkundig) architect, interieurarchitect, stedenbouwkundige en tuin- en landschapsarchitect. De onderzoeksvragen zijn aldus als volgt geformuleerd:

1. **Welke patronen kunnen we onderscheiden waar het gaat om contractsoort, arbeidsrelatie, dienstverband, wekelijkse arbeidsduur, bedrijfstak, maandloon uitgesplitst naar discipline alsmede leeftijd en geslacht?**
2. **Welke kenmerken vertoont de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland waar het gaat om in loondienst werkenden, alsmede zelfstandig ondernemers en met en zonder personeel, winst, en vestigingsgemeente?**
3. **Welke ontwikkelingen hebben zich in het afgelopen decennium voor gedaan in de structuur van de sector?**

De indeling van dit rapport is als volgt.
We gaan in hoofdstuk 2 eerst in op de onderliggende databronnen - de door het CBS aangeleverde persoonsbestanden en het bestand van het architectenregister - die het fundament vormen van onderhavige verkenning. We leggen daar het verband (of beter gezegd het verschil) tussen de data op basis van het architectenregister en vanuit de SBI-codes uit. In hoofdstuk 3 worden de bevindingen ten aanzien van de sleutelkenmerken gepresenteerd voor de vier disciplines tezamen. Dan volgen vier hoofdstukken (4-7) waarin de vier disciplines achtereenvolgens apart worden beschouwd. Hoofdstuk 8 gaat in op de geografie van de ruimtelijke ontwerpsector. Hoofdstuk 9 vat de onderzoeksresultaten samen en plaatst deze in een breder kader. Tevens worden daar aanbevelingen voor volgend onderzoek, dataverzameling alsmede mogelijke aangrijpingspunten voor beleid aangegeven.

2. Bronnen en methoden van onderzoek

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de gegevens die voor het onderzoek gebruikt zijn. Bijzonder is dat we gebruik konden maken van een nieuw databestand dat het CBS in 2018 heeft samengesteld. Dit gebeurde in opdracht van Atelier Rijksbouwmeester en Bureau Architectenregister. Met dit gegevensbestand kan een meer uitgebreid beeld worden geschetst van de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland.

2.2
Een nieuw en meer verfijnd databestand

Om een meer verfijnd overzicht van de ruimtelijke ontwerpsector te krijgen, heeft het CBS in opdracht van het Atelier Rijksbouwmeester en in samenwerking met het architectenregister een uitgebreid databestand samengesteld. Dit speciaal toegesneden bestand gaat uit van het register van het Bureau Architectenregister per 2018 waarin architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en tuin- en landschapsarchitecten op naam staan ingeschreven. Er is voor 2018 gekozen omdat dit het meest recente jaar is waarvoor deze data van het architectenregister beschikbaar zijn. Vervolgens is door het CBS een koppeling gemaakt met andere bestanden die informatie bevatten ten aanzien van sociaaleconomische, bedrijfs- en persoonskenmerken op persoonsniveau voor het jaar 2018. Dit gecombineerde databestand van het CBS is het meest volledig met 36 variabelen voor het jaar 2018. Dit gecombineerde bestand op persoonsniveau zelf is niet openbaar vanwege de beperkingen op grond van privacybescherming, maar onderstaande tabellen en analyses hebben betrekking op relatief hoge aggregatieniveaus en zijn derhalve niet tot individuen te herleiden.

De ingeschreven personen in het architectenregister 2018 vormen de kern van de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland en daarmee ook van dit onderzoek. De ruimtelijke ontwerpsector bevat echter naast deze architecten, ook een aanzienlijk aantal personen die *niet* staan ingeschreven in het architectenregister maar wel gekoppeld zijn aan een van de Standaard Bedrijfsinstelling (SBI)-codes die ruimtelijk ontwerp activiteiten

bevatten (zie de bijlage voor relevante SBI-codes). Ook voor deze groep hebben wij het sociaaleconomisch profiel in beeld gebracht. Deze gegevens omvatten een bredere populatie dan die van het architectenregister. Dit is logisch, omdat het architectenregister alleen de ingeschreven ontwerpers kent, en dus niet de tekenaars, ICT'ers, bouwkundigen, kantoorpersoneel, etc. die niet ingeschreven staan. Deze zijn daarentegen wél vaker gekoppeld aan een van de relevante SBI-codes. Bovendien zijn deze SBI-gegevens niet alleen maar beschikbaar voor 2018, maar ook voor 2008, 2010 en 2015 zodat we hier wel beeld van recente ontwikkelingen mee kunnen construeren.

Op basis van deze gegevens zijn door middel van SPSS en Excel analyses gedraaid waarin verschillende kenmerken op persoonsniveau zijn gekruist om vat te krijgen op de sociaaleconomische profielen van de ruimtelijke ontwerpsector en dan met name de verschillen per discipline. Deze bevindingen zijn door het CBS gecheckt op privacygevoelige informatie, vervolgens goedgekeurd dan wel aangepast.

Perfecte databronnen bestaan niet in deze imperfecte wereld. Elke bron biedt een eigen uitsnede van en perspectief op de sociale werkelijkheid gebaseerd op een specifieke wijze van definiëren, afbakenen, meten en ordenen. Met die uitsnijding van de werkelijkheid wordt de schijnwerper gezet op een bepaalde populatie, maar worden ook andere – wellicht hele relevante - categorieën en kenmerken onderbelicht of zelfs uitgesloten. Zo bevat het architectenregister bijvoorbeeld wel architecten die inmiddels gepensioneerd en niet meer actief zijn.
De CBS-bestanden kennen weer andere beperkingen – bijvoorbeeld het betrekking hebben op het peilmoment van 31 december en daarmee dus geen beeld geeft ten aanzien van de situatie in de rest van het jaar. Door het combineren van meerdere databestanden die op uiteenlopende wijze zijn geconstrueerd, zijn wij in staat om een rijker beeld te bieden van de ruimtelijke ontwerpsector.

2.3 Onderzoekspopulaties

2.3.1 Populatie architectenregister

De eerste pijler van dit onderzoek wordt gevormd door het bestand van het architectenregister. Alle ruimtelijk ontwerpers die de titel architect mogen voeren, staan ingeschreven bij het architectenregister. In 2018 stonden in totaal 13.750[4] personen bij het architectenregister ingeschreven. Daarvan kon 83% worden opgenomen in het samengestelde bestand. Van de resterende 17% kon het adres niet worden achterhaald door het CBS met als gevolg dat zij dan niet door het CBS gekoppeld konden worden aan de overige bestanden. Wanneer in dit rapport verwezen wordt naar de personen ingeschreven in het architectenregister dan heeft dit derhalve betrekking op het aantal van 11.350: dit vormt de basis voor onderstaande analyses. Van de 11.350 ingeschrevenen zijn er 215 ondergebracht in de groep 'onbekend': deze betreft de ruimtelijke ontwerpers die wel bekend zijn (geweest) in Nederland, maar niet ingeschreven staan in het architectenregister.

2.3.2 Overkoepelend CBS-bestand

De tweede pijler van ons onderzoek betreft het overkoepelende CBS-databestand dat betrekking heeft op de populatie van alle personen van 15 jaar en ouder die op 31 december van de peiljaren 2008, 2010, 2015 en 2018 stonden ingeschreven met een geldig adres in Nederland. Dit bestand geeft informatie ten aanzien van algemene persoonsgegevens, gegevens over werknemers en de bedrijven waar ze in dienst zijn en gegevens over zelfstandigen en hun bedrijven. De meeste gegevens zijn afkomstig uit het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB). Daarnaast zijn de gegevens van bedrijven van werknemers en zelfstandigen gebaseerd op de informatie uit het Algemeen Bedrijven Register (ABR) van CBS. Het ABR wordt samengesteld uit een combinatie van registraties van de Kamer van Koophandel (KvK), de Belastingdienst, het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV) en De Nederlandsche Bank (DNB).

Door personen die volgens enerzijds het architectenregister en anderzijds de CBS SBI-codes werkzaam zijn in de ruimtelijke ontwerpsector, te koppelen aan dit overkoepelende bestand zijn we in staat om uitgebreid gerichte kwantitatieve analyses uit te voeren. Verwijzingen hieronder naar dit bestand zijn afgekort tot CBS en de volledige verwijzing hiervan is: "Resultaten gebaseerd op eigen berekeningen op basis van de volgende databestanden van het Centraal Bureau voor de Statistiek: 'Architectenbestand

4. Jaarverslag 2018, Architectenregister

Atelier Rijksbouwmeester 2010 V3.sav'; 'Architectenbestand Atelier Rijksbouwmeester 2008 V3.sav'; 'Architectenbestand Atelier Rijksbouwmeester 2015 V3.sav'; 'Architectenbestand Atelier Rijksbouwmeester 2018 V3.sav'"

De ondergrens van 15 jaar die gebruikt wordt om de populatie in beeld te brengen, is voor ruimtelijk ontwerpers minder relevant aangezien dit onderzoek focust op afgestudeerden en slechts een enkele uitzondering voor zijn of haar 24ste levensjaar de studie én de Beroepservaringsperiode (BEP) zal hebben afgerond. De Wet op de architectentitel (WAT) stelt sinds 1 januari 2015 de eis om deze zogenoemde BEP volledig te doorlopen alvorens men zich in kan schrijven in het architectenregister. De BEP beslaat minimaal twee jaar en deze zal dus volgen op een (minstens) vijf jaar durende opleiding; de minimumleeftijd van ingeschreven ruimtelijk ontwerpers zal dus - mogelijk op een hele enkele uitzondering na – eerder zelfs op 24 jaar liggen (*Beroepservaringsperiode*, 2020). Hier gelden evenwel uitzonderingen: afgestudeerden aan de Academies van Bouwkunst hebben rechtstreeks toegang tot het architectenregister.

2.3.3 Relevante SBI-codes

Economische activiteiten worden door het CBS ingedeeld aan de hand van SBI-codes. Bij deze bron dienen vanuit ons perspectief drie belangrijke kanttekeningen gemaakt te worden. Ten eerste is de basis van deze statistiek het bedrijf. Dat heeft als consequentie dat niet alleen personen die daadwerkelijk ruimtelijk ontwerpen onder deze noemer vallen, maar ook het ondersteunend personeel van dat bedrijf – van technisch tekenaar tot schoonmaker en van receptiepersoneel tot softwarespecialist. We treffen hier dus niet alleen personen aan die in het architectenregister staan ingeschreven, maar ook personen die werkzaam zijn in een bedrijf met als hoofdactiviteit ruimtelijk ontwerp zonder dat zij de titel architect mogen voeren. Ten tweede worden bedrijven ingedeeld op basis van de door het bedrijf opgegeven hoofdactiviteit. Een architectenbureau bijvoorbeeld zal, in principe, dan vallen onder de SBI-code 71111 Architecten. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar het kan ook zijn dat een bureau eveneens zeer actief is in het ontwerpen van interieurs. Deze laatstgenoemde activiteit kan in bepaalde perioden zelfs de overhand hebben terwijl het nog steeds onder SBI -code 71111 Architecten en niet onder 71112: Interieurarchitecten. Een derde kanttekening betreft de heterogeniteit

qua activiteiten binnen de SBI-code 7112 Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies. Onder de SBI-codes 71111 Architecten, 71112 Interieurarchitecten en 74103 Interieur en ruimtelijk ontwerp zien we eigenlijk uitsluitend ruimtelijk ontwerpactiviteiten, maar dat geldt zeker niet voor 7112 Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies. Daar onder worden weliswaar het "ontwerpen van landschapsonderdelen en recreatiegebieden in de onbebouwde omgeving; - ontwerpen van stadsparken, stads-en dorpsranden, groenvoorzieningen e.d. in de naaste woonomgeving; - ontwerpen van tuinen en andere groenvoorzieningen rondom bouwwerken; - adviseren over aanleg van tuinen en parken; - ontwerpen van sportvelden; - adviseren op het gebied van stedenbouw, ruimtelijke ordening, planologie en milieu; - ontwerpen en tekenen van bouwwerken water- en wegenbouw: w.o. bruggen, tunnels, sluizen, viaducten enz." gerangschikt, maar ook een hele reeks activiteiten die niet of slechts zeer indirect aan het ruimtelijk ontwerp te koppelen zijn (zie Appendix voor volledig overzicht van activiteiten per relevante SBI-code).

2.3.4 De samenhang van bestanden

In 2018 waren in totaal 126.030 personen werkzaam in activiteiten met een SBI-code (resp. 71111, 71112, 7112 en 74103) die betrekking heeft op de ruimtelijke ontwerpsector in meer brede zin in Nederland (zie Tabel 2.1 met werkzame personen per SBI-code).

SBI-code	**Totaal aantal werkzame personen in 2018**
71111 *Architecten*	12531
71112 *Interieurarchitecten* 74103 *Interieur en ruimtelijk ontwerp*	9496
7112 *Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies*	104003
Totaal	**126030**

Tabel 2.1

De vier SBI-codes en totaal aantal werkzame personen.
Bron: CBS.

In hetzelfde jaar stonden 11.350 personen (waarvan de persoonskenmerken achterhaald kon worden) ingeschreven in het architectenregister. Een koppeling van beide bestanden wijst uit dat van die ruim elfduizend ingeschrevenen (van wie de data bij dit kon worden achterhaald) slechts 6.526 personen werkzaam waren in een van de vier relevante SBI-codes. Dat betekent dat een klein aandeel, namelijk 5,2%[5], van het totaal aantal werkzame personen in die vier geselecteerde SBI-codes in 2018 de titel (bouwkundig) architect, interieurarchitect, stedenbouwkundige of tuin- en landschapsarchitect mocht voeren.

Anderzijds impliceert dit ook dat 4.824 individuen wel stonden ingeschreven in het architectenregister 2018, maar niet actief waren in een van de vier SBI-codes. Het relatief geringe percentage ontwerpers dat stond ingeschreven in het architectenregister, kan ten eerste verklaard worden door het grote aantal personen werkzaam onder SBI-code 7112 Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies die slechts zijdelings bij het ruimtelijk ontwerp betrokken zijn. Voor veel van die activiteiten is een opleiding tot architect niet echt noodzakelijk[6]. Ten tweede worden ook onder drie overige SBI-codes veel personen geteld die in de ondersteuning van het eigenlijke ruimtelijke ontwerp actief zijn. Ten derde vallen onder deze SBI-codes ook personen die wél een opleiding in de juiste richting hebben afgerond en feitelijk werkzaam zijn als ruimtelijk ontwerpers, maar zich niet hebben ingeschreven in het architectenregister.

Als we naar de grondslagen van de afbakeningen van de verschillende populaties kijken, dan kunnen we drie categorieën onderscheiden (zie Figuur 2.1):

A. Personen ingeschreven in het architectenregister
B. personen die werkzaam zijn in SBI-code die betrekking heeft op het ruimtelijk ontwerp
C. personen die daadwerkelijk werkzaam zijn in de ruimtelijke ontwerpsector.

Iemand kan bijvoorbeeld ingeschreven staan in het architectenregister en werkzaam zijn in SBI-code 71111 en ook daadwerkelijk actief zijn in het ruimtelijk ontwerp. Deze persoon zou dan gesitueerd moeten worden in de overlap van de drie cirkels. Maar het kan zijn dat een persoon wel feitelijk actief is als ruimtelijk ontwerper, werkzaam in een van vier relevante SBI-codes, maar zich geen architect mag noemen. Deze persoon moet dan geplaatst worden in de overlap van de cirkels II en III. Het is zelfs mogelijk dat een

5. (6526/126030) x 100% = 5.2%.
6. Zie de bijlage voor de omschrijving van de activiteiten die deze SBI-code omvat, activiteiten zoals adviseren op het gebied van werktuig -, machine- en apparatenbouw milieuadviesdiensten, - adviseren op het gebied van bouwkosten, bouwkwaliteit, bouworganisatie, bouwbegeleiding e.d. vergen in principe niet een opleiding tot architect.

persoon actief is als ruimtelijk ontwerper, maar noch architect, noch onder een van de vier relevante SBI-codes valt. Een ruimtelijk ontwerper die niet is ingeschreven bij het architectenregister en bijvoorbeeld werkzaam is bij een gemeentelijke dienst zou dan uitsluitend in cirkel III geplaatst moeten worden.

Figuur 2.1.

Samenhang architecten-register en SBI codes binnen de ruimtelijke ontwerpsector.

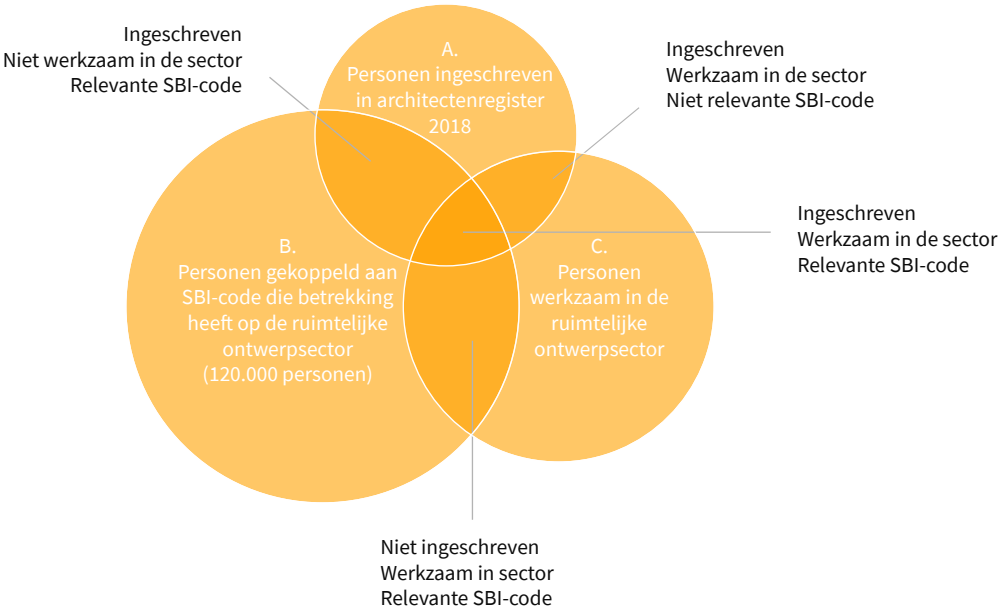

3. De ruimtelijke ontwerpsector en de vier disciplines

3.1 Inleiding

We beschrijven in dit hoofdstuk allereerst in meer algemene zin de populatie die ingeschreven staat in het architectenregister 2018. In de daaropvolgende paragrafen worden de kenmerken per discipline nader in kaart gebracht. Aldus worden de profielen van (bouwkundig) architecten, interieurarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen afzonderlijk geschetst. Deze profielen worden tevens gerelateerd aan gegevens op basis van de relevant SBI-codes. Vanwege de verschillende grondslag van beide databronnen zijn de mogelijkheden tot een soepele koppeling beperkt, maar alsnog levert deze exercitie waardevolle inzichten op.

3.2
De disciplines

Figuur 3.1 geeft een overzicht van de verdeling van de verschillende disciplines in het architectenregister 2018. Van de 11.350 totaal ingeschrevenen (waarvan de persoonsgegevens bij ons bekend zijn, het daadwerkelijk aantal ingeschreven is groter) zijn relatief veel (bouwkundig) architecten ingeschreven in het register, namelijk 8775. Er staan 1430 interieurarchitecten ingeschreven, gevolgd door 625 tuin- en landschapsarchitecten en 520 stedenbouwkundigen. Daarnaast is aan 510 individuen een extra titel toegekend. Dit betreft vrijwel uitsluitend (bouwkundig) architecten die zich ook als interieurarchitect, stedenbouwkundige of als tuin- en landschapsarchitect hadden ingeschreven.

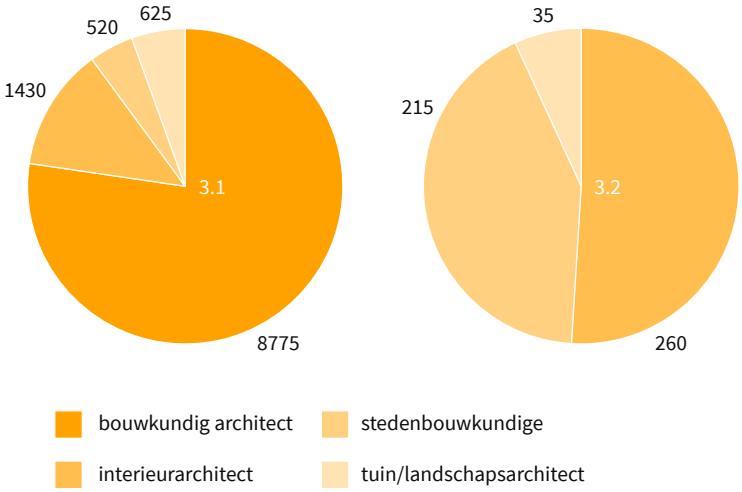

Figuur 3.1

Eerste discipline van de ingeschrevenen in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister en CBS.

Figuur 3.2

Tweede discipline van de ingeschrevenen in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

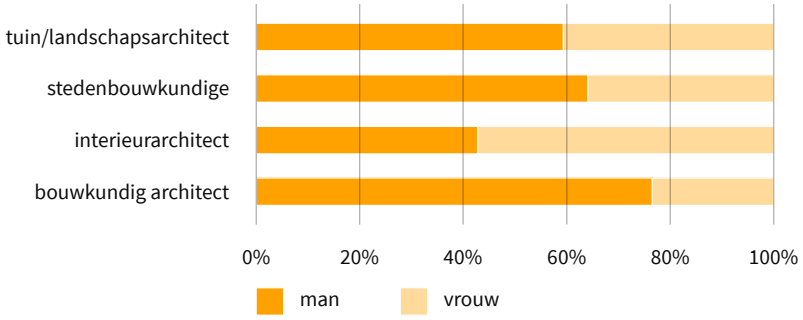

Figuur 3.3.

Man-vrouw verdeling per discipline in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

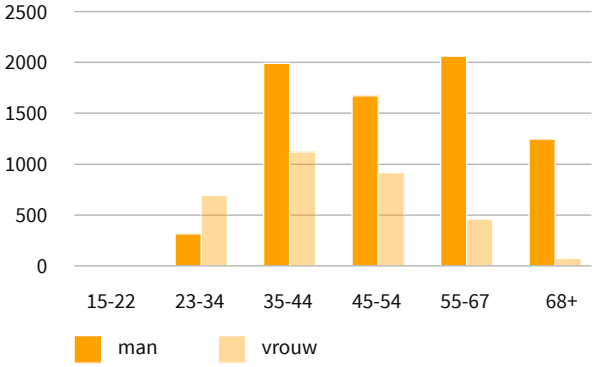

Figuur 3.4.

Man-vrouw verdeling per leeftijdscategorie in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

Hiernaast hebben we sleutelaspecten van de sociaaleconomische profielen van de vier disciplines in beeld gebracht. Deze figuren zijn gebaseerd op de gegevens van de personen ingeschreven in het architectenregister in 2018. Het gaat om de man-vrouw verhouding, wekelijkse arbeidsduur, verdeling werknemers en zelfstandigen.

3.2.1 Man-vrouw verhouding

Figuren 3.3 en 3.4 geven de man-vrouw verhouding van de geregistreerden in het architectenregister weer. Figuur 3.3 laat de geslachtsverdeling per discipline zien. Hierin komt duidelijk naar voren komt dat de sector, getalsmatig gezien, evident nog gedomineerd wordt door mannen (zie ook constatering Arna Mačkić, 2020). Alleen in de discipline van interieurarchitect waren in 2018 vrouwen in de meerderheid. In het vorige onderzoek werd de verwachting geuit dat de man-vrouw verdeling in de sector aan het veranderen is. Deze verwachting lijkt inderdaad te worden bevestigd in Figuur 3.4 waaruit blijkt dat het aantal vrouwen in de leeftijdscategorie 23-34 in 2018 het dubbele was van het aantal mannen. Opmerkelijk is daarnaast dat het cohort 23-34 beduidend kleiner is dan de eerdere cohorten. Dit kan te maken hebben met een relatief gering animo onder jongeren om zich dan al in te schrijven, maar het kan ook een effect zijn van de halvering van de werkgelegenheid in de periode 2008 – 2013 (Koetsenruijter & Kloosterman, 2018). Ook zou het feit dat een deel van de studenten pas op latere leeftijd hun studie afronden. Maar het zou ook te maken kunnen hebben met het feit dat men de BEP niet pal op de studie laat aansluiten, maar pas later volgt. Een derde mogelijkheid is dat men de BEP gevolgd heeft maar zich niet meteen inschrijft bij het architectenregister.

3.2.2 Werkgelegenheid en verhouding werknemers/zelfstandigen

Al eerder is gewezen op de sterke toename van het zelfstandig ondernemerschap in de ruimtelijke ontwerpsector (Koetsenruijter & Kloosterman, 2018). In de voor de ruimtelijke ontwerpsector relevante SBI-codes komt naar voren dat het aandeel zzp'ers is gestegen van 19,5 procent in 2010 naar 32,2 in 2018 (Figuur 3.9, zie ook hier beneden). Die stijging staat niet op zichzelf. De categorieën "werknemer" en "zelfstandige" dekken steeds minder de feitelijke situatie op de huidige Nederlandse arbeidsmarkt. Dat heeft meer in het algemeen te maken met structurele veranderingen in het productiesysteem in geavanceerde economieën, t.w. een verschuiving naar diensten en dan met name ook producten die gedigitaliseerd kunnen worden in combinatie met een drastische verlaging van de kosten van digitale technologie. Daarmee

zijn voor een deel van het productiesysteem de schaalvoordelen naar beneden gegaan. Daarnaast zijn bedrijven in toenemende mate overgegaan tot het uitbesteden van taken om kosten te besparen, meer flexibiliteit te creëren en risico's af te wentelen.

Juist in de Nederlandse situatie waar werknemers relatief goed beschermd zijn tegen ontslag, is het kiezen voor uitbesteding een strategie die de kosten kan drukken en de flexibiliteit kan verhogen. In Nederland zien we dat volgens het CBS (CBS, 2021a) in 2003 634.000 personen als zzp'er te boek stonden en 319.000 als zelfstandigen met personeel. In 2019 zien we dat het aantal zzp'ers fors is toegenomen, namelijk tot 1.101.000, terwijl het zelfstandigen met personeel slechts gering is toegenomen. Inmiddels is zo'n 12,5 procent van de Nederlandse beroepsbevolking formeel zzp'er (CBS, 2021b). Binnen de EU staat Nederland hoog waar het gaat om dit aandeel en aan kop waar het gaat om de stijging van het aantal zzp'ers. De simpele dualistische structuur van werkgever-werknemer die zo kenmerkend was voor het zogeheten Fordistische productiesysteem in de periode van pakweg 1950 tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw, is aldus zeker in Nederland meer en meer geërodeerd.

Dit geldt eens te meer voor de culturele en creatieve industrieën waar de fluctuaties in de vraag aanzienlijk kunnen zijn en waar de fragmentatie van de markt in een veelvoud van niches (vaak gerelateerd aan stijlverschillen) ver is voortgeschreden (Scott, 2000; Brom, 2019). Deze volatiliteit en fragmentatie zien we ook terug in het veld van het ruimtelijk ontwerp (Koetsenruijter en Kloosterman, 2018). Juist daar zien we dat veelvormige en fluïde landschap van de huidige arbeidsmarkt zich duidelijk aftekenen. Personen werkzaam in de ruimtelijke ontwerpsector kunnen niet alleen op relatief korte termijn wisselen qua arbeidsstatus – bijvoorbeeld van werknemer naar zelfstandige of omgekeerd – maar zij kunnen ook verschillende arbeidsposities op hetzelfde moment combineren door bijvoorbeeld naast het werknemerschap ook voor eigen rekening te werken. In de architectenbranche is dit al veel langer een bekend en bovendien geaccepteerd verschijnsel. Jonge ruimtelijk ontwerpers kunnen onder eigen naam mee doen aan competities terwijl zij nog in loondienst zijn van een architectenbureau (Kloosterman, 2010). Dit werpt ook een ander licht op wat nu de grenzen van een bedrijf zijn. Deze worden doorgaans als min of meer vanzelfsprekend beschouwd, maar hier zien we hoe inkomsten, uitgaven, lasten, maar

ook intellectueel kapitaal niet zonder meer samenvallen met de wettelijke afbakening van het bedrijf.

De Figuren 3.5 en 3.6 geven het belang van het zelfstandig ondernemerschap in de ruimtelijke ontwerpsector weer. We baseren ons op de definitie van het CBS: een zelfstandig ondernemer zonder personeel is dan “een persoon die arbeid verricht voor eigen rekening of risico, - in een eigen bedrijf of praktijk (zelfstandig ondernemer), of – als directeur of grootaandeelhouder of als overige zelfstandige (bijvoorbeeld in een zelfstandig uitgeoefend beroep), én – die daarbij geen personeel in dienst heeft.” (uit *Documentatierapport CBS*, 2020). Voor zelfstandigen met personeel geldt dezelfde definitie, maar dan logischerwijs met de voorwaarde dat diegene wel personeel in dienst heeft. In beide gevallen dient de persoon als zelfstandige werkzaam te zijn op een bepaald moment in het verslagjaar 2018.

De dubbele actieven (figuur 3.7) betreft de groep van personen die zowel werknemer als zelfstandig zijn, dus bijvoorbeeld twee dagen bij een bedrijf werken en drie dagen hun eigen kantoor runnen. Van het totale aantal ingeschrevenen in het architectenregister is 6,7% zowel zelfstandig als werknemer op de laatste vrijdag voor Kerst van het jaar 2018. Dit percentage wordt omhoog getrokken door de stedenbouwkundigen, waar 14,4% dubbel actief is. Ook de tuin- en landschapsarchitecten hadden een groter aandeel dubbele actieven dan gemiddeld (10,4%). Bij de interieurarchitecten zien we het geringst aandeel van personen die zowel werknemer als zelfstandige waren (2,8%).

Figuur 3.8 geeft de leeftijd van de bedrijven weer waar de werknemers en zelfstandigen die in 2018 stonden ingeschreven in het architectenregister. Op de X-as is het aantal gehele jaren dat op 31 december 2018 was verstreken sinds de vroegste inschrijving van de bedrijfseenheid bij de Kamer van Koophandel weergegeven. In 2018 waren meer dan 3000 architecten werkzaam als zelfstandige in bedrijven die in de periode 2008-2018 waren opgericht. Meer dan 1000 architecten die als werknemer bij het CBS te boek stonden, werkten eveneens bij bedrijven die in de periode na het uitbreken van de kredietcrisis zijn opgericht. Deze cijfers geven aan dat de samenstelling van de populatie van bedrijven waar de ingeschrevenen van het architectenregister werkzaam zijn, na 2008 grondig vernieuwd is. We zien tevens dat het aantal zelfstandigen na deze crisis sterk is toegenomen. Het lijkt er dus op dat de veerkracht in deze branche vooral via de band van de oprichting van nieuwe kleine bedrijven

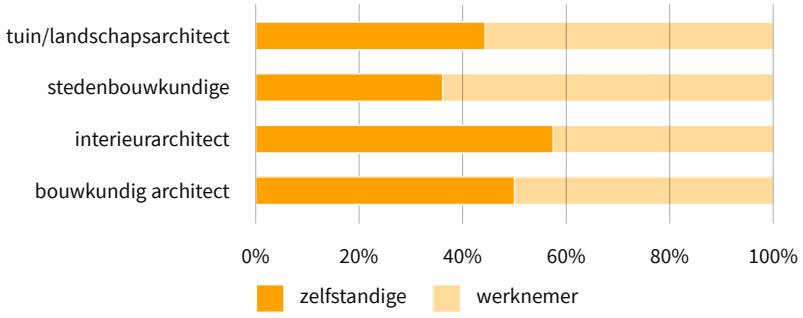

Figuur 3.5

Verdeling zelfstandigen/ werknemers in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

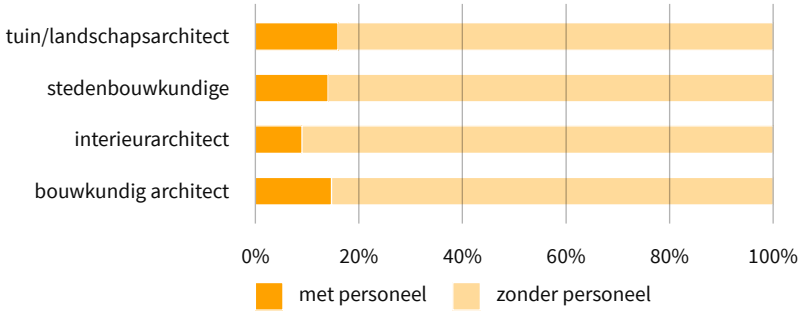

Figuur 3.6

Verdeling zelfstandig ondernemers per discipline in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

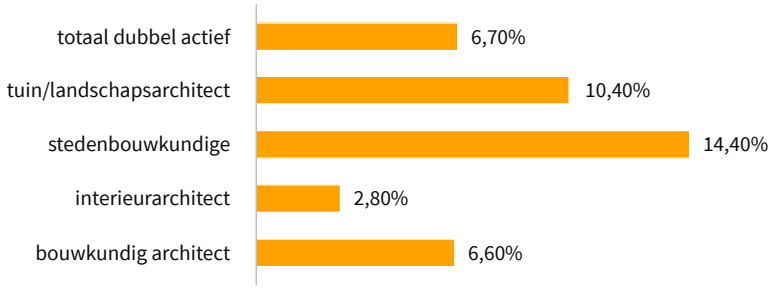

Figuur 3.7

Aandeel dubbele actieven ten opzichte van het totaal ingeschrevenen per discipline in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

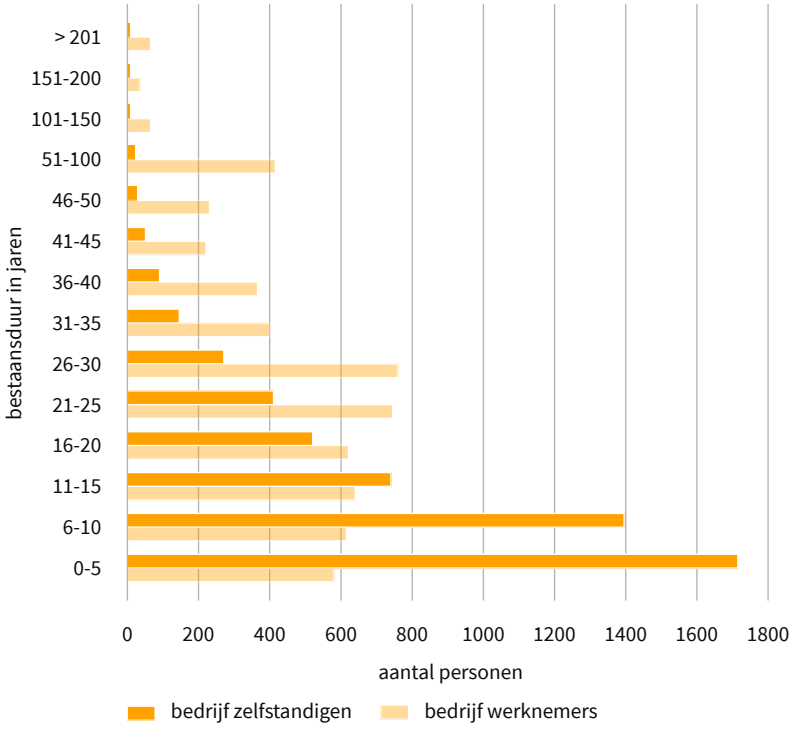

Figuur 3.8

Bestaansduur in jaren van de bedrijven van werknemers en zelfstandigen die staan ingeschreven in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

heeft plaatsgevonden (cf. Koetsenruijter & Kloosterman, 2018).

In Figuur 3.9[7] is de ontwikkeling van de aantallen banen werknemers, zelfstandig ondernemers en stagiaires voor de periode 2010-2019 weergegeven. Het gaat hier om de ruimtelijke ontwerpsector in brede zin, dus niet alleen om architecten, maar om de personen die vallen onder voor de ruimtelijk ontwerp relevante SBI-code 71111: Architecten. Het effect van de kredietcrisis heeft vooral geleid tot een krimp van het aantal banen van werknemers met een afname tot 2015 van om en nabij de helft. Enig herstel is opgetreden maar nog steeds was in 2019 het aantal werknemers ongeveer twee derde van dat in 2010. En dit terwijl de bouwmarkt wel degelijk was aangetrokken.

Het aantal zelfstandig ondernemers daarentegen is licht gestegen en daarmee is ook, zoals eerder aangegeven, het aandeel van zelfstandigen binnen de sector gestegen van 19,5 procent in 2010 naar 32,2 in 2018 (aantal zelfstandigen voor 2019 ontbreekt). Opvallend is dat het aantal stagiaires van 2008 op 2010 af is genomen van 760 tot 530 – een daling van 30 procent, maar dat in 2019 alweer 710 stagiaires werden geteld of 93 procent van het aantal in 2008. De daling van het aantal stagiaires is aldus procentueel gezien kleiner dan die van de totale werkgelegenheid.

We kunnen ook kijken naar de ontwikkelingen in de samenstelling van de bedrijven populatie in het afgelopen decennium. Opnieuw kijken we naar de ruimtelijke ontwerpsector in brede zin. Het grote aandeel van kleine bedrijven is overduidelijk. Dat geldt voor de overkoepelende SBI-code 7111 Architectenbureaus waar in 2018 driekwart uit 1-persoonsbedrijven bestond. Het geldt nog meer voor 71112 Interieurarchitecten en 74103 Interieur en ruimtelijk ontwerp waar rond de 90 procent uit 1-persoonsbedrijven bestond. Bedrijven met meer dan 50 werkzame personen zijn zeldzaam en bij de SBI-code 74103: Interieurarchitecten zelfs non-existent. De kredietcrisis lijkt vooral de bedrijven met meer dan twee werkzame personen te hebben geraakt, daar heeft het werkgelegenheidsverlies van de crisis vooral plaatsgevonden.

7. Bron: https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2020/36/arbeidsmarkt-culturele-en-creatieve-sector-2010-2019. Deze dataset is samengesteld op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en is het resultaat van zogeheten maatwerk van het CBS. De cijfers voor SBI 7111 uit Statline wijzen op een duidelijke, maar wel mindere afname van het aantal banen voor werknemers bij architectenbureaus. De cijfers van de Stichting Pensioenfonds Architectenbureaus bevestigen echter weer de daling van het aantal banen van werknemers bij architectenbureaus zoals geschetst in figuur 3.9. Zie het Nulnummer van The Human Factor, uitgegeven door de Stichting Pensioenfonds Architectenbureaus (SFA-magazine, 23 maart 2021).

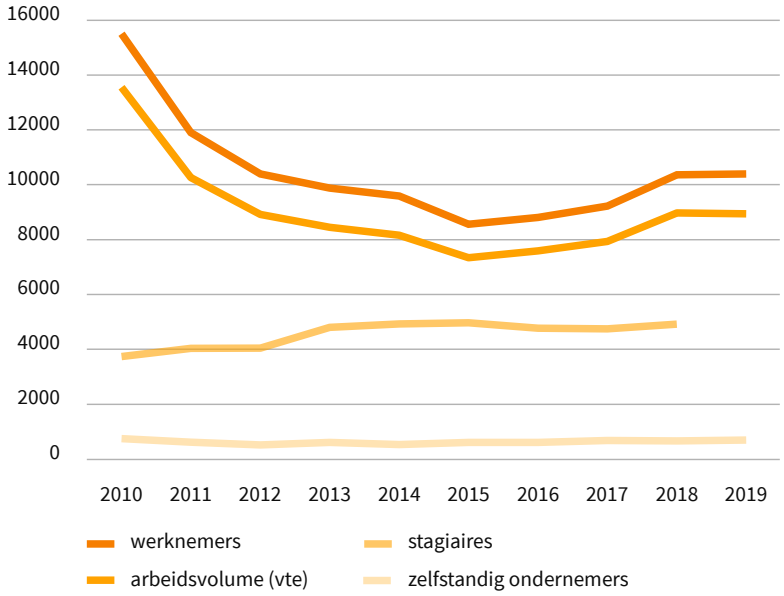

Figuur 3.9

Verloop van aantal banen werknemers, arbeidsvolume (vte), zelfstandig ondernemers en aantal stagiaires in SBI 7111 Architecten, 2010-2019. Bron: CBS.

Tabel 3.1

Bedrijfsgrootte naar aantal werkende personen in SBI-codes 7111 Architectenbureaus, 71111 Architecten (geen interieur-), 71112 Interieurarchitecten en 74103 Interieur en ruimtelijk ontwerp, 2013 (kwartaal 1), 2015 en 2018 (beide kwartaal 4).
Bron: CBS.

	Omvang bedrijf	2013	2015	2018
7111 Architectenbureaus	1	74,7	78,3	77,9
	2	11,5	10,9	10,4
	2-5	5,8	5,0	4,7
	3-5	4,3	3,4	3,8
	5-10	2,4	1,8	2,0
	10-50	0,9	0,6	0,9
	50-100	0,2	0,1	0,2
	100-250	0,1	0,1	0,1
	> 250	0,1	0,2	0,3
	Totaal	**6215**	**6560**	**6665**

	Omvang bedrijf	2013	2015	2018
71111 Architectenbureaus (geen interieur-)	1	73,2	76,4	76,2
	2	11,6	11,2	10,8
	2-5	6,3	5,4	5,0
	3-5	4,8	3,9	4,2
	5-10	2,7	2,1	2,4
	10-50	0,9	0,7	1,0
	50-100	0,3	0,1	0,3
	100-250	0,1	0,1	0,1
	> 250	0,1	0,0	0,0
	Totaal	**5400**	**5435**	**5455**

	Omvang bedrijf	2013	2015	2018
71112 Interieurarchitecten	1	84,6	86,7	86,0
	2	10,5	9,3	8,7
	2-5	2,5	2,7	2,9
	3-5	1,9	1,3	1,7
	5-10	0,6	0,0	0,4
	10-50	0,0	0,0	0,4
	> 50	0,0	0,0	0,0
	Totaal	**810**	**1130**	**1210**

	Omvang bedrijf	2013	2015	2018
74103 Interieur en ruimtelijk ontwerp	1	89,3	91,1	90,5
	2	7,9	6,8	6,9
	2-5	1,4	1,0	1,3
	3-5	0,8	0,7	0,7
	5-10	0,3	0,3	0,4
	10-50	0,3	0,1	0,1
	50-100	0,0	0,0	0,1
	100-250	0,0	0,0	0,0
	> 250	0,1	0,0	0,0
	Totaal	**5775**	**6825**	**7925**

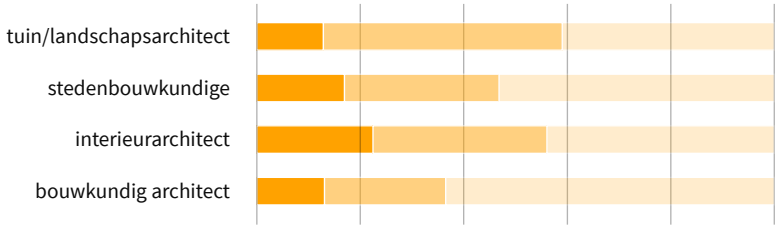

Figuur 3.10

Wekelijkse arbeidsduur van personen in loondienst per discipline, in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

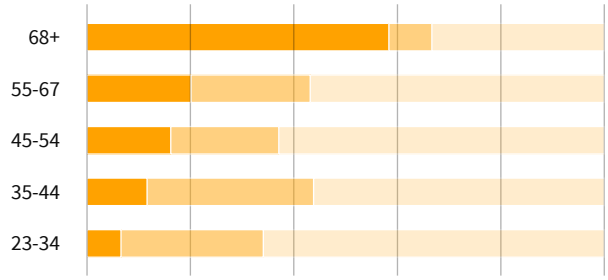

Figuur 3.11

Wekelijkse arbeidsduur van personen in loondienst in architectenregister 2018, per leeftijdscategorie. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

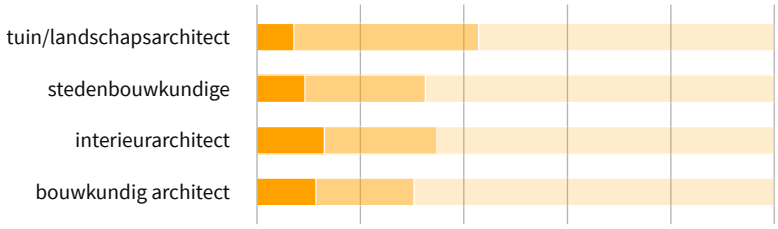

Figuur 3.12

Wekelijkse arbeidsduur mannen in loondienst per discipline, in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

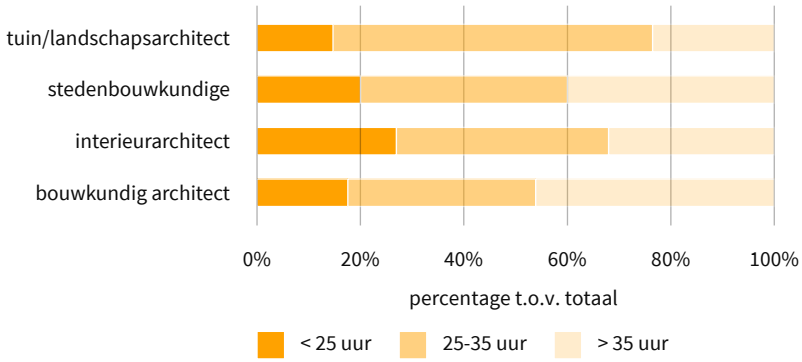

Figuur 3.13.

Wekelijkse arbeidsduur vrouwen in loondienst per discipline, in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

3.2.3 Wekelijkse arbeidsduur

De figuren hiernaast bieden inzicht in de wekelijkse arbeidsduur per discipline en per leeftijdscategorie. Uit het Figuur 3.10 blijkt dat de tuin/landschapsarchitecten relatief het vaakst in deeltijd (minder dan 35 uur per week) werkten. Zij worden op de voet gevolgd door de interieurarchitecten, wat mogelijk samenhangt met het grote aantal vrouwelijke interieurarchitecten gegeven ook het feit dat vrouwen in Nederland in het algemeen sterk zijn oververtegenwoordigd in deeltijdwerk. Wat betreft de stedenbouwkundigen, blijkt dat er meer dan de helft voltijds werkte. Hetzelfde geldt voor de (bouwkundig) architecten.

Figuur 3.11 geeft de samenhang tussen de wekelijkse arbeidsduur en leeftijd weer. Opvallend is dat zowel de leeftijdsgroep 23-34 als die van 35-44 relatief veel deeltijdwerkers kennen. Dit kan zowel wijzen op andere preferenties van deze leeftijdsgroep (bijvoorbeeld zorg voor kinderen, combineren met studeren of meer vrije tijd) als op beperkingen aan de vraagkant waar een voltijdsbaan niet rendabel is of waar bedrijven deeltijdwerkers inzetten om zo kosten te besparen en flexibiliteit in het reageren op fluctuaties te realiseren. Dit relatief grote aandeel deeltijdwerkers kan ook te maken hebben met het grote aandeel vrouwen in deze leeftijdscategorie. De zogeheten *gender division of labour* wordt ook direct zichtbaar in als we kijken naar de relatie tussen geslacht en wekelijkse arbeidsduur. Figuur 3.12 betreft de wekelijkse arbeidsduur per discipline betreffende mannen, waarbij we zien dat in elke discipline meer dan de helft van het totale aantal mannen voltijds werkte. Dit beeld is wezenlijk anders in Figuur 3.13 waar het aantal vrouwelijke ruimtelijk ontwerpers en deeltijdwerk wordt afgebeeld: minder dan de helft van het totale aantal vrouwen per discipline blijkt in 2018 voltijds te hebben gewerkt. De groep vrouwen die 25-35 uur werkte, blijkt het grootste bij de Tuin/landschapsarchitecten, terwijl de groep die minder dan 25 uur werkte bij de interieurarchitecten het meest omvangrijk is.

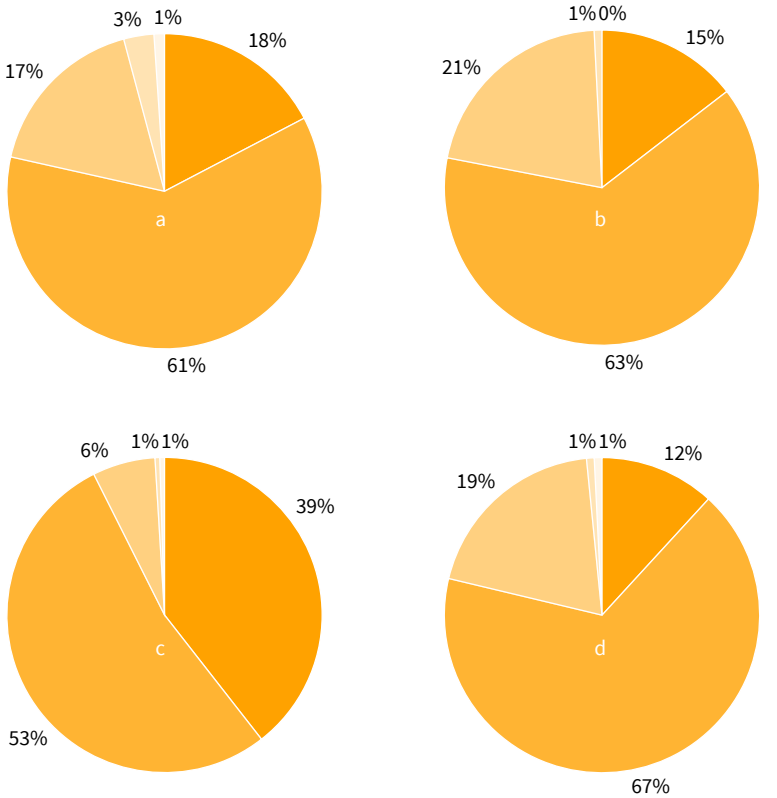

Figuur 3.14

a.

Verdeling maandloon binnen de discipline architect, in het Architectenregister 2018.

b.

Verdeling maandloon binnen de discipline interieurarchitect, in het Architectenregister 2018.

c .

Verdeling maandloon binnen de discipline stedenbouwkundige in het Architectenregister 2018.

d.

Verdeling maandloon binnen de discipline tuin- en landschapsarchitect, in het Architectenregister 2018.

Bron: architectenregister 2018 en CBS.

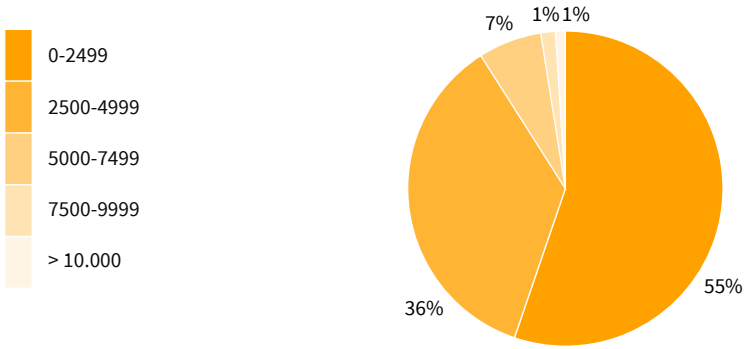

Figuur 3.15

Loonverdeling gehele Nederlandse populatie in 2018 (CBS).
Bron: architectenregister 2018 en CBS18.

3.2.4 Loon[8]

De verdeling van het brutoloon per discipline wordt weergeven in figuren 3.14.a – 3.14.d. Dit betreft personen die in 2018 stonden ingeschreven in het architectenregister en die in loondienst werkten op de laatste vrijdag voor Kerst in 2018.

Om het overzichtelijk te maken zijn de brutolonen ingedeeld in de volgende categorieën: 0-2500, 2500-5000, 5000-7500, 7500-10.000 en > 10.000 euro per maand. De verdeling van het brutoloon komt bij disciplines (bouwkundig) architect, tuin- en landschapsarchitect en stedenbouwkundigen sterk overeen. Dat geldt niet voor de interieurarchitecten waarbij de categorie 0-2500 euro relatief groot is (39% tegenover gemiddeld 15% bij de andere disciplines). Dit gegeven kan mogelijk samenhangen met het grote aandeel vrouwen en deeltijdwerkers in de discipline van interieurarchitect.

Als we de verdeling naar brutoloon van architecten vergelijken met die van de gehele Nederlandse bevolking (Figuur 3.15) dan blijkt dat de loonklasse 0-2499 een veel kleiner aandeel inneemt bij de architecten. Ondanks de gevolgen van de kredietcrisis en de structurele trend naar meer precaire arbeidsverhoudingen is het loongebouw van de ruimtelijk ontwerpers in loondienst dus nog altijd meer in lijn met het (hoge) opleidingsniveau dan met het algehele Nederlandse gemiddelde. Het is evenwel mogelijk dat onder de zelfstandige ruimtelijk ontwerpers wel degelijk een meer precaire inkomenssituatie heerst, zoals ook het geval is bij de zogeheten zij-aan-zij werkers.

8. Volgens het CBS wordt het begrip basisloon benaderd "… door uit te gaan van het fiscaal loon (brutoloon + bijdrage Zorgverzekeringswet) min diverse componenten zoals bijvoorbeeld bijzondere beloningen. Ook de pensioenpremies dat de werknemer betaalt, wordt tot het basisloon berekend" (Documentatierapport, CBS 2020). Gemakshalve korten wij dit af tot brutoloon.

Figuur 3.16 geeft de loonverdeling naar geslacht weer. In lijn met de hierboven aangeven verschillen tussen de positie van mannelijke en vrouwelijke architecten zien we hier dat hoe hoger het brutoloon, des te lager het aandeel vrouwen. Deels zal dit samenhangen met verschillen in werktijd, maar net als elders op de Nederlandse arbeidsmarkt valt ook te verwachten dat vrouwen ondervertegenwoordigd zijn in hogere rangen en wellicht ook minder betaald worden voor hetzelfde werk.

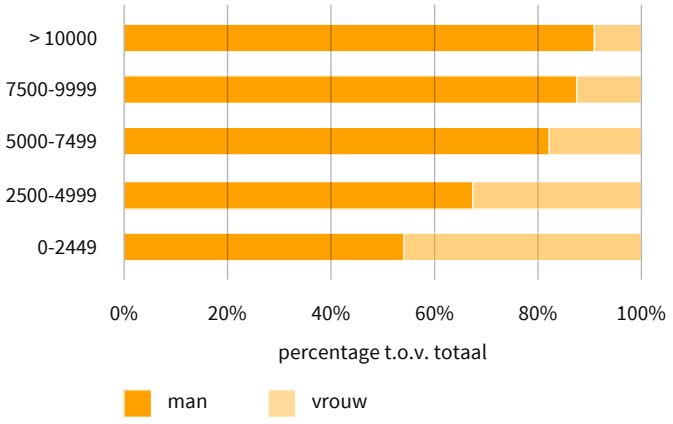

Figuur 3.16

Percentage mannen/ vrouwen per looncategorie in euro's per maand. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

3.2.5 Koppeling architectenregister en SBI-codes

Architecten in loondienst zijn niet uitsluitend werkzaam als werknemer van een architectenbureau. Ook in andere sectoren treffen we architecten als werknemer aan. Zo werken relatief veel stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten bij de overheid op nationaal, regionaal en lokaal niveau, maar ook bij projectontwikkelaars (zijnde niet-ontwerpbureaus).

Figuur 3.17 geeft weer in welke SBI-code/economische activiteit de architecten die in 2018 ingeschreven stonden in het architectenregister werkzaam waren (NB: de schaal verspringt waar het gaat om een viertal SBI-codes waar aanmerkelijk meer personen werkzaam waren – daar zijn de absolute aantallen aangegeven). Ook buiten de SBI-codes 71111, 71112, 7112 en 74103 die die direct betrekking hebben op de ruimtelijke ontwerpsector, treffen we architecten aan. Met name in financiële holdings (64200), bij overheidsinstanties (84110) (zoals bijvoorbeeld Rijksvastgoedbedrijf), en in het niet-universitair (85410) en het universitair hoger onderwijs (85420) zien we architecten als werknemer. Ook hier is een belangrijke lacune dat er van zo'n 45% van de personen in de data geen SBI-code bekend is. Deze figuren zijn dus ontworpen op basis van de 55% die wel bekend is. Hieruit blijkt dat een relatief groot aandeel van de architecten (32%) derhalve niet werkzaam is in een SBI-code die direct betrekking heeft op de ruimtelijke ontwerpsector.

Figuur 3.18 geeft eenzelfde exercitie weer maar dan voor de zelfstandigen in de sector. De spreiding over de bedrijfstakken is hier veel minder groot. Als architecten zelf een bedrijf runnen, is het doorgaans een architectenbureau. Ook hier zien we evenwel een niet onaanzienlijk aantal (bouwkundig) architecten met een bedrijf dat onder de sector Financiële Holdings of Organisatie- en Adviesbureaus valt. Dit zou evenwel ook een statistisch artefact zijn, aangezien architecten ook een financiële holding kunnen oprichten om hun pensioen regelen en zij feitelijk gewoon als architect werkzaam zijn.

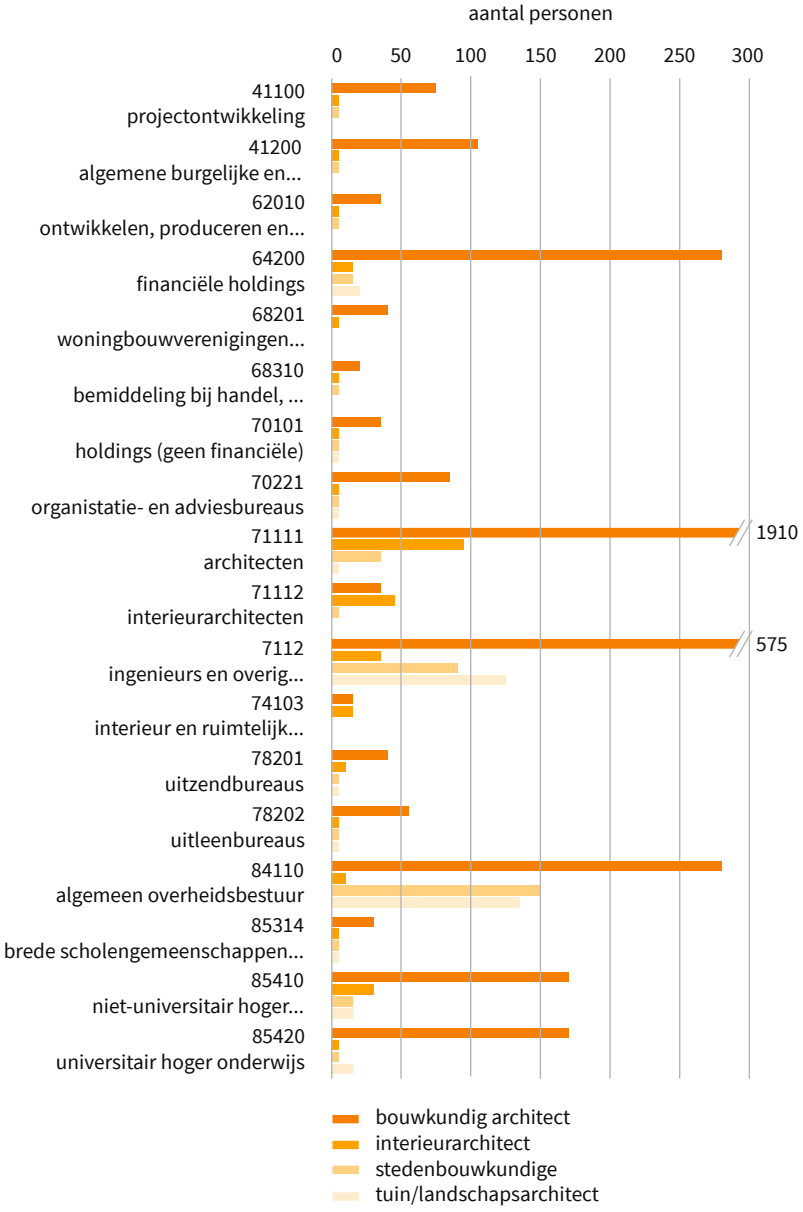

Figuur 3.17

Indeling werknemers in loondienst, ingeschreven in architectenregister, naar SBI-code.
Bron: architectenregister 2018 en CBS.

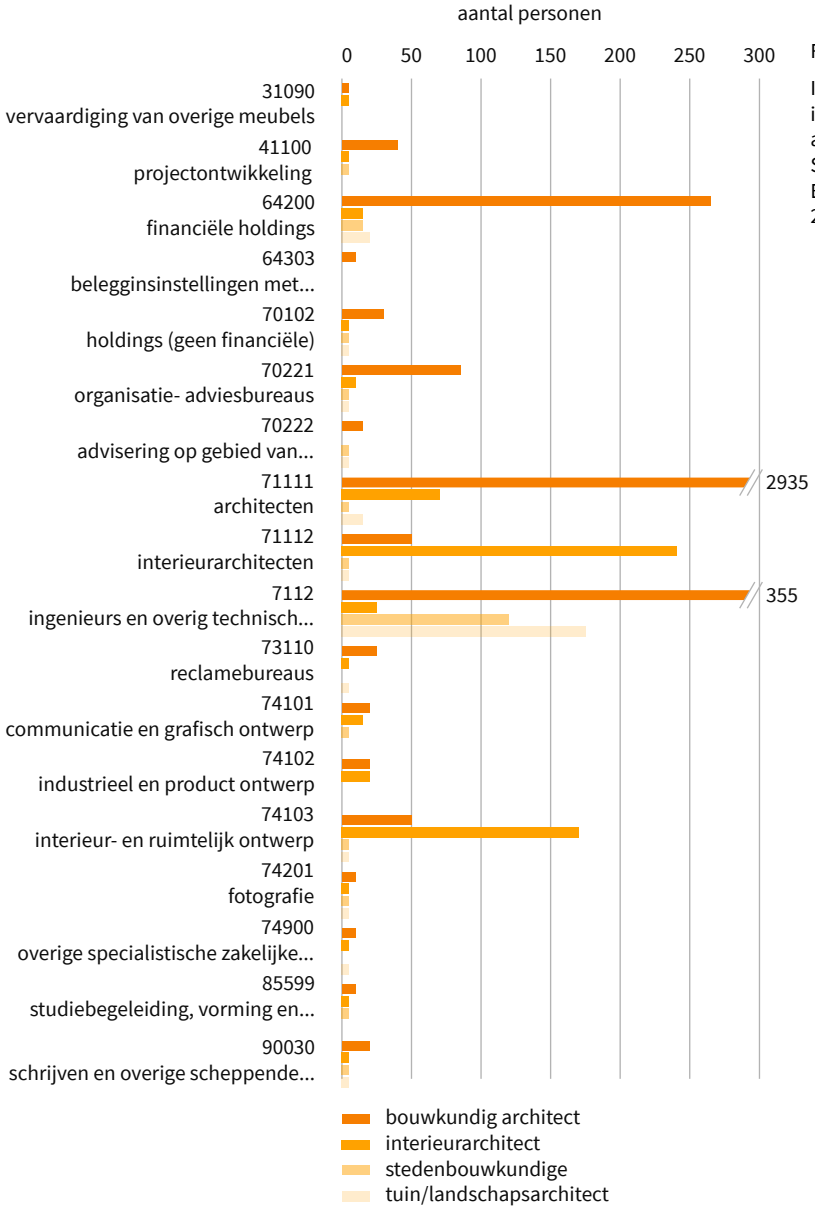

Figuur 3.18

Indeling zelfstandigen, ingeschreven in architectenregister, naar SBI-code.
Bron: architectenregister 2018 en CBS.

3.3 Conclusie: opvallende verschillen

Hierboven hebben we de vier disciplines architecten langs de meetlat gelegd en gezamenlijk in beeld gebracht. Binnen de algehele groep van architecten zijn opvallende verschillen aan het licht gekomen voor wat betreft man-vrouw verdeling, beloning, werktijden en sector waarin zij werkzaam zijn.

Hieronder focussen we afzonderlijk op sociaaleconomische aspecten van de disciplines. We volgen daarbij steeds een vast format. We brengen eerst leeftijd en opleiding, de gevolgde opleiding, de bestaansduur van de bedrijven en brutoloon in beeld op basis van de populatie van het architectenregister. Dit heeft derhalve betrekking op dat deel van de ruimtelijk ontwerpers dat zich architect mag noemen. Daarna gebruiken we gegevens op basis van de SBI-codes en kijken we naar een veel bredere populatie van ruimtelijk ontwerpers. Zoals hierboven al is aangegeven, is de match tussen de gegevens van het architectenregister enerzijds en de CBS SBI-codes anderzijds allesbehalve perfect, maar door beide perspectieven te presenteren, kunnen we het beeld wel completer maken.

© Stijn Bollaert

© Stijn Bollaert

© Stijn Bollaert

Park Paviljoen De Hoge Veluwe
Otterlo

Ontwerpteam: De Zwarte Hond en Monadnock

© Ossip Architectuurfotografie

© Ossip Architectuurfotografie

© Ferry Streng

Kantoor Triodos Bank Landgoed de Reehorst
Driebergen-Rijsenburg

Landschapsarchitectuur: Arcadis
Architectuur: Architectenbureau Rau
Interieur: Ex interiors

© Joep Jacobs

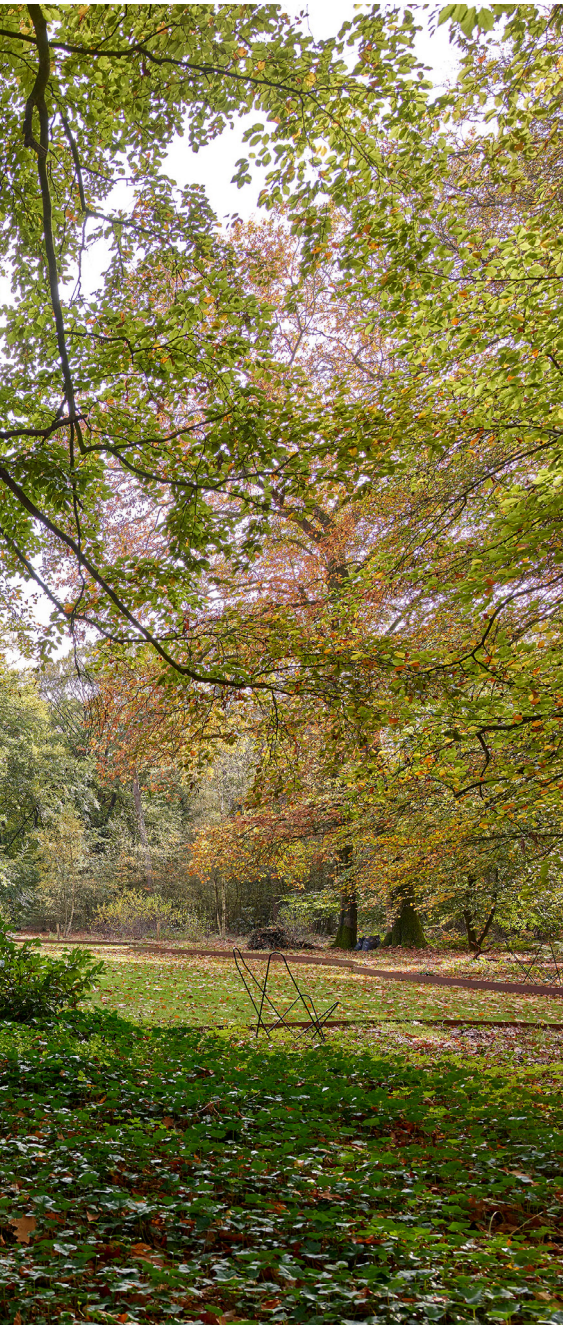

© Michel Kievits

© Isidoor van Esch

Bostuin ’t Brouwhuis
Oisterwijkse Vennen

Landschapsarchitectuur: MTD landschapsarchitecten
Architectuur: Bedaux & de Brouwer Architecten
Interieurarchitecten: INA MATT

© BFAS+

© Daria Scagliola en Stijn Brakkee

© BFAS+

Stedenbouwkundig plan en supervisie Terwijde, Utrecht

Ontwerpteam: BFAS+
Realisatie: 2014-2020
Ontwerp: 1998- 2020

© Maak Oosterwold/Gemeente Almere

© Maak Oosterwold/Gemeente Almere

© Maak Oosterwold/Gemeente Almere

Stedenbouwkundige onderlegger Almere Oosterwold

Stedenbouw: MVRDV
Op een nauwelijks aanwezige stedenbouwkundige onderlegger bepalen bewoners zelf waar, wat en hoe ze bouwen en hoe en waar ze nog niet aanwezige voorzieningen zelf aanleggen.

4. Het profiel van de (bouwkundig) architect

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn in algemene zin de vier ontwerpdisciplines beschreven. Te beginnen met hoofdstuk 4 wordt elk van de disciplines nu nader in kaart gebracht. We beginnen met de (bouwkundig) architecten. Eerder constateerden wij al dat deze groep het grootste aandeel heeft in het architectenregister 2018. Van de 11.350 totaal ingeschrevenen stonden er 8775 ingeschreven als architect. Aan de hand van verschillende variabelen maken we kennis met deze groep. In het tweede deel van het hoofdstuk richten we de aandacht op de personen die het CBS schaart onder de SBI-code 71111: Architecten. Daarmee wordt de onderzoekspopulatie verbreed.

4.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon

Qua leeftijdsverdeling valt op dat onder de (bouwkundig) architecten relatief veel ouderen zijn aan te treffen (Figuur 4.1). Meer dan de helft was in 2018 ouder dan 45 jaar en we zien ook dat een aanzienlijk deel ouder dan 68 jaar (meer dan 1000) was.

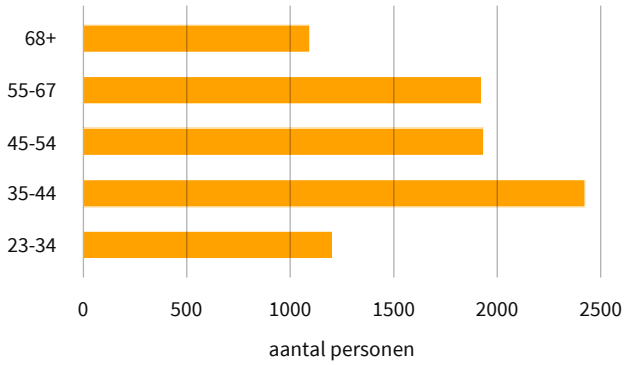

Figuur 4.1

Verdeling leeftijd binnen de discipline (bouwkundig) architect, in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

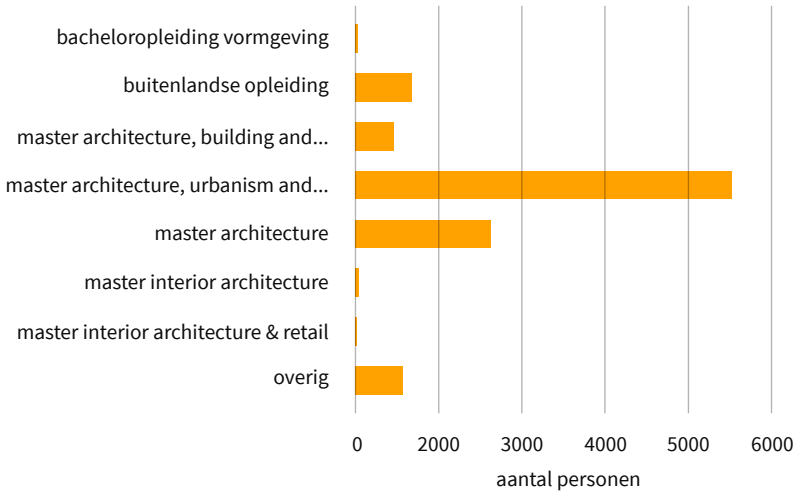

Figuur 4.2

Meest gevolgde opleidingen binnen discipline (bouwkundig) architect, in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

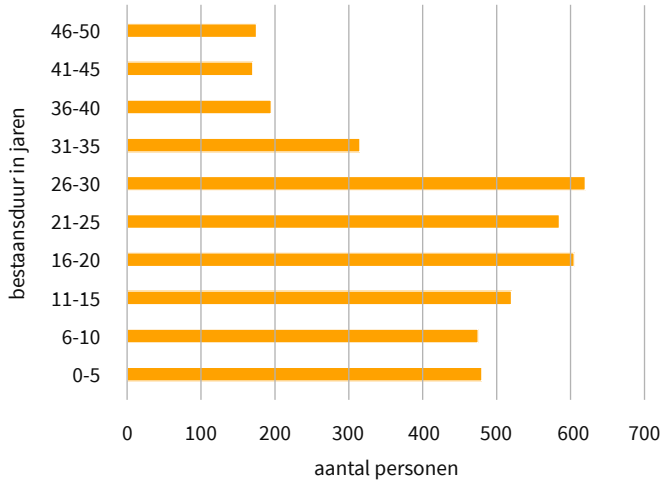

Figuur 4.3.

Bestaansduur in jaren van het bedrijf waar de werknemer in loondienst, die staat ingeschreven in het architectenregister 2018, werkzaam is, binnen de discipline (bouwkundig) architect. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

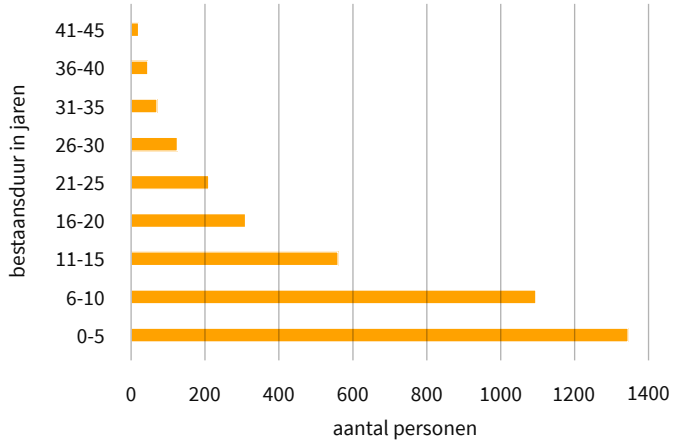

Figuur 4.4.

Bestaansduur in jaren van het bedrijf van de zelfstandige ingeschreven in het architectenregister 2018, binnen de discipline (bouwkundig) architect. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

Opmerkelijk is het relatief grote aantal jonge bedrijven van (bouwkundig) architecten (figuur 4.4). In de nasleep van de kredietcrisis van 2008 zijn blijkbaar veel nieuwe bedrijven door (bouwkundig) architecten opgezet. Het gevolg hiervan is dat bijna de helft van de bedrijven van zelfstandig architecten na het uitbreken van die crisis is opgericht. Dat kan door jonge nieuwkomers zijn gedaan, maar het zou ook kunnen dat architecten – waarvan een deel al jaren als werknemer bij een architectenbureau actief kan zijn geweest - vanwege ontslag zelf een bedrijf(je) zijn begonnen. Het relatief kleine aantal bedrijven van (bouwkundig) architecten met een bestaansduur van 11-15 jaar, ten opzichte van de bedrijven met kortere bestaansduur, heeft wellicht te maken met het feit dat deze bedrijven in 2008 relatief jong waren en toen bedrijven onvoldoende buffers hadden om de crisis te overleven. De daling in het aantal bedrijven met een bestaansduur van meer dan 30 jaar valt dan ook samen met het vertrek/pensionering van de architect die het bedrijf ooit begon.

Zoals al eerder aangegeven is het CBS-begrip *basisloon* het loon van de hoofdbaan van de werknemer waarover de loonbelasting/premie volksverzekeringen (loonheffing) wordt berekend. Figuur 4.5 laat de loonverdeling binnen deze discipline zien. Een groot aandeel van de (bouwkundig) architecten verdient tussen de 2.500 en 5.000 euro bruto per maand. Later in dit rapport zullen de loonverdelingen van de andere disciplines nader bekeken worden en zal blijken dat de (bouwkundig) architecten er uitspringen in de hoogte van de beloning.

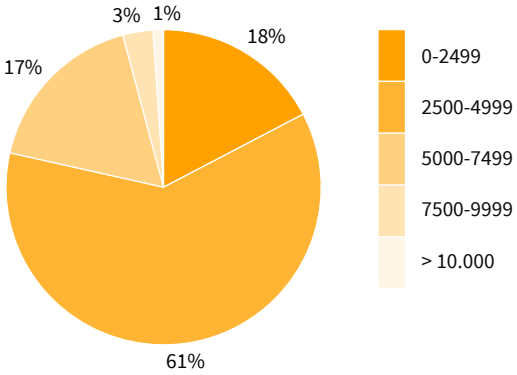

Figuur 4.5

Verdeling maandloon van werknemers in loondienst binnen de discipline (bouwkundig) architect in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

4.3 Analyse op basis van SBI-code

In de gegevens van het CBS zijn er in 2018 in totaal 12.531 personen gekoppeld aan de SBI-code 71111: Architecten. Van deze 12.531 personen stonden 4551 ingeschreven in het architectenregister; het merendeel daarvan (4335) als architect. Van de SBI-codes die in dit onderzoek zijn meegenomen is deze dus het best vertegenwoordigd in het architectenregister. Dit kan deels verklaard worden omdat deze SBI-code het dichtst bij het architectenregister staat: om een architectenbureau te runnen dient minimaal één persoon de formele titel van architect te bezitten.

Desalniettemin blijken bijna 8000 personen (onder meer architecten maar ook ondersteunend personeel) niet te staan ingeschreven in het architectenregister, maar wel gekoppeld staan aan de SBI-code 71111: Architecten. Dit geeft eens te meer aan dat de overlap tussen het SBI-code systeem en het architectenregister beperkt is. Vandaar dat het interessant is om deze groep te analyseren, om vervolgens te vergelijken met wat we inmiddels te weten zijn gekomen over de personen die staan ingeschreven in het architectenregister.

Waar de verdeling naar leeftijd onder de (bouwkundig) architecten die stonden ingeschreven in het architectenregister 2018 (Figuur 4.1) een relatief groot aandeel van de oudere cohorten laat zien, kan dat voor de meest nauw gerelateerde SBI-code niet worden gesteld (Figuur 4.6). Daar zien we juist een groot cohort van 23-34-jarigen, en is tevens de groep van 35-44 jarigen groter dan die van 45-54 jarigen. Het lijkt erop dat zich in dit deel van de ruimtelijke ontwerpsector een relatief grote recente aanwas heeft voorgedaan. Die aanwas zal naar alle waarschijnlijkheid vooral na 2013 hebben plaatsgevonden als de bouwsector weer aantrekt. De aanwas behelst maar zeer ten dele ontwerpers die zich ook inschrijven bij het architectenregister, aangezien de inschrijvingen in het architectenregister van dit leeftijdscohort geringer waren (Figuur 4.1).

Figuur 4.7 toont aan dat de vrouwen in de jongere cohorten beter zijn vertegenwoordigd

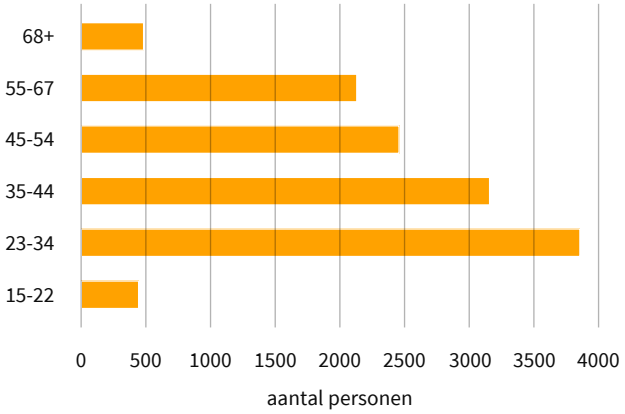

Figuur 4.6

Verdeling leeftijd binnen SBI-code 71111 in 2018. Bron: CBS.

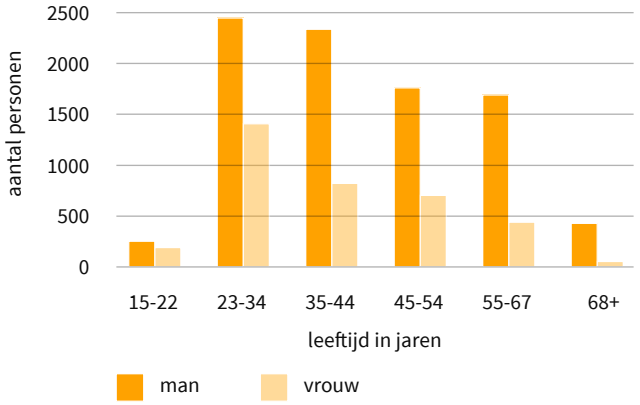

Figuur 4.7

Man-vrouw verdeling per leeftijdscategorie binnen SBI-code 71111, in 2018. Bron: CBS.

in deze SBI-code. In het cohort 23-34 jaar is het aantal vrouwen opgelopen tot ongeveer de helft van het aantal mannen, terwijl in de oudere cohorten dit lang niet wordt gehaald. In de jongste leeftijdscategorie, die van 15-22 jaar was het aantal werkzame vrouwen vrijwel gelijk aan dat van mannen. De aantallen zijn echter klein en de vraag is ook om wat voor soort werk het hier dan gaat.

We hebben hierboven al gewezen op de in toenemende mate vloeiende overgangen tussen verschillende categorieën op de arbeidsmarkt. In de SBI-code 71111 treffen we een vergelijkenderwijs groot aantal personen aan die zowel als werknemer en als zelfstandige werkzaam waren. Het aandeel van die groep bedraagt 17,2%, aanzienlijk hoger dan het Nederlands gemiddelde van 4,8%. De combinatie van werknemer en zelfstandige kan verschillende redenen hebben – het kan uit nood geboren zijn, het kan een strategie zijn om minder kwetsbaar te zijn en te beschikken over meerdere inkomensbronnen, maar het kan ook een doelbewuste sprong naar een eigen bedrijf zijn, of dat men dit een prettige werkverdeling vindt: met enige vrijheid maar ook verbondenheid en kennisdeling met collega's en een werkomgeving.

De oververtegenwoordiging van mannen die we al bij de (bouwkundig) architecten zagen, zien we ook terug voor deze SBI-code: 71% van de personen die gekoppeld is aan de SBI-code 71111 is in 2018 van het mannelijke geslacht.

Figuur 4.10 geeft de percentages weer van de verdeling van de wekelijkse arbeidsduur onderverdeeld naar geslacht. Een weinig verrassend beeld tekent zich af. Van alle personen die voltijd werken, is een kleine 80% van het mannelijke geslacht. Van de personen die 20 tot 30 uur per week werken, zijn de vrouwen in de meerderheid.

De verschillen in arbeidsmarktpositie tussen mannen en vrouwen qua werktijddeling zien we ook weerspiegeld in verdeling over de looncategorieën naar geslacht (Figuur 4.10). In de categorie 0-2499 zijn vrouwen en mannen bijna gelijk verdeeld, maar daarboven neemt het aandeel van vrouwen sterk af met een klein aantal in de categorie € 5000 - € 7500 bruto per maand en daarboven zien we nauwelijks meer vrouwen.

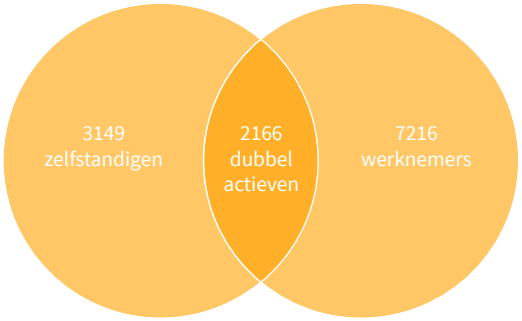

Figuur 4.8

Werknemers, zelfstandigen en dubbel actieven binnen de SBI-code 71111 in 2018.
Bron: CBS.

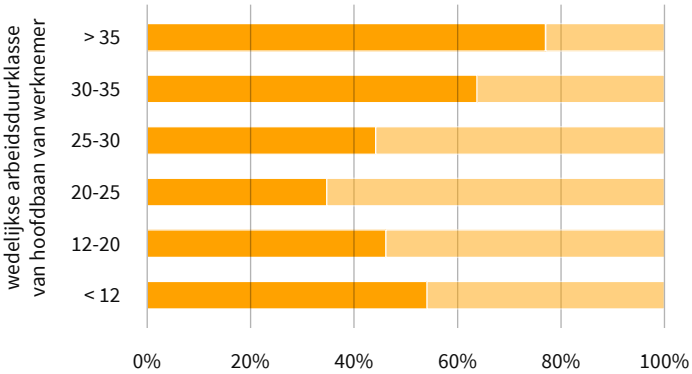

Figuur 4.9

Man-vrouw verdeling in de wekelijkse arbeidsduur van de personen in loondienst, binnen de SBI-code 71111 in 2018.
Bron: CBS.

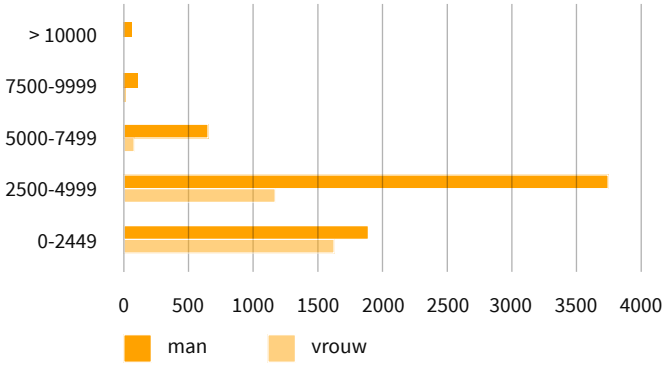

Figuur 4.10

Loonverdeling mannen en vrouwen binnen de SBI-code 71111: Architecten, in 2018.
Bron: CBS.

5. Het profiel van de interieurarchitect

5.1 Inleiding

Na de architecten vormen de interieurarchitecten de tweede groep uit de ruimtelijke ontwerpsector die nader wordt onderzocht. In het architectenregister maakt deze groep met 1430 ingeschrevenen circa 10% van het totaal uit. Ook voor hen kijken we naar de variabelen van leeftijd tot en met loon. Vervolgens worden de twee SBI-codes onderzocht die het CBS hanteert voor deze discipline (71112: Interieurarchitecten en 74103: Interieur en ruimtelijk ontwerp). Net als bij de architecten vindt hiermee ook een verbreding van de onderzoekspopulatie plaats.

5.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon

In Figuur 5.1 is de leeftijdsverdeling voor de discipline interieurarchitecten weergegeven. Ook hieruit blijkt dat het jongste cohort relatief klein is; de crisis van 2008 heeft er mogelijk voor gezorgd dat in de afgelopen tien jaar relatief weinig interieurarchitecten zijn ingeschreven in het architectenregister. Tot voor 2011 had men genoeg aan een relevante bacheloropleiding om ingeschreven te worden in het architectenregister. Mogelijk wegen de kosten van het mogen voeren van de titel interieurarchitect door de verhoging van de inschrijvingsdrempel met als eis een

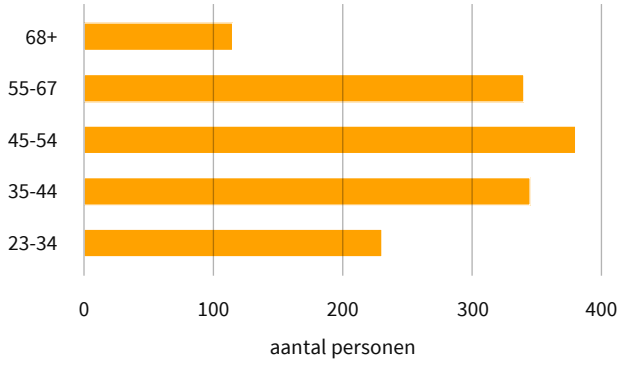

Figuur 5.1

Verdeling leeftijd binnen de discipline Interieurarchitect in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

Master titel en het volgen van de BEP niet op tegen de baten, maar dat zou dan nader onderzocht moeten worden.

Interessant is dat het zwaartepunt in de verschillende disciplines in een andere leeftijdscategorie ligt. In het geval van interieurarchitecten zien we deze discipline de leeftijdscategorie 45-54 jaar relatief sterk vertegenwoordigd is, terwijl het aandeel van het cohort 23-34 kleiner is dan in de andere drie disciplines.

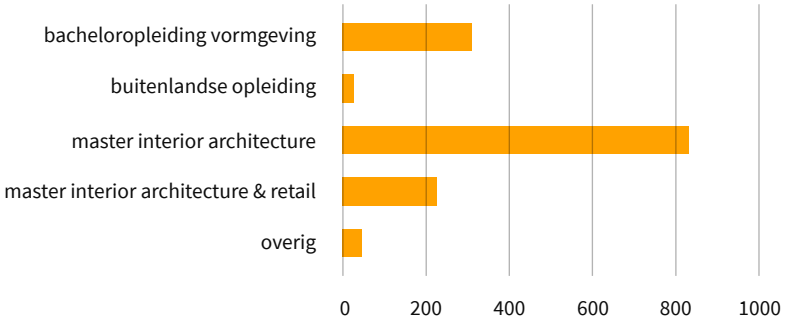

Figuur 5.2

Meest gevolgde opleidingen binnen de discipline interieurarchitect in 2018. Bron: architectenregister 2018.

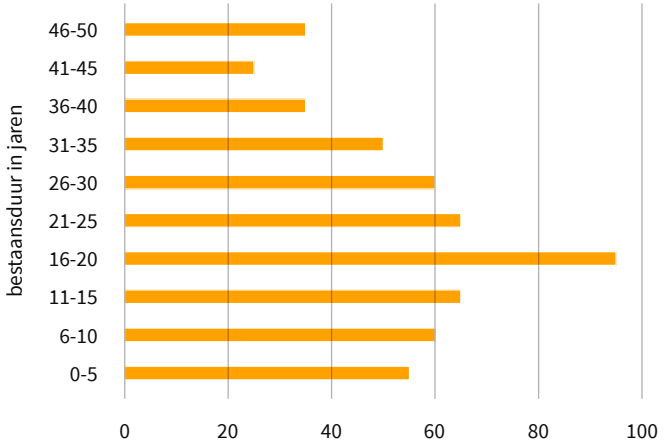

Figuur 5.3

Bestaansduur in jaren van het bedrijf waar de werknemer in loondienst, die staat ingeschreven in het architectenregister 2018, werkzaam is, binnen de discipline Interieurarchitect. Bron: architectenregister 2018.

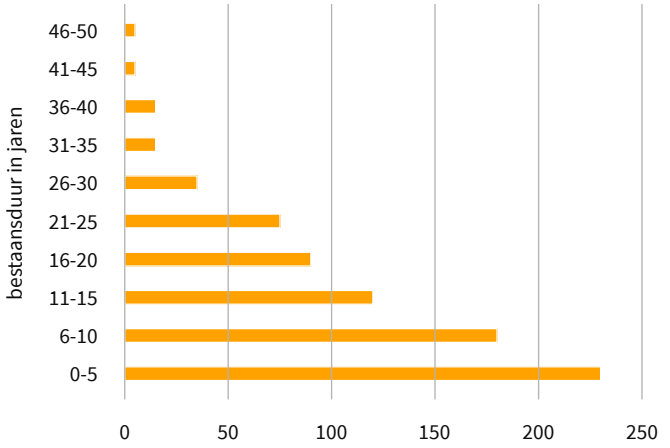

Figuur 5.4

Bestaansduur in jaren van het bedrijf van de zelfstandige ingeschreven in het architectenregister 2018, binnen discipline interieurarchitect. Bron: architectenregister 2018.

Figuur 5.3 laat zien dat het overgrote deel van de interieurarchitecten in loondienst werkten bij bedrijven die zijn opgericht voor de kredietcrisis. Maar als we naar de zelfstandigen kijken dan zien we ook hier dat in het afgelopen decennium veel nieuwe bedrijven zijn opgericht door interieurarchitecten (Figuur 5.4). Daar zien we opnieuw dat na het uitbreken van de kredietcrisis relatief veel bedrijven zijn opgericht en ook dat net als bij de architecten meer dan de helft van de bedrijven dateert van na 2008.

Zoals hierboven al is aangegeven, ziet het loongebouw van de interieurarchitecten er wezenlijk anders dan dat van de (bouwkundig) architecten met een veel groter aandeel in de categorie 0-2499 en veel kleinere aandelen in de hogere loongroepen.

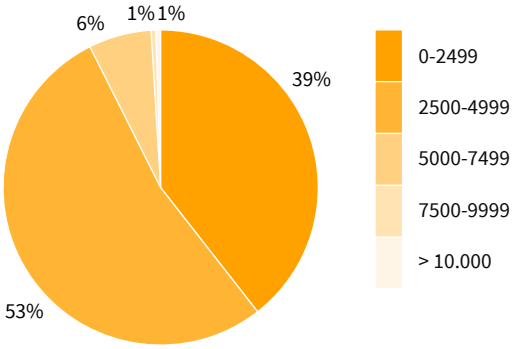

Figuur 5.5

Verdeling maandloon binnen de discipline Interieurarchitect, in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

5.3 Analyse op basis van SBI-code

Twee SBI-codes hebben formeel gezien betrekking op de discipline Interieurarchitect, namelijk 71112: Interieurarchitecten en 74103: Interieur en ruimtelijk ontwerp. We hebben ook voor deze twee SBI-codes gekeken naar de overlap met het architectenregister. In totaal vallen 9496 personen onder een van deze twee codes. Dat zijn er dus aanzienlijk meer dan de slechts 1460 personen die formeel met de discipline Interieurarchitect staan ingeschreven in het architectenregister. Beide groepen (wettelijke interieurarchitecten en SBI-codes die betrekking hebben op de interieurarchitectuur) zijn geanalyseerd op dezelfde kenmerken (voor zover mogelijk). Opvallend is dat minder dan de helft van die 1460 interieurarchitecten van het architectenregister (709) ook

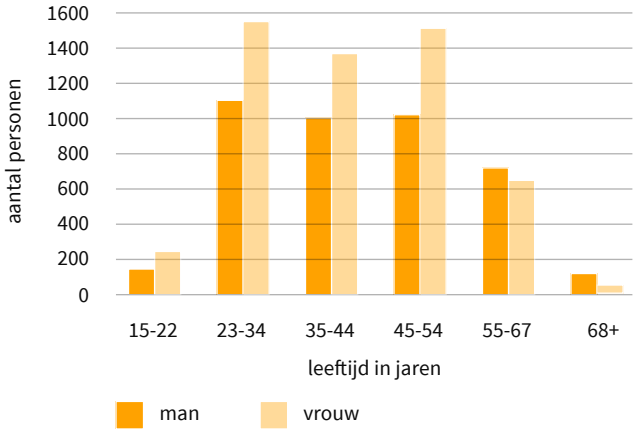

Figuur 5.7

Man-vrouw verdeling in leeftijd binnen de SBI-codes 71112 en 74103 in 2018. Bron: CBS.

volgens het CBS werkzaam waren in de twee SBI-codes die betrekking hebben op interieurarchitectuur. Wederom blijkt dat de overlap tussen de SBI-codes die betrekking hebben op de ruimtelijke ontwerpsector en de bij het architectenregister ingeschreven interieurarchitecten beperkt is. In het geval van deze beide SBI-codes was een overgrote meerderheid van 8787 personen niet ingeschreven bij het architectenregister 2018.

De gegevens uit het architectenregister lieten al zien dat vrouwen waren oververtegenwoordigd in de discipline Interieurarchitecten. Dat beeld wordt ook bevestigd door de twee SBI-codes die betrekking hebben op interieurontwerp – meer dan de helft (56,7%) is vrouw. Alleen in de leeftijdscohorten van boven de 55 treffen we meer mannen aan – een erfenis van de lage participatiegraad van vrouwen meer in het algemeen in deze leeftijdscategorie (zie Figuur 5.7). We zien ook dat het leeftijdscohort van 23-34 jaar groter is dan dat van 35-44 jaar. Een aanzienlijk deel van de personen werkzaam in de sectoren van deze beide SBI-codes is derhalve ingetreden na 2008.

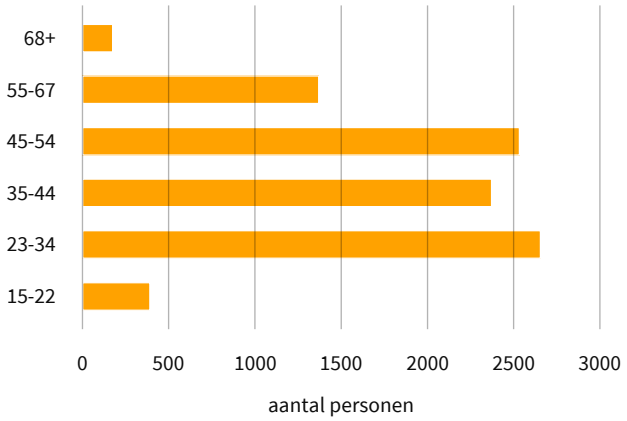

Figuur 5.8

Verdeling leeftijd binnen SBI-codes 71112 en 74103. Bron: CBS.

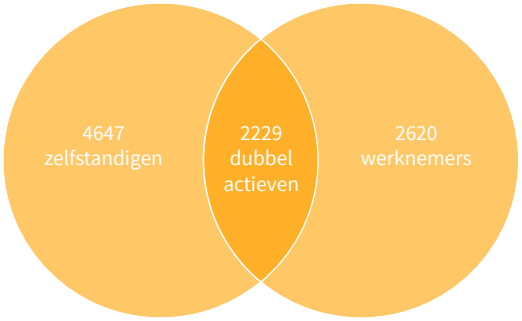

Figuur 5.9

Werknemers, zelfstandigen en dubbel actieven binnen SBI-codes 71112 en 74103.
Bron: CBS.

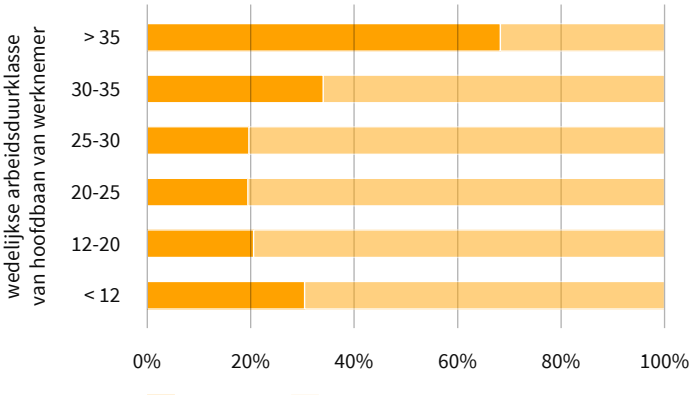

Figuur 5.10

Man-vrouw verdeling in de wekelijkse arbeidsduur binnen de SBI-codes 71112 en 74103 in 2018.
Bron: CBS.

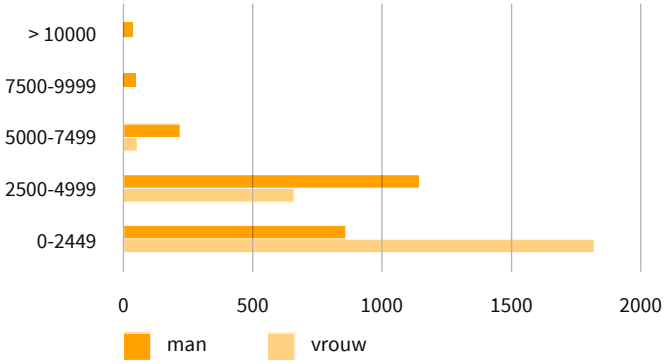

Figuur 5.11

Loonverdeling mannen en vrouwen binnen de SBI-codes 71112 en 74103 in 2018.
Bron: CBS.

Nog meer dan bij de SBI-code 71111 Architecten wordt in het veld van het interieur ontwerp het werknemerschap met het ondernemerschap gecombineerd (Figuur 5.9). Bijna een kwart (23,5%) van deze totale populatie is dubbel actief. Dat is bijna vijf keer zoveel als het Nederlandse gemiddelde van 4,8%.

Meer vrouwen werkten in het interieur ontwerp, maar dat deden zij vooral in deeltijd (Figuur 5.11) en dat geldt voor kleine (< 20 uur) en grote deeltijdbanen (20 – 35 uur). Alleen in de categorie voltijdsbanen (> 35 uur) is het aandeel van mannen groter.

De sekse-ongelijkheid komt ook naar voren in de verdeling van het brutoloon (Figuur 5.11). Hoe hoger het brutoloon, des te lager het aandeel van vrouwen. In de hoogste categorieën van het maandloon zijn vrouwen vrijwel afwezig.

6. Het profiel van de tuin – en landschapsarchitect

6.1 Inleiding

Van het architectenregister 2018 maakten 625 tuin- en landschapsarchitecten deel uit. Zij zijn de derde groep die we aan een nadere analyse onderwerpen.

6.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon

De aantallen tuin- en landschapsarchitecten zijn aanmerkelijk kleiner dan die van de (bouwkundig) architecten en ook van interieurarchitecten. Het jongste cohort van 23-34 jaar telde in 2018 minder dan honderd ingeschrevenen in het architectenregister. Maar ook relatief gezien – ten opzichte van de andere cohorten – is de jongste groep klein. De meer recente aanwas is zo bezien beperkt.

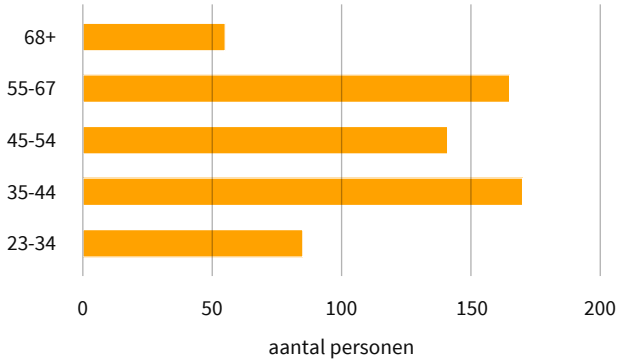

Figuur 6.1

Verdeling leeftijd binnen de discipline tuin- en landschapsarchitect in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

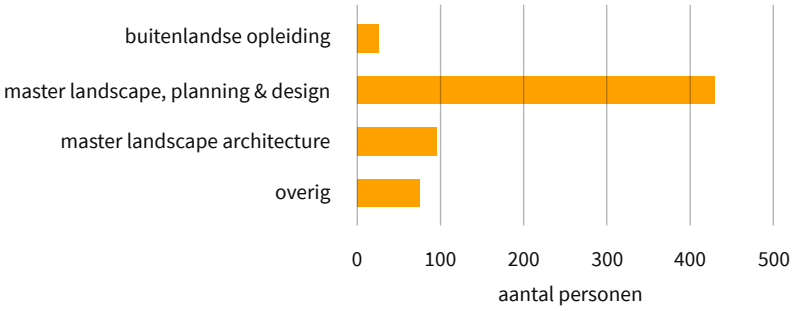

Figuur 6.2

Meest gevolgde opleidingen binnen discipline Tuin- en Landschapsarchitect, in architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

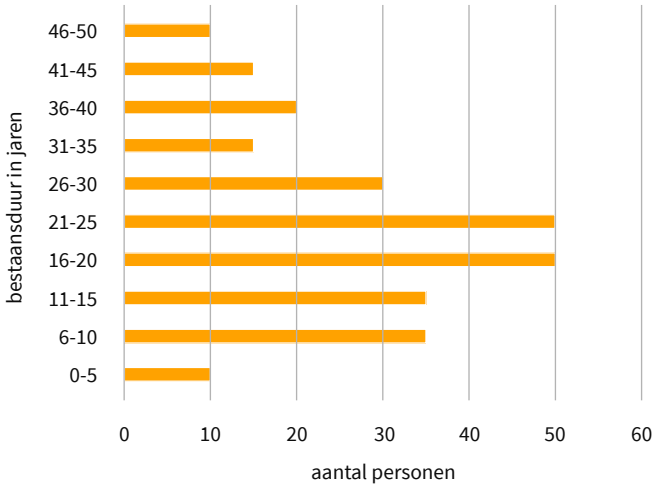

Figuur 6.3

Bestaansduur in jaren van het bedrijf waar de werknemer in loondienst, die staat ingeschreven in het architectenregister 2018, werkzaam is, binnen de discipline tuin- en landschapsarchitect.
Bron: architectenregister 2018 en CBS.

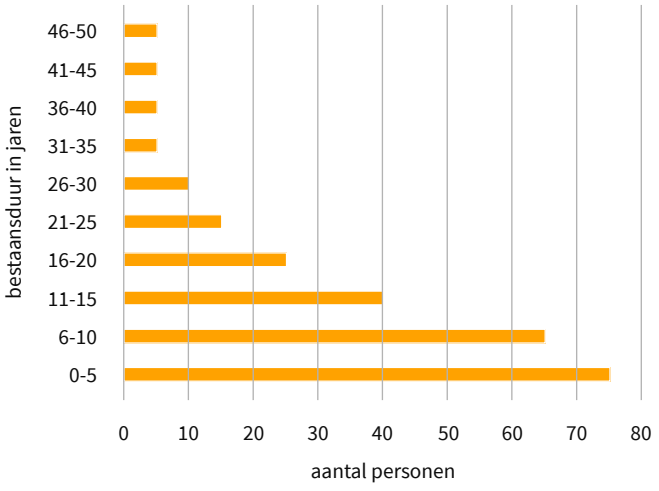

Figuur 6.4

Bestaansduur in jaren van het bedrijf van de zelfstandige ingeschreven in het architectenregister 2018, binnen de discipline tuin- en landschapsarchitect.
Bron: architectenregister 2018 en CBS.

Degenen die als werknemer werkzaam zijn in discipline tuin- en landschapsarchitectuur, treffen we vooral aan in bedrijven die zijn opgericht voor het uitbreken van de financiële crisis in 2008 (Figuur 6.3). Net als bij de disciplines (bouwkundig) architecten en interieurarchitecten is dit wezenlijk anders voor hen die als zelfstandigen werkzaam zijn. In dat geval zien we vooral jonge bedrijven en dan weer met name die jonger zijn dan vijf jaar (Figuur 6.4). Slechts 12% van de tuin- en landschapsarchitecten die in 2018 stonden ingeschreven bij het architectenregister vielen in de categorie van een maandloon van minder dan 2500 euro (Figuur 6.5). Twee derde van die groep verdiende tussen de 2500-4999 euro. Dat is een hoger aandeel dan we aantreffen bij de (bouwkundig) architecten.

6.3 Analyse op basis van SBI-code

Voor de analyse op basis van SBI-codes, zie paragraaf 7.2. De tuin- en landschapsarchitecten vallen samen met de stedenbouwkundigen onder de omschrijving van SBI-code 7112.

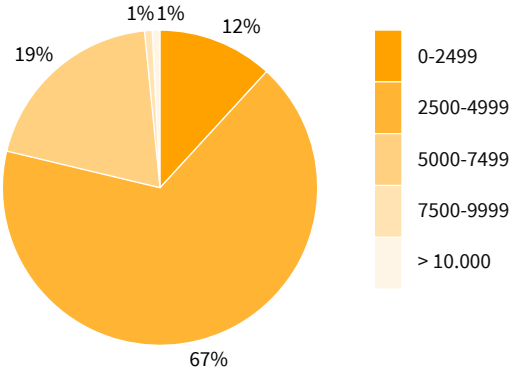

Figuur 6.5

Verdeling maandloon binnen de discipline tuin- en landschapsarchitect in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

7. Het profiel van de stedenbouwkundigen

7.1 Inleiding

520 stedenbouwkundigen maakten deel uit van het architectenregister 2018. Ze vormen de vierde en laatste groep onder de ruimtelijk ontwerpers die in dit onderzoek de revue passeren.

7.2 Leeftijd, geslacht, opleiding, bestaansduur van de bedrijven en loon

De stedenbouwkundigen vormen net als bij de tuin- en landschapsarchitecten slechts een kleine groep onder de in het architectenregister ingeschreven ruimtelijk ontwerpers. Ook voor deze discipline zijn de inschrijvingen van personen die tot het jongste leeftijdscohort behoren relatief klein.

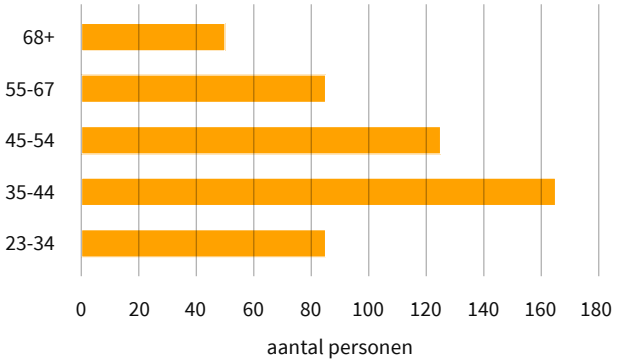

Figuur 7.1

Verdeling leeftijd binnen de discipline stedenbouwkundige, in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

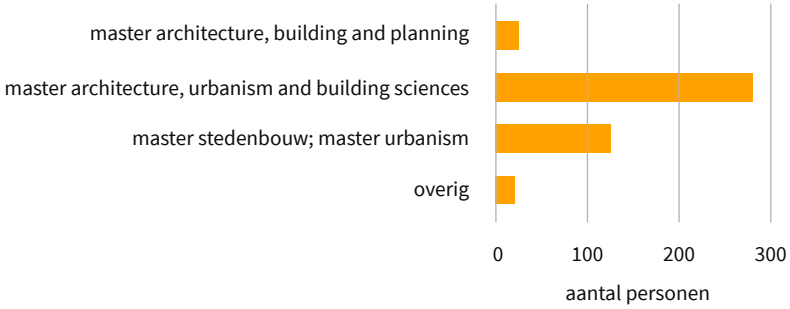

Figuur 7.2

Meest gevolgde opleidingen binnen discipline stedenbouwkundige in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018.

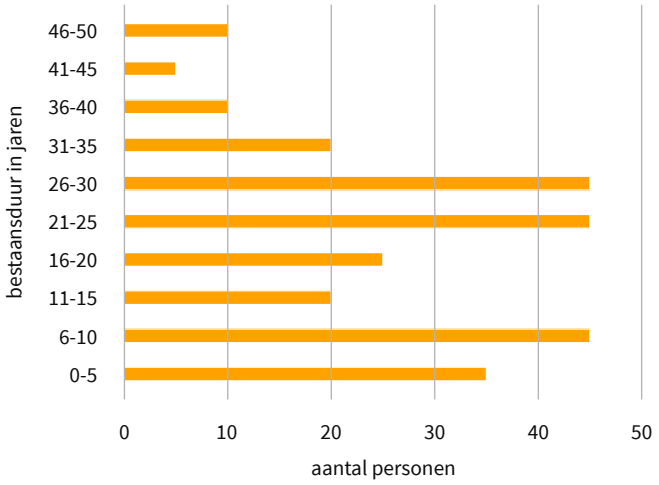

Figuur 7.3

Bestaansduur in jaren van het bedrijf waar de werknemer, die staat ingeschreven in het architectenregister 2018, werkzaam is, binnen de discipline stedenbouwkundige. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

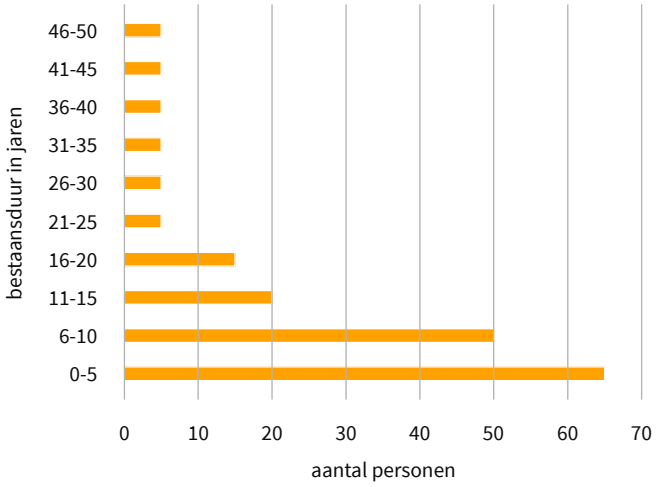

Figuur 7.4

Bestaansduur in jaren van het bedrijf van de zelfstandige ingeschreven in het architectenregister 2018, binnen de discipline stedenbouwkundige. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

Het beeld van leeftijd van de bedrijven waarin stedenbouwkundigen werkzaam zijn, komt grotendeels overeen met die in de andere disciplines: werknemers zijn voornamelijk werkzaam in bedrijven met een langere bestaansduur. De bedrijven van zelfstandige stedenbouwkundigen dateren – relatief gezien (aanzienlijk) meer dan in de andere drie disciplines – voornamelijk van na 2008. In deze discipline heeft zo in ieder geval een forse verjonging van de bedrijven voorgedaan. Dat wil overigens niet zeggen dat dit ook een verjonging van de stedenbouwkundigen zelf betrof aangezien ook hier oudere stedenbouwkundigen na baanverlies hun eigen bureau kunnen zijn begonnen.

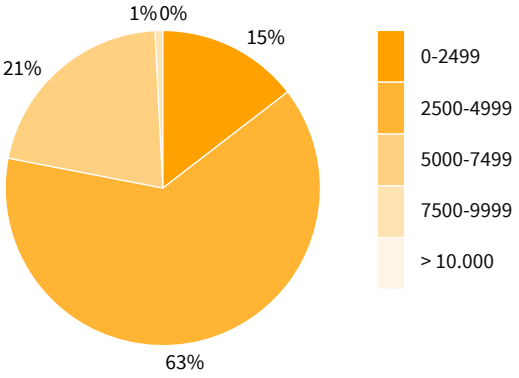

Figuur 7.5

Verdeling maandloon binnen de discipline stedenbouwkundige in het architectenregister. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

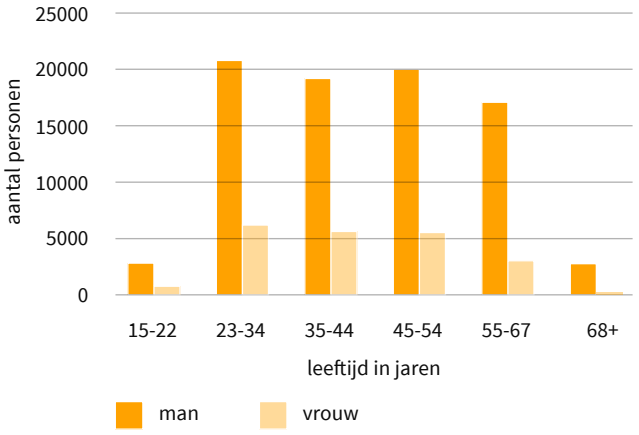

Figuur 7.6

Man-vrouw verdeling in leeftijd binnen SBI-code 7112 in 2018.
Bron: CBS.

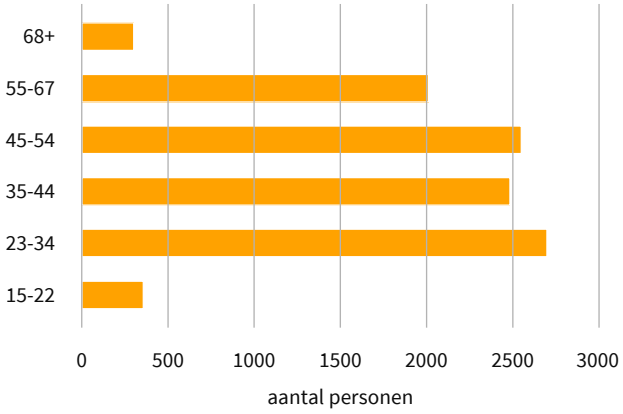

Figuur 7.7

Verdeling leeftijd binnen SBI-code 7112 in 2018.
Bron: CBS.

7.3
Analyse op basis van SBI-code

De SBI-code 7112 Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies omvat een veelheid aan activiteiten (zie bijlage) waaronder ook de stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten. Volgens het CBS waren in deze sector op 31 december 2018 in totaal 104.003 personen werkzaam. Slechts een deel daarvan is daadwerkelijk werkzaam in het ruimtelijke ontwerp. Van 104.003 personen was maar een heel klein deel (1356 ofwel 1,3 %) ingeschreven in het architectenregister. Toch valt aan te nemen dat ook onder hen die niet staan ingeschreven, maar bijvoorbeeld bij bouw-adviesbureaus of tekenbureaus werkzaam zijn, wel degelijk actief zijn in de ruimtelijke ontwerpsector. Met de nu beschikbare data is dat echter niet uit te filteren, maar we hebben ondanks deze beperkingen toch eenzelfde exercitie ondernomen als bij de andere, meer toegesneden SBI-codes. De mate van matching is voor dit deel evident minder dan hierboven voor (bouwkundig) architecten en interieurarchitecten.

In sector met de SBI-code 7112 Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies waren vooral mannen werkzaam: 79,4% van de werkzame personen is man. De aantallen van in deze sector werkzame vrouwen waren over de gehele linie van de leeftijdscohorten aanmerkelijk kleiner dan die van mannen (Figuur 7.6). Ook in de jongere cohorten is deze scheve verhouding terug te vinden. Binnen de groep werkenden onder de SBI-code 7112 in 2018, werden 73.181 personen geregistreerd als werknemer, 17.024 personen als zelfstandigen en 13.798 personen die zowel werknemer als zelfstandige zijn (een percentage van 13,3%). Het percentage dubbelactieven over de gehele Nederlandse populatie is 4.8%, dus deze industrie ligt daar net als de eerder belichte SBI-codes, flink boven.

Ook hier weer het beeld van vooral mannen in voltijdbanen en vrouwen in deeltijdbanen. Slechts een klein percentage van de vrouwen in deze sector werkt 35 uur of meer (Figuur 7.9). De verdeling van mannen en vrouwen naar looncategorieën is in lijn met het voorgaande: de twintig procent van de vrouwen werkzaam in deze SBI-code treffen we vooral in de onderste twee looncategorieën (zie Figuur 7.10).

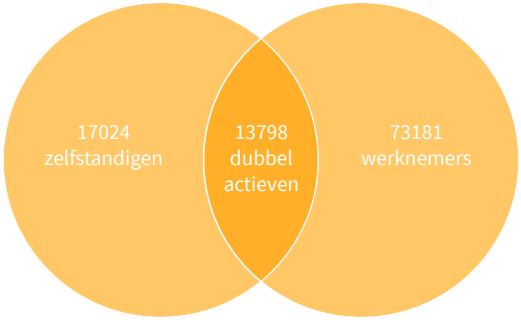

Figuur 7.8

Werknemers, zelfstandigen en dubbelactieven binnen de SBI-code 7112 in 2018, volgens CBS.
Bron: CBS.

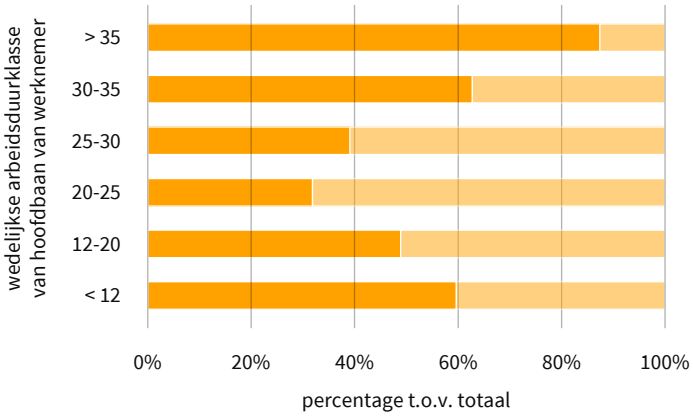

Figuur 7.9

Man-vrouw verdeling in de wekelijkse arbeidsduur binnen de SBI-code 7112 in 2018, volgens CBS.
Bron: CBS.

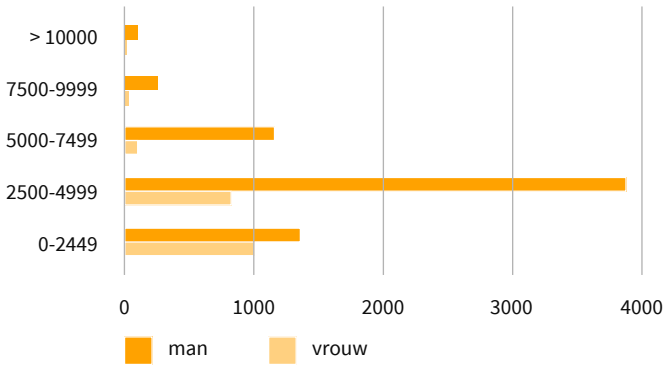

Figuur 7.10

Loonverdeling mannen en vrouwen binnen de SBI-code 7112 in 2018.
Bron: CBS.

8. De geografie van de ruimtelijke ontwerpsector

8.1 Inleiding

Dit onderzoek door geografen zou niet compleet zijn zonder een ruimtelijke analyse. In dit hoofdstuk gaan we uit welke landen de ruimtelijk ontwerpers afkomstig zijn die in Nederland werken. Verder kijken we naar de ruimtelijke spreiding van architecten in Nederland.

8.2 Internationalisering van de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland

Zoals in veel kennisintensieve sectoren in Nederland is ook die van het ruimtelijk ontwerp internationaler geworden – zowel qua werkenden als qua werkgebied. Veel architectenbureaus – met name, maar niet uitsluitend, de grotere die ook op de internationale markt opereren - hebben al jaren een naar land van herkomst divers samengesteld personeelbestand (Kloosterman, 2010). De opleidingen in Nederland trekken veel buitenlanders, die regelmatig na hun studie in Nederland blijven

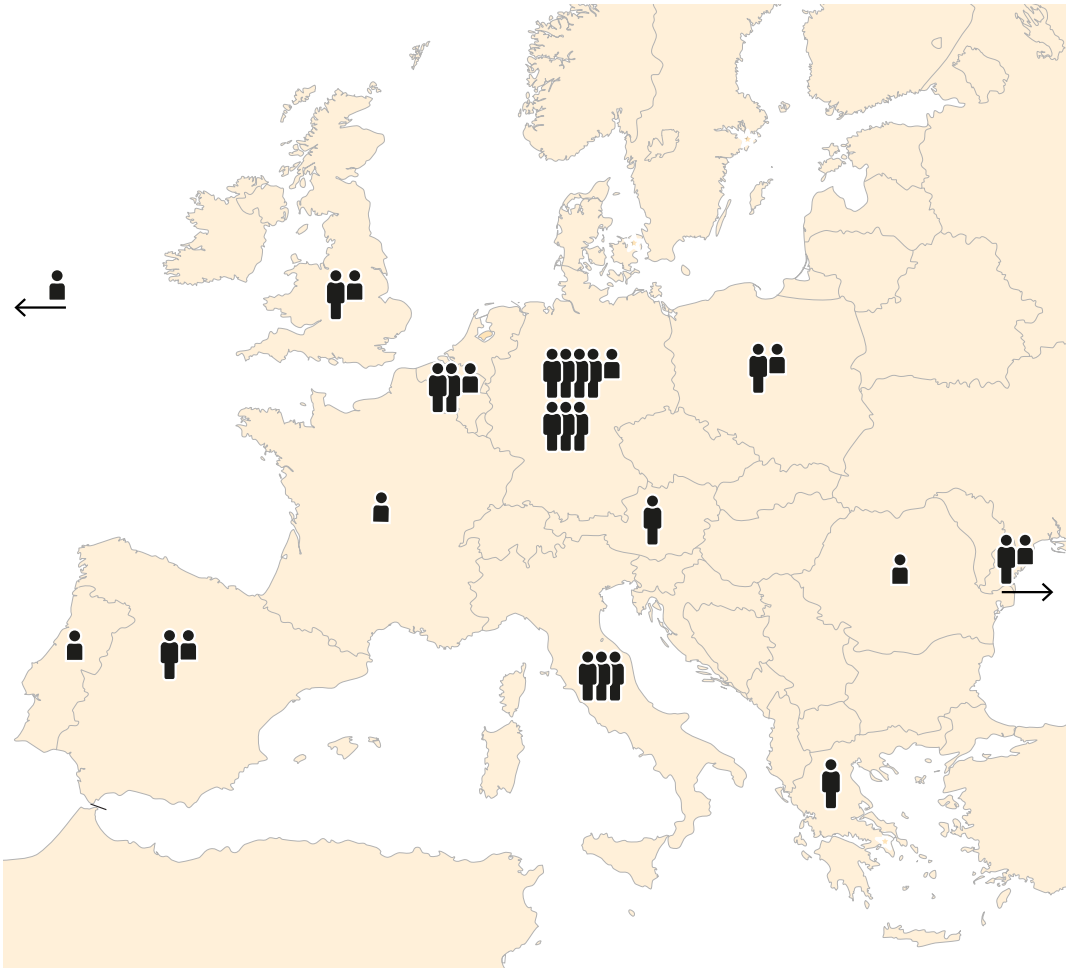

Figuur 8.1

Meest voorkomende niet-Nederlandse nationaliteiten van de ingeschrevenen in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018 en CBS.

werken, al dan niet in een dienstverband. Daarnaast we zien ook buitenlanders op tijdelijke basis als stagiaires of trainees aan de slag bij Nederlandse bureaus. Deze ontwikkeling heeft overigens (nog) niet geleid tot een aanzienlijk aandeel van het aantal buitenlanders dat zich laat inschrijven bij het architectenregister. In 2018 waren 590 (ca. 5,2%) ingeschrevenen afkomstig uit een ander land.

Voor een – al dan niet – tijdelijke dienstverlening in Nederland hoeft men ook niet ingeschreven te staan (volgens de Europese richtlijn). In Nederland kennen we immers alleen zogeheten 'titelbescherming' en geen 'beroepsbescherming' dan wel het verrichten van voorbehouden handelingen, zoals in veel andere landen (zowel binnen de EU als daarbuiten). Daarnaast zal ook een deel van de buitenlanders als architecten ingeschreven staan in het land van herkomst. Figuur 8.1 laat de belangrijkste landen zien van waar de buitenlandse ruimtelijk ontwerpers die in 2018 staan ingeschreven bij het architectenregister afkomstig zijn (elk poppetje staat voor 25 personen). Duitsland is hoofdleverancier met meer dan 200 personen, gevolgd door Italië met zo'n 75. Deze aantallen vormen, zoals gezegd, naar alle waarschijnlijkheid een forse onderschatting van het aantal buitenlanders dat werkzaam is in de Nederlandse ruimtelijke ontwerpsector.

8.3 De spreiding van architecten over Nederland

De ruimtelijke ontwerpsector in Nederland blijkt – geheel in lijn met andere culturele en creatieve industrieën – vooral een grootstedelijk vestigingspatroon te kennen. Dat patroon heeft diepe historische wortels (Kloosterman, 2004; Kloosterman en Stegmeijer, 2004; Deinema en Kloosterman, 2013; Mačkić, 2020). We zien dit patroon zowel voor hen die als werknemer en zij die als zelfstandig architect werkzaam zijn (Figuur 8.2 en 8.3). In het tweede geval is die urbane en ook Randstedelijke oriëntatie met vooral Amsterdam en Rotterdam belangrijke centra van architectonisch ontwerp nog meer uitgesproken, maar dan wel met de aantekening dat nu ook Eindhoven en Arnhem als belangrijke vestigingsplaatsen van architecten naar voren komen.

Vestigingen van bedrijven: werknemers per gemeente

- 0 - 30
- 31 - 155
- 156 - 415
- 416 - 880

Figuur 8.2

Ruimtelijke spreiding van de bedrijven waar de werknemers die staan ingeschreven in het architectenregister 2018, in loondienst zijn.
Bron: architectenregister 2018, CBS, Esri, HERE.

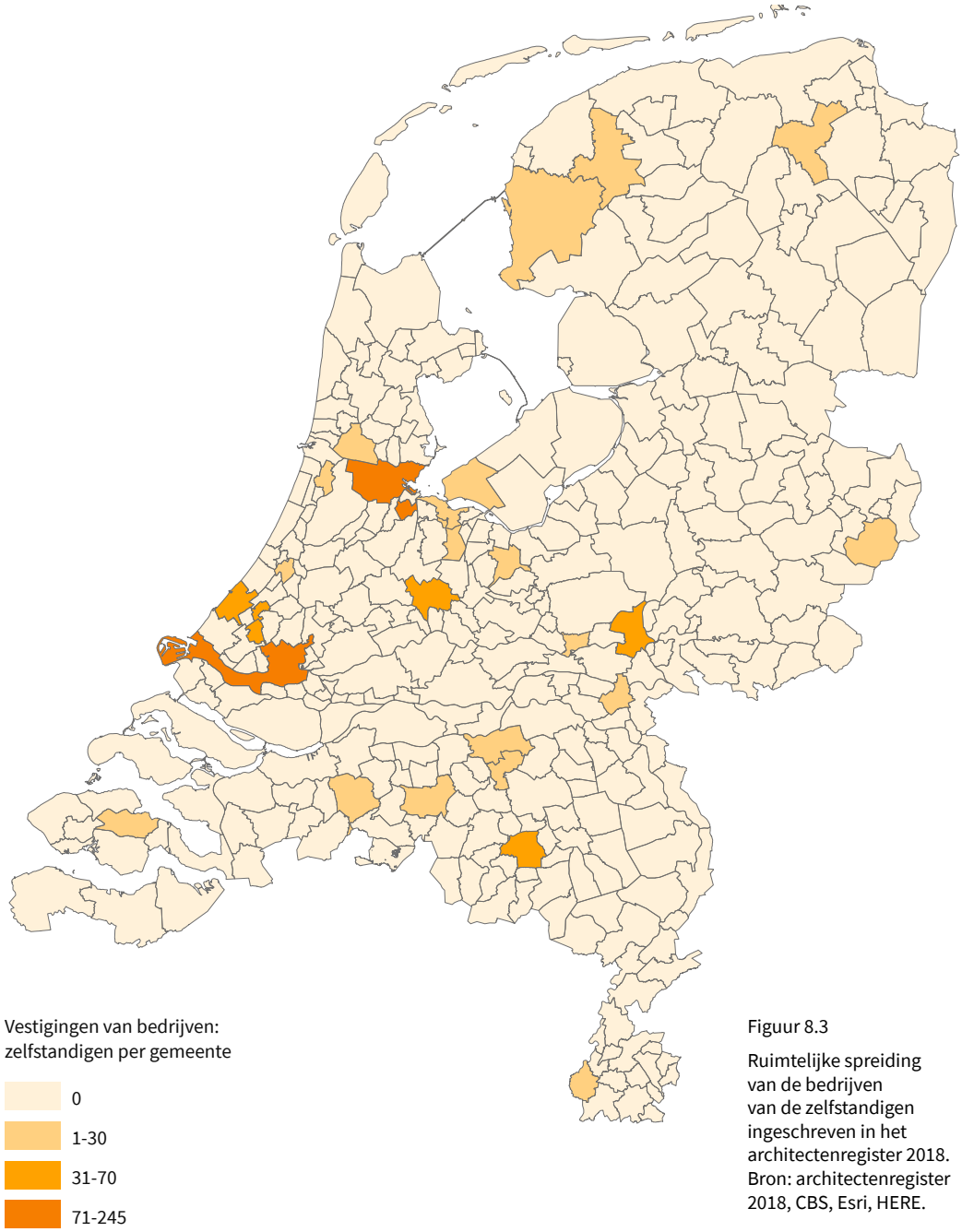

Figuur 8.3

Ruimtelijke spreiding van de bedrijven van de zelfstandigen ingeschreven in het architectenregister 2018. Bron: architectenregister 2018, CBS, Esri, HERE.

9. Resultaten, implicaties en aanbevelingen

9.1 Inleiding

In dit laatste hoofdstuk maken we de balans van dit verdiepende onderzoek naar de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland op. We vatten de belangrijkste resultaten samen, formuleren een aantal implicaties ten aanzien van beleid, organisatie en diversiteit en doen tenslotte enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

9.2
De resultaten samengevat

De ruimtelijke ontwerpsector kent een grote pluriformiteit. Dat het veld zo breed, gefragmenteerd en veelomvattend is, gaf aanzet tot de vraag om een meer kwantitatief beeld te creëren. Voor dit onderzoek konden wij beschikken over een unieke database.

Het CBS heeft de adressen van de in 2018 ingeschrevenen van het architectenregister, als ook de personen werkzaam in de voor het ruimtelijk ontwerp relevante SBI-codes, gekoppeld aan bestanden die informatie verschaffen over verschillende demografische en economische kenmerken van de personen werkzaam in de ruimtelijke ontwerpsector. De verschillende databronnen kennen een reeks aan beperkingen: verschillende grondslagen met als gevolg mismatches, ontbrekende data en slechts deels beschikbare data voor 2018. Maar juist door het hanteren van verschillende invalshoeken en door de data van het architectenregister aan te vullen met de data op basis van de SBI-codes, hebben we een veelomvattend, gedetailleerd cijfermatig overzicht kunnen bieden van de ruimtelijke ontwerpsector als geheel en meer in het bijzonder van de categorie ruimtelijk ontwerpers die zich architect, stedenbouwkundige, interieurarchitect, tuin en landschapsarchitect mogen noemen. Voor deze categorie hebben we sociaaleconomische profielen, uitgesplitst naar de verschillende disciplines – (bouwkundig) architecten, interieurarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen – gepresenteerd.

Het resultaat is een zowel nationaal als internationaal unieke set van gegevens met betrekking tot deze sector die kan bijdragen aan:

- **het vormgeven van een beleid gericht op het versterken van de ruimtelijke ontwerpsectoren.**
- **het bevorderen van onderlinge strategische samenwerking tussen de vier disciplines.**
- **de maatschappelijke profilering van de beroepsgroep als geheel in het licht van de komende ontwerpopgaven.**

Belang titel
Een eerste bevinding betreft de rol van ingeschrevenen in het bredere veld van het ruimtelijk ontwerp. Het vergelijken van de gegevens op basis van het architectenregister met die van de voor het ruimtelijk ontwerp relevante SBI-codes heeft laten zien dat architecten weliswaar getalsmatig belangrijk zijn, maar dat zij zelfs in de meest nauwverwante SBI-codes (71111 Architecten en 71112 Interieurarchitecten) getalsmatig een minderheid vormen. Dat hoeft op zichzelf niets te zeggen over de invloed van de architecten op het ontwerpen, maar het geeft wel aan dat de titel op zich geen voorwaarde is om in het ruimtelijk ontwerp in brede zin actief te zijn. Dat neemt overigens niet weg dat de architectentitel zowel meer directe als meer indirecte voordelen biedt. Ten eerste verschaft het hebben van de titel toegang biedt tot markten die voor anderen gesloten blijven. Bij (Europese) aanbestedingen wordt immers doorgaans de eis van inschrijving in het architectenregister gesteld. Ten tweede stelt het architecten in staat om ook elders in de EU hun beroep uit te oefenen en daarmee wordt ook hun geografische werkveld aanmerkelijk vergroot. Een derde argument voor het verkrijgen van de titel is de reputatie en dus ook het symbolisch kapitaal en de reputatie dat met het beroep architect verbonden is. Alle (internationaal) bekende Nederlandse ontwerpers staan ingeschreven in het register en dat straalt ook weer af op de minder bekende architecten. Een vierde argument is dat men door het hebben van de titel formeel deelgenoot wordt van een relatief uitgesproken beroepscultuur met een eigen beroepstrots die niet tot Nederland beperkt is (Samuel; 2018). Een vijfde reden die het belang van de titel architect onderstreept, speelt zich niet direct af op het niveau van de individuele architect, maar op dat van het algehele beroepsveld van de architecten. Juist dankzij het wettelijke anker van de titel en het Bureau Architectenregister is het goed mogelijk om de beroepservaringsperiode en meer in het algemeen ook de *éducation permanente* te organiseren. Dit institutionele kader, dat zowel formele als meer informele “commons”-achtige elementen bevat, bevordert en vergemakkelijkt het verspreiden van nieuwe kennis en inzichten ten aanzien van het ruimtelijk ontwerp (Heebels & Kloosterman, 2016; Kloosterman, 2018).

De voorwaarden voor inschrijving in het architectenregister zijn in 2015 verhoogd met het invoeren van de Beroepservaringsperiode of wel BEP (waarbij zij opgemerkt dat voor studenten aan de Academies van Bouwkunst al een buitenschools curriculum gold).
Voor de invoering van de BEP waren drie redenen, t.w. de steeds complexer wordende professie van de ruimtelijk ontwerper, in de pas blijven lopen met de ons omringende

landen ten einde de concurrentiepositie te behouden en de verwetenschappelijking van het universitaire onderwijs sinds de invoering van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) in 1995. Enerzijds genereert de BEP direct meerwaarde doordat kandidaten veel extra kennis, (*hands-on*) ervaring en relevante sociale netwerken opdoen. De BEP is de kop op de Master waarin de kandidaat onder leiding van een mentor gedurende twee jaar ervaring opdoet in alle facetten van het beroep en in alle fasen van het ontwerpproces, van opdrachtverlening tot en met oplevering. Het doorlopen van de BEP maakt inschrijving in het architectenregister en het voeren van de titel architect mogelijk. Anderzijds is de BEP niet een noodzakelijke voorwaarde om te werken als ruimtelijk ontwerper en in de ruimtelijke ontwerpsector - men kan er namelijk zelf voor kiezen om aan de BEP deel te nemen. Dat betekent dus ook dat als men besluit om aan de BEP deel te nemen, men zelf in principe het tijdstip van aanvang kan bepalen. Dat zal meestal direct na het afstuderen zijn, maar het kan ook in een latere fase. Meer persoonlijke factoren, maar ook de situatie op de arbeidsmarkt kunnen bij dat laatste bepalend zijn (zie voor cijfermatige gegevens met betrekking tot BEP/PEP de appendix).

Verschillen tussen disciplines

Een tweede observatie heeft betrekking op de verschillen tussen de disciplines. De (bouwkundig) architecten springen eruit qua aantal, qua aandeel in de bedrijfstak, qua beloning en ook qua sekse ongelijkheid waar het gaat om deeltijd en beloning. Min of meer spiegelbeeldig is dan de discipline interieurarchitectuur waar vrouwen zijn oververtegenwoordigd. Maar ook daar zien we de combinatie van vrouw - deeltijd en relatief lager bruto (maand)loon. Zelfs in 2018 zijn deze verschillen tussen mannen en vrouwen nog zeer saillant. Tot op zekere hoogte zou men kunnen stellen dat de zeer diepe dip na 2008 met een afkalving van de werkgelegenheid van om en nabij de helft, een convergentie wat arbeidspositie betreft, heeft bemoeilijkt zo niet teruggedraaid. Juist in een fase waarin steeds meer vrouwen afstudeerden aan de architectuuropleidingen waren er minder banen voor nieuwkomers. Meer recent zien we wel dat vrouwen getalsmatig belangrijker worden, in het jongste cohort zijn zij oververtegenwoordigd, wat wellicht duidt op een trendbreuk. Als we echter naar loon-functie-deeltijd kijken (bijvoorbeeld in figuren 3.13, 3.16, 4.9, 5.7, 5.11) valt hier nog een wereld te winnen.

Werkgelegenheid en verhouding werknemers/zelfstandigen

Een derde constatering betreft de verandering in de structuur van de sector. Zoals al eerder is opgemerkt (Koetsenruijter en Kloosterman, 2018), zien we na de crisis van 2008 een toename van het aantal kleine bedrijven en dan met name van zzp'ers. Dit onderzoek heeft dat nog eens bevestigd. Zo toonde figuur 3.4 aan dat het cohort met de leeftijd 23-34 beduidend kleiner is dan de oudere cohorten, wat waarschijnlijk het resultaat is van de halvering van de werkgelegenheid in de periode 2008-2013 (Koetsenruijter & Kloosterman, 2018). Het kan ook zijn dat veel ontwerpers zich pas op latere leeftijd inschrijven. Ook zien we in elk van de vier disciplines een sterke aanwas van nieuwe bedrijven en dan vooral zonder personeel na 2008. Nieuwkomers, maar ook ouderen die hun baan verloren, begonnen voor zichzelf in het afgelopen decennium. Waar werknemers vooral werkzaam zijn bij bedrijven die zijn opgericht voor 2008, zijn de zelfstandigen vooral werkzaam bij jonge bedrijven, en met name die met een bestaansduur van 5 jaar of minder. Zo zien we dat het aandeel zelfstandigen is gegroeid van 19.5% in 2010 naar 32.2% in 2018. Enerzijds kan men stellen dat de veerkracht en ook de vernieuwing van de ruimtelijke ontwerpsector aan deze ondernemingslust te danken is. Ook de betrokkenheid van de architect/oprichter van het bedrijf zal vaak zeer groot zijn. Anderzijds gaat het hier zeker ook om vormen van precaire arbeid waarbij een deel van de zzp'ers zich vaak in een zwakke onderhandelingspositie bevindt. In november 2019 is evenwel een cao afgesloten waarbij de zogeheten *zij-aan-zij werkers* (zelfstandige architecten die voor een bureau werken) wel onder cao-bepalingen zijn komen te vallen. Hiervoor is in de cao daarom een minimumtarief opgenomen voor opdrachten van bureaus aan zzp'ers, waarbij zij ten minste 150 procent van het bruto uurloon van een werknemer met vergelijkbaar werk ontvangen. Voor deze opslag van 50 procent is gekozen omdat een zzp'er zelf moet voorzien in zaken als arbeidsongeschiktheidsverzekering en pensioen. Met deze cao waren de architecten de eerste branche in Nederland die ook deze categorie van zzp'ers omvatte.[9]

Voor wat betreft de werkgelegenheid kan worden geconcludeerd dat de sector gehavend uit de kredietcrisis is gekomen, met een verlies van een derde van het aantal banen van werknemers bij architectenbureaus in de periode 2010-2018. Het herstel na 2014 is evident niet volledig

9. https://nos.nl/artikel/2311262-architecten-hebben-eerste-cao-met-minimumtarief-voor-zzp-ers.html

geweest. Dit tegen de achtergrond van een aantrekkende bouwmarkt. Waar veel andere sectoren qua werkgelegenheid weer op het niveau van vóór de kredietcrisis zitten, lijkt de werkgelegenheid binnen de ruimtelijke ontwerpsector daar niet van te profiteren.

Combinaties van ondernemerschap

Deze trend is niet exclusief voor de ruimtelijke ontwerpsector en zelfs niet voor de creatieve en culturele industrie (zie ook Boekman Stichting, 2020a en 2020b). We zien deze ontwikkeling ook elders in de maatschappij. Wel is het zo dat deze trends van precaire arbeid zich juist ook in de creatieve en culturele industrie voordoen omdat daar de vraag aanzienlijk kan fluctueren en ook het aanbod van werkenden vaak groot is. Allerlei vormen van niet-standaard contracten worden dan ingezet: van tijdelijke contracten, deeltijdwerk tot aan stagiaires en trainees (CBS, 2017; 2019; Boekmanstichting, 2020a, 2020b). Wellicht hebben we ook te maken met fluïde grenzen tussen werknemer- en ondernemerschap. Deze kunnen zowel gelijktijdig (dubbel actief) als volgtijdelijk worden gecombineerd (zo laat Figuur 3.7 zien dat zo'n 760 ingeschrevenen te boek staan als zowel werknemer als zelfstandige). Een carrière kan dan een reeks van combinaties laten zien. Onze data geven daar geen uitsluitsel over, maar het zou nuttig zijn om te kijken hoe loopbanen van architecten nu gestalte krijgen.

Dit neemt niet weg dat onze gegevens met betrekking tot maandlonen wijzen in de richting van op zijn minst een aanzienlijk deel van de architecten die (ruim) boven modaal verdienen. Dat is voor een economische activiteit die tot de creatieve industrie wordt gerekend, een relatief hoge score[10]. We treffen evenwel ook architecten die relatief laag betaald worden. Wellicht is dat een kwestie van carrièrefase en maken jongeren eerst een precaire periode door voordat ze in staat zijn zelf een niche van expertise te creëren waarbij ook een relatief hoge beloning hoort. Hoe het inkomensgebouw van architecten (ook qua verdeling wat betreft leeftijd en ervaring) zich verhoudt tot dat van andere academisch geschoolde beroepen zal nog nader onderzocht moeten worden.

Om een beeld te krijgen van die carrières zouden we idealiter moeten kunnen beschikken over cohortgegevens. Daarmee zouden we in staat zijn om de trajecten van individuele ruimtelijke ontwerpers over de jaren heen te volgen vanaf het moment dat ze de arbeidsmarkt betreden en zo inzicht kan worden verkregen in het verloop van

10. De *Monitor kunstenaar en afgestudeerden aan creatieve opleidingen 2017* van het CBS (2017; p. 35) bijvoorbeeld stelt dat "ondanks de slechte arbeidsmarkt voor architecten in de afgelopen jaren, verdienen studenten die in 2014 zijn afgestudeerd in de opleidingsrichting 'bouwkunst' een jaar later gemiddeld het meest in vergelijking tot de andere creatieve opleidingsrichtingen."

onder meer hun arbeidspositie, brutoloon, en wekelijkse arbeidsduur. We zouden dan ook kunnen zien hoe de crisis van 2008 en het herstel daarna de carrières van hen heeft beïnvloed. Vooralsnog ontbreken echter de data – bestanden met gegevens op naam over een langere periode zodat we de individuele ontwikkeling over meerdere jaren zouden kunnen volgen - hun voor een dergelijke meer diepgaande analyse.

Internationalisering

Veel architectenbureaus – met name de grotere die ook op de internationale markt opereren - hebben al jaren een naar land van herkomst divers samengesteld personeelbestand. Ook trekken de opleidingen in Nederland veel buitenlanders, die regelmatig na hun studie in Nederland blijven werken, al dan niet in een dienstverband. Daarnaast we zien ook buitenlanders op tijdelijke basis als stagiaires of trainees aan de slag bij Nederlandse bureausister. In 2018 waren 590 (ca. 5,2%) ingeschrevenen afkomstig uit een ander land. We zien dus dat de internationalisering van de ruimtelijke ontwerpsector (nog) niet leidt tot een significant aandeel van het bij het architectenregister aantal ingeschreven buitenlanders. De evidente internationalisering lijkt aldus aan het architectenregister deels voorbij te gaan. Dit kan worden verklaard door het feit dat in Nederland het voeren van de titel is voorbehouden aan hen die geregistreerd staan en dat inschrijving in het register voor de beroepsuitoefening niet is vereist. Buitenlandse beroepsbeoefenaren werken veelal tijdelijk in Nederland en ervaren hoogstwaarschijnlijk geen noodzaak om zich te registreren. Buitenlandse architecten die (tijdelijk) in Nederland werken staan vaak ingeschreven in het register van hun land van herkomst.

Volgens de Europese richtlijnen geldt bovendien dat voor een tijdelijke dienstverrichting een ruimtelijk ontwerper met een andere nationaliteit dan de Nederlandse zich niet hoeft in te schrijven in het architectenregister en toch de titel architect mag voeren. De aanmeldingen bij het architectenregister komen in de praktijk derhalve vooral van architecten die zich langdurig of permanent hier te lande vestigen. Het gaat hier echter om kleine aantallen. Het lijkt waarschijnlijk dat dit ook te maken heeft met de kosten en de tijd die bij zo’n aanvraag gemoeid zijn. Wanneer ruimtelijk ontwerpers met een andere nationaliteit zich willen inschrijven bij het architectenregister moeten zij hun diploma laten onderzoeken en de BEP doorlopen. Dit betekent extra kosten, en extra tijd en dus een hogere barrière.

Een extra barrière voor hen zou gelegen kunnen zijn in het feit dat de zelfstandige route de enige mogelijkheid biedt aangezien het Nederlands de officiële voertaal van het Professional Experience Programme (PEP) is. Ook kan het te maken hebben met het feit dat zij als stagiaire of als beginnend architect werken, en vaak onder leiding van een projectarchitect.

Het architectenregister vormt zo dus geen goede maatstaf voor de inmiddels wel degelijk voortgeschreden internationalisering van de Nederlandse architectenbureaus. Al langer zien we dat jonge buitenlanders naar Nederland komen om als stagiaire of beginnend ruimtelijk ontwerper bij een gerenommeerd bureau als UN Studio of OMA te gaan werken (Kloosterman, 2008, 2010). Voor deze groep loont het blijkbaar niet of nauwelijks om de weg naar inschrijving in het architectenregister te volgen. Deze ontwikkeling wordt nog verder versterkt doordat architectenbureaus – en dan met name de grotere – ook in ander opzicht internationaliseren en een deel van hun opdrachten uit het buitenland halen. Hoe dit proces van internationalisering verloopt, vergt nog nader onderzoek.

Vestigingsplaats en -regio

Een zesde bevinding sluit goed aan bij eerder onderzoek: architecten zijn vooral in steden te vinden en dat geldt met name voor zelfstandig architecten. Binnen die stedelijke oriëntatie is het dan weer vooral de Randstad, meer precies Amsterdam en Rotterdam, en tegenwoordig ook Arnhem en Eindhoven. Agglomeratievoordelen – de voordelen die bedrijven verkrijgen door in de nabijheid van andere bedrijven (andere architectenbureaus, maar ook andere bedrijvigheid) door middel van de lokale arbeidsmarkt waardoor het relatief gemakkelijk om vraag naar en aanbod van arbeid te matchen, het delen van een infrastructuur (formele voorzieningen als opleidingen en informele als ontmoetingsplaatsen zoals cafés) en leren van elkaar – lijken dus zeer belangrijk voor deze sector (Kloosterman, 2008, 2018). Ook het feit dat de meeste werkgelegenheid in dat (groot)stedelijk gebied is gevestigd, speelt een rol. Daarnaast valt aan te nemen dat veel academici blijven ‘hangen’ in de stad waar zij zijn afgestudeerd. Deze factoren kunnen elkaar versterken en leiden tot een geconcentreerd vestigingspatroon van bedrijven van zelfstandigen en werknemers.

9.3 De implicaties

Beleidsmatig

Bovenstaande bevindingen suggereren ook implicaties voor beleid. Dat geldt ten eerste voor de centrale overheid. Meer in het algemeen dient de overheid de rol van de ruimtelijke ontwerpsector in te bedden in een breder kader waar afwegingen ten aanzien van sociale en culturele kwaliteit, ecologische en klimaataspecten samenkomen en niet het land willen overdragen aan “bijziende accountants, die vanuit een rechtlijnig nuttigheidsdenken een totaal vertekend beeld van efficiëntie en kostenbeheersing opbouwen (Alkemade, 2020: p. 104). De Covid-19 crisis heeft nog eens de gevolgen van een eenzijdige korte termijn blik en “optimalisering” in de gezondheidszorg laten zien. Ook de herschikking van de relaties tussen wonen, werken en vrije tijdsbesteding zullen het ruimtelijk ontwerp op allerlei niveaus beïnvloeden en veranderen. Kantoor en winkelruimtes die vrijkomen, nieuwe bestemmingsplannen en ideeën over de inrichting van (stedelijke) gebieden laten gaten over waar ruimtelijk ontwerpers nodig zijn om in te stappen. Bovendien laat een andere crisis, de stikstofcrisis, zien dat de ruimtelijke invulling van Nederland nog veel complexer wordt dan in eerste instantie wel werd gedacht. Binnen dat bredere kader kunnen ruimtelijk ontwerpers met hun gevoel voor context, en als verbinders in steeds complexer wordende opgaven en processen die vragen om integrale blik en aanpak, een waardevolle rol spelen. De overheid zou daarbij net als vroeger weer verlicht opdrachtgeverschap op zich nemen, maar nu dan daarbij de nadruk leggen op een meer integrale benadering van het ruimtelijk ontwerp op verschillende ruimtelijke schaalniveaus met elkaar verbonden worden. Immers kan alleen aan de meer omvattende grotere planningsagenda voldaan worden als architecten daadwerkelijk de ruimte krijgen om sociale, culturele en ecologische aspecten daarin te betrekken. Dit impliceert een institutioneel kader waarin korte termijn overwegingen van louter economische aard niet de overhand krijgen[11]. Om de rol van “socio-spatial problem solver” en “integrators of complex bodies of information and masters in space-craft” (Samuel, 2018) te kunnen spelen, zal ook het beleid ten aanzien van architectuur en ruimtelijke inrichting meer in het algemeen gecontinueerd verbreed en verdiept moeten worden, zoals dat nu ook gebeurd met het Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024. Daarnaast biedt de

11. “Terwijl ik uitgroeide tot architect, groeide het marktbelang om mij heen. Efficiëntie en optimalisatie werden ongemerkt de norm in elke sector van mijn vak.” Aldus architect Ninke Happel (NRC, 16 april 2021)

Wet op de architectentitel een passend instrumentarium om de professionaliteit van de vier disciplines op peil te houden en te versterken via de beroepservaringsperiode en via *education permanente* (bij- en nascholing).

Op een ander vlak zal verder gekeken kunnen worden naar hoe sociale wetgeving de positie van zzp'ers meer in het algemeen kan versterken. Dat is inmiddels een meer algemene beleidsvraag geworden (Eindrapport van de Commissie Regulering van Werk, 2020). Gegeven de verschillen zal het beleid goed rekening moeten houden met sectorale verschillen. Een one-size-fits-all beleid zal niet goed werken in de diverse ruimtelijke ontwerpsector met zeer uiteenlopende sociaaleconomische profielen. Dat geldt met name ook voor de zzp'ers – een categorie ruimtelijk ontwerpers met een grote variëteit aan inkomen, type werk, ambitie en potenties. Die zzp'ers vormen niet een min of meer marginale krans van het ruimtelijk ontwerp, maar juist het dominante bedrijfstype. De vraag is dan ook hoe deze groep bereikt kan worden waar het gaat om het versterken van hun positie in de ruimtelijke inrichting, hoe zij meer weerbaar in tijden van recessie kunnen worden gemaakt en ook hoe zij bediend kunnen worden met vormen van *éducation permanente.*

Een aanzienlijk aandeel van de ruimtelijk ontwerpers is niet werkzaam als ondernemer, maar als werknemer bij de overheid.
Dat is ten eerste belangrijk voor de werkgelegenheid. Maar dit betekent ook dat deze groep, met name stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten en in aantal gevallen ook bouwkundig architecten als potentiële opdrachtgevers in principe direct invloed kan uitoefenen op het ruimtelijk beleid. Binnen een passend overheidskader kunnen deze ruimtelijk ontwerpers meer algemeen beleid omzetten in concrete plannen. Aldus kan de overheid als werkgever met een bredere kijk het beleid rondom de ruimtelijke ontwerpsector op meerdere schaalniveaus bevorderen. Ten aanzien van de betekenis van de architectentitel kunnen overheden bij selectie van personeel een voorbeeld stellen door inschrijving in het architectenregister te verlangen en daar financieel aan bij te dragen.

Onderwijs en zelforganisatie van de sector
Die gefragmenteerde productiestructuur heeft ook implicaties voor het veld van het ruimtelijk ontwerp zelf - zowel voor het onderwijs als voor de zelforganisatie van de sector.

In het onderwijs zal men expliciet zich rekenschap moeten geven hoe studenten voor te bereiden op een toekomst waarin

formeel juridische zelfstandige architecten op allerlei wijzen in netwerken (met andere architecten maar ook met andere disciplines) samenwerken op gebied van ontwerp, opdrachten binnen halen en aldus schaalvoordelen genereren. Welke vaardigheden en kennis zijn nodig voor welk traject van bedrijfsontwikkeling (permanent zzp'er of doorgroeien). Maar ook: hoe kunnen kleine bedrijven meer duurzame niches van specialisatie in die netwerken van ruimtelijk ontwerp creëren? En, heel belangrijk, welke gedeelde formele en meer informele bottom-up infrastructurele voorzieningen zijn nodig om op de lange termijn te kunnen samenwerken op het gebied van innovatie? De beroepservaringsperiode is een uitstekend instrument om hiervoor aandacht te vragen maar dat kan natuurlijk ook via éducation permanente. Hiervoor is een taak weggelegd voor het Bureau Architectenregister, de branche-/ en beroepsorganisaties en de onderwijsinstellingen.

Verder kunnen de branche- en beroepsorganisaties en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie hier faciliteren en zijn er wellicht platforms juist ook op een kleiner schaalniveau en op initiatief van de direct betrokkenen. De mogelijke rol van intermediairs die kunnen bemiddelen en koppelen tussen verschillende (kleine) bedrijven om langs deze weg schaalvoordelen te realiseren zou nog eens nader bekeken kunnen worden.

Waarde van de titel

We raken hiermee ook aan hoe het veld is georganiseerd. Als architecten de creatieve kern van de ruimtelijke ontwerpsector willen vormen, zal dat ook consequenties hebben voor de wijze waarop men zich collectief organiseert en belangen behartigt. Architecten zijn de enige beroepsgroep in de creatieve industrie met titelbescherming. De titels (bouwkundig) architect, interieurarchitect, stedenbouwkundige en tuin- en landschapsarchitect is een vorm van officiële certificatie die een garantie biedt van een bepaald niveau van deskundigheid en tevens van een bepaalde attitude. Niet alle ruimtelijk ontwerpers die qua opleiding in principe toegang zouden hebben tot de Beroepservaringsperiode (BEP) en daarmee de titel zouden kunnen verwerven, doen dat ook dat daadwerkelijk. Dat zien we met name bij Interieurarchitecten: een relatief klein aandeel van de inschrijvingen in het architectenregister[12], in vergelijking met de voor de interieurontwerp sector relevante SBI-codes 74103 en 71112.

12. Het belang van de titelbescherming voor interieurarchitecten is beargumenteerd in Heebels en Kloosterman (2016). Het lijkt ook het geval dat juist bij interieurarchitecten de handhaving van de titelbescherming onvoldoende is en de titel gevoerd wordt door personen die daar formeel geen recht op hebben.

Onderzocht zou moeten worden wat daarvan de oorzaak is. De waarde van de titel is blijkbaar niet voor alle betrokkenen evident. Daar ligt ook een taak voor het architectenregister en verschillende relevante beroepsorganisaties om gezamenlijk de waarde van die titel te onderstrepen.

Diversiteit en representativiteit

En dan de bedrijven zelf. Er is nog een wereld te winnen waar het gaat om meer diversiteit. Uit ons onderzoek komt een over het geheel genomen relatief zwakke positie van vrouwen qua beloning en soort arbeidscontract in de sector naar voren. We hebben geen gegevens met betrekking tot diversiteit waar het gaat om afkomst of etniciteit, maar ook op dat gebied lijkt er werk aan de winkel (Mačkić, 2020). Als architecten de rol van *socio-spatial problem solvers* in de samenleving willen spelen, zijn meerdere perspectieven op hoe wonen, werken, recreëren vervlochten moeten worden, essentieel in een diverse maatschappij. Diversiteit en gelijkwaardigheid zijn mooie doelstellingen die dus ook door de architecten zelf serieus moet worden genomen (zie ook oproep van Arna Mačkić, 2020). Onderzoek zal nader inzicht moeten verschaffen hoe deze sekse ongelijkheid en ondervertegenwoordiging van bepaalde bevolkingsgroepen ge(re)produceerd wordt en ook hoe dit kan worden veranderd.

9.4 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Onderzoek moet niet alleen antwoorden geven, maar juist ook nieuwe vragen genereren. Meer praktisch gezien kunnen we voorstellen dat het waardevol zou zijn om *vanaf nu* de data bij te houden en met een zekere regelmaat dit soort onderzoek uit te voeren. Dit zou het mogelijk maken om meer inzicht te krijgen in de dynamiek van de sector. Ook in dit onderzoek, waar we konden beschikken over een uniek uitgebreide dataset, bleken bepaalde belangrijke vragen niet goed te beantwoorden. Het verdient dan ook aanbeveling om gegevens met betrekking tot diversiteit en ook uitstroom uit onderwijs hierbij te betrekken. Dat geldt ook meer in detail voor gegevens ten aanzien van het effect van de BEP op de instroom in het architectenregister per discipline.

We pleiten ook voor meer vraaggericht case-study onderzoek naar bepaalde aspecten. Door gebruik te maken van een speciaal voor dit doel geconstrueerde databasis zijn we veel wijzer geworden waar het gaat om de ruimtelijke ontwerpsector in het algemeen en die van architecten in het bijzonder, maar we tasten toch nog vooral in het duister waar het gaat om de variëteit binnen de grote groep van zzp'ers, de trajecten van bedrijven, de barrières voor vrouwen en leden van minderheden, de ontwikkeling van netwerkverbanden en de rol van ondersteunende instituties. Het onderzoeken van deze vragen overstijgt het directe belang van de ruimtelijke ontwerpsector zelf. Een sterke, diverse en innovatieve ruimtelijke ontwerpsector is geen maatschappelijk luxe – zeker niet voor Nederland.

De rapportage is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de stuurgroep, onder leiding van de Rijksbouwmeester

Stuurgroep

Floris Alkemade, Rijksbouwmeester
Bas Vereecken, Atelier Rijksbouwmeester
Roel Steenbeek, Bureau Architectenregister
Syb Groeneveld, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie
Victor Frequin, Stichting Fonds Architectenbureaus
Fred Schoorl, BNA
Stefan Bödecker, BNSP
Ben Kuipers, NVTL
Jaap Molenaar, BNI
Robert Kloosterman, Universiteit van Amsterdam

Begeleidingscommissie

Guus Enning, Atelier Rijksbouwmeester
Jorrit Rosema en Mirjam del Canho, Bureau Architectenregister
Huub de Graaff, Stichting Fonds Architectenbureaus
Jetske van Oosten, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie
Judith Flapper, BNSP
Joeri de Bekker, NVTL
Evaline Kruyssen en Taco Hylkema, BNI
Ruud Pennings, CBS
Suzan van Kempen, Universiteit van Amsterdam

Appendix 1
Omschrijving CBS SBI-codes

71111 Architecten (geen interieurarchitecten). Deze klasse omvat: - ontwerpen en tekenen van bouwwerken voor de burgerlijke en utiliteitsbouw, zowel voor nieuwbouw, restauratie als verbouw. Deze klasse omvat niet: - interieur - en binnenhuisarchitectuur; - ontwerpen van stedenbouwkundige projecten, tuinen, groenvoorzieningen e.d. - ontwerpen van bouwwerken voor water - en wegenbouw zoals bruggen, tunnels, sluizen e.d.

71112 Interieurarchitecten. Deze klasse omvat: - ontwerpen van bouwkundige inrichting binnen gebouwen, inclusief het ontwerp van de kamerindeling en de bekabeling. Eventueel in combinatie met: - interieurontwerp. Deze klasse omvat niet: - interieurontwerp en - advies.

7112 Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies. Deze klasse omvat: - ontwerpen en tekenen van projecten op het gebied van grondmechanica, staal- en betonbouw, bouwconstructies e.d.; - ontwerpen en tekenen van projecten op het gebied van bouwfysica en geluids- en trilling techniek: - adviseren op het gebied van bouw akoestiek en lawaaibeheersing en -bestrijding; -adviseren op het gebied van bouwkosten, bouwkwaliteit, bouworganisatie, bouwbegeleiding e.d.; - adviseren op het gebied van gebruik en verwerking van bouwproducten: - uitvoeren van technische berekeningen van projecten voor de burgerlijke utiliteitsbouw, stedenbouw, verkeers-, tuin- en landschapskunde, ruimtelijke ordening en planologie, grond-, water en wegenbouw; - ontwerpen van stedenbouwkundige en verkeerskundige projecten; - ontwerpen van landschapsonderdelen en recreatiegebieden in de onbebouwde omgeving; - ontwerpen van stadsparken, stads-en dorpsranden, groenvoorzieningen e.d. in de naaste woonomgeving; - ontwerpen van tuinen en andere groenvoorzieningen rondom bouwwerken; - adviseren over aanleg van tuinen en parken; - ontwerpen van sportvelden; - adviseren op het gebied van stedenbouw, ruimtelijke ordening, planologie en milieu; - ontwerpen en tekenen van bouwwerken water- en wegenbouw: w.o. bruggen, tunnels, sluizen, viaducten enz.: - ontwerpen en tekenen van transport leidingsystemen; - adviseren op het gebied van projecten voor de grond-, water- en wegenbouw en off-shore; - ontwerpen en tekenen van elektrotechnische installaties, zoals liften, roltrappen en lichtinstallaties: - ontwerpen en tekenen van bouwtechnische installaties, zoals sanitair en klimaatbeheersing; - ontwerpen en tekenen van op het gebied van telematica; - ontwerpen, tekenen adviseren m.b.t. alarm-, brand- en inbraakbeveiliging; - ontwerpen en tekenen van werktuigen, machines en apparaten en van projecten op het gebied van industriële automatisering; - adviseren op het gebied van werktuig-, machine- en apparatenbouw; - uitvoeren van technische berekeningen voor werktuig-, machine en apparatenbouw; -ontwerpen, tekenen en berekenen van projecten op het gebied van procestechniek in de chemische en petrochemische industrie; - ontwerpen van geografische kaarten, luchtkartering; - landmeetkundige en kadastrale activiteiten, kadasters; - meteorologische instituten, freelance weerkundigen e.d.; - milieuadviesdiensten; -verzorgen van asbest inventarisatierapporten; - geologisch en geofysisch bodemonderzoek; - tekenen van technische illustratie voor boeken en tijdschriften; - adviseren m.b.t bedrijfsveiligheid op werkplekken e.d.; - adviseren op het gebied van gebruik en verwerken van (niet-bouwkundige) producten; - archeologische adviesbureaus; - ontwerpen van certificatiesysteem op bovengenoemde gebieden; - projectbegeleiding op alle bovengenoemde gebieden; - overige technische ontwerp-, teken- en adviesbureaus voor zover elders niet genoemd. Eventueel in combinatie met: - het voeren van directie tijdens de aanleg c.q. bouw van de projecten. Deze klasse omvat niet: - ontwerpen van bouwwerken voor burgerlijke en utiliteitsbouw; - tekenen van reclame; - aanleggen van tuinen, parken e.d. groenvoorzieningen.

74103 Interieur en ruimtelijk ontwerp. Deze klasse omvat: - ontwerp van bedrijfs- winkel- kantoor en woninginrichtingen en ook het geven van adviezen op dit gebied; - ontwerp van objecten en styling binnen bestaande ruimte interieurdecoratie; - ontwerp van exposities, stands en etalages: - ontwerp van openbare ruimte, speelplaatsen en straatmeubilair: - interieuradvies (ook ten behoeve van woningverkoop). Deze klasse omvat niet: - interieuradvies in combinatie met verkoop (sectie G): - interieurarchitecten, ontwerpen van de bouwkundige inrichting”

Bron: SBI-codes - Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020; CBS (https://sbi.cbs.nl/CBS).

Appendix 2
Beroepservaringsperiode cijfers

Professional experience programme (PEP)

Startende aantallen

Groep	A	S	L	I	Totaal
2021 (per 1-2-21)	27	5	4	0	36
2020	78	16	18	1	113
2019	78	10	15	0	103
2018	76	11	11	2	100
2017	56	2	3	0	61
2016	47	3	5	0	55
2015	24	1	0	1	26
Totaal	386	48	56	4	**494**

Aantal deelnemers geslaagd met certificaat

Groep	A	S	L	I	Totaal
2021					
2020					
2019	30	2	4	0	36
2018	75	11	11	1	98
2017	56	2	3	1	62
2016	42	2	5	0	49
2015	18	1	0	1	20
Totaal	221	18	23	3	**265**

Zelfstandige route beroepservaringsperiode

Startende aantallen

Groep	A	S	L	I	Totaal
2021 (per 1-3-21)	39	4	1	1	45
2020	112	7		6	125
2019	169	4	6	8	187
2018	128	5	2	6	141
2017	56	1	2	3	62
2016	25				25
2015	2				2
Totaal	531	21	11	24	**587**

Aantal deelnemers geslaagd met certificaat

Groep	A	S	L	I	Totaal
2021	41	1	0	6	48
2020	97	1	1	4	103
2019	93	3	2	3	101
2018	31	1	0	1	33
2017	6			1	7
2016					0
2015					0
Totaal	268	6	3	15	**292**

Literatuur

- Alkemade, F. (2020), *De toekomst van Nederland; De Kunst van richting te veranderen.* Bussum: Uitgeverij THOTH
- Arentz, O., C. Recker, D. Michel, J. Pommerening, & A. Riegler (2017) *The European Architectural Sector. A Scientific Perspective on the Debate about the Economic Impact of Different Regulatory Approaches in the Member States of the EU.* Aktualisierte Version. Köln: Discussion Paper.
- Beroepservaringperiode.nl. 2020. *Home | Beroepservaringperiode.* [online] Available at: <https://www.beroepservaringperiode.nl/> (02/09/2020).
- Blau, J.R. (1984) *Architects and Firms; A Sociological Perspective on Architectural Practice.* The MIT Press: Cambridge (Mass/.)/London
- Boekmanstichting (2020a), Boekman Salon: zzp'ers in de culturele sector. https://www.boekman.nl/actualiteit/verslagen/boekman-salon-zzpers-de-culturele-sector/ (accessed 15-1-2021)
- Boekmanstichting (2020b), Hoe precair is het werk in de cultuursector? In gesprek met kunst- en cultuurfilosoof Thijs Lijster. https://www.boekman.nl/actualiteit/hoe-precair-is-het-werk-in-de-cultuursector/
- Bos-de Vos, M. (2018), *Open for Business; Project-Specific Value Capture Strategies of Architectural Firms.* Delft: Delft University of Technology, Faculty of Architecture and the Built Environment (Dissertation).
- Brom, R (2019), De moeilijk te vatten arbeidsmarktpositie van de kunstenaar. https://www.boekman.nl/actualiteit/cijfers-in-context/de-complexe-arbeidsmarktpositie-van-de-kunstenaar/
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017), *Monitor kunstenaar en afgestudeerden aan creatieve opleidingen 2017.* Den Haag: CBS
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2019), Satellite Account for Culture and Media 2015.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020), *Documentatierapport* Den Haag: CBS
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021), *Omzet en inkomenspositie van zzp'ers in de culturele en creatieve sector, 2018-2020 t/m derde kwartaal*. Den Haag: CBS
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021), *Dossier zzp.* https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-zzp
- Deinema, M. en R.C. Kloosterman (2013), 'Polycentric Urban Trajectories and Urban Cultural Economy'. In: J. Klaesson, B. Johansson and C. Karlsson (Eds.), *Metropolitan Regions; Knowledge Infrastructures of the Global Economy.* Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 339-373
- Eindrapport van de Commissie Regulering van Werk (2020), *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ontwerp voor de regulering van werk.* Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal
- Ende, T. van den, K. Hannema & A. Mačkić (2020), 'Pleased to meet you'. In: T. van den Ende, K. Hannema & A. Mačkić (Eds.), *Architectuur in Nederland, 2019 \ 2020; Jaarboek.* Rotterdam: nai010 uitgevers publisher: 8-9.
- European Commission. (2015) *Mutual Evaluation of Regulated Professions. Overview of the Regulatory Framework in the Business Services Sector by Using the Example of Architects.* GROW/E-5 – 27 October 2015. Retrieved from https://ec.europa.eu/docsroom/documents/13382/attachments/1/translations/en/renditions/native
- Franck, O. A. (2017). The changing roles of the architect. Retrieved December 3, 2020, from http://www.eaae.be/eaae-academies/education-academy/themes/changing-roles-architect/
- Geertse, M. (2014), 'Towards a professional commissioning practice'; An assessment of recent public design competition culture in the Netherlands. Research Gate.
- Heebels, B. en R.C. Kloosterman (2016), *Van binnen naar buiten; Een onderzoek naar de rol van de wettelijke titelbescherming voor interieurarchitecten. Onderzoek in opdracht van Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Atelier Rijksbouwmeester.* Den Haag: Atelier Rijksbouwmeester
- Happel, N. (NRC, 16 april 2021) *Stop met die kiloknallers van steen* https://www.nrc.nl/nieuws/2021/04/16/stop-met-die-kiloknallers-van-steen-a4040072
- Jones, C. B. (2006, March). The Role of the Architect: Changes of the Past, Practices of the Present, and Indications of the Future. Retrieved from https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1394&context=etd

- SFA-architecten.nl/nieuws/nulnummer-the-human-factor-overhandigd-aan-rijksbouwmeester/
- Sbi.cbs.nl. 2020. *SBI Codes · Centraal Bureau Voor De Statistiek.* [online] Available at: <https://sbi.cbs.nl/CBS.TypeerModule.TypeerServiceWebAPI/content/angular/app/#/> (10/09/2020)
- Kloosterman, R.C. (2004), 'Recent employment trends in the cultural industries in Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht; a first exploration', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 95:2, 2004: 243-262
- Kloosterman, Robert C. (2008), Walls and bridges: knowledge spillover between 'superdutch' architectural firms. *Journal of Economic Geography* 8(4): 545-563.
- Kloosterman, R.C. (2010), 'Building a Career: Labour Practices and Cluster Reproduction in Dutch Architectural Design', *Regional Studies* (44: 7): 859-871
- Kloosterman, R.C. (2018), 'The urban commons and cultural industries; An exploration of the institutional embeddedness of architectural design in the Netherlands'. In W. Salet (Ed.), *The Routledge Handbook of Planning and Institutions in Action.* New York: Routledge.: 289-299.
- Kloosterman, R.C. and E.S. Stegmeijer (2004), 'Cultural industries in the Netherlands-path-dependent patterns and institutional contexts: the case of architecture in Rotterdam', *Petermanns Geographische Mitteilungen* (148: 4): 66-73
- Koetsenruijter, R. & Kloosterman, R. C. (2018). *Ruimte voor de architect: Een onderzoek naar de verandering in positie van architecten in Nederland*, 2008-2018
- Mačkić, A. (2020), 'De ogen van de architect'. In: T. van den Ende, K. Hannema & A. Mačkić (Eds.), *Architectuur in Nederland, 2019 \ 2020*; Jaarboek. Rotterdam: nai010 uitgevers publisher: 70-77)
- Mathôt, R.; Kloosterman, R.; van Kempen, S. & Vriesema, M. (2020), *De ontwerpsector doorgelicht; Inzicht in de cijfermatige trends in het bredere veld en de specifieke (sub)sectoren* (intern rapport) en *Ruimte in transitie*; Atelier Rijksbouwmeester, BNA, BNSP, NVTL, BNI, Bureau architectenregister en Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (2020) *Jaarrapportage 2020 over de ruimtelijke ontwerpsector in Nederland.*
- Samuel, F. (2018), Why Architects Matter: *Evidencing and Communicating the Value of Architects.* Oxon/New York: Routledge
- Scott, A. J. (2000). *The cultural economy of cities: essays on the geography of image-producing industries.* Londen/Thousand Oaks/New Delhi: Sage.
- Visscher, H., & Meijer, F. (2006). *The Legal Position of Architects in the European Union.* OTB Research Institute for Housing, Urban and Mobility Studies, Delft University of Tech-nology, 1–11. Retrieved from https://www.academia.edu/17788328/The_Legal_Position_of_Architects_In_the_European_Union.

Toelichting bronnen

Onderling verschil tussen de verschillende peiljaren en de beschikbare informatie betreft het volgende:

- In de data van 2008 ontbreekt: Pensioenaanspraak, Bedrijven Kenmerken (SBI, grootteklasse, omzet, winst gemeente van hoofdvestiging van het bedrijf, leeftijd bedrijf, overname bedrijf, beëindiging bedrag, export/import van diensten).
- In de data van 2010 ontbreekt: Pensioenaanspraak, Export/import van diensten.
- In de data van 2018 ontbreekt: Pensioenaanspraak, Export/import van diensten. (Citaat CBS dataomschrijving).

Notitie: De reden dat in de figuren van de leeftijdscategorieën op basis van de SBI-codes de leeftijdsgroep 15-22 wel is opgenomen, en in de figuren die gebaseerd zijn op de data van het Architectenregister niet, is omdat er in deze SBI-code wel personen zijn met een leeftijd van onder de 22, terwijl dit in het Architectenregister simpelweg niet voorkomt (oa door de BEP, en omdat afgestudeerden ouder zijn dan 22).

Notitie: alles is op basis van wat bekend is uit de data. Dat wil zeggen: 'onbekend' is eruit gefilterd, wat kan leiden tot een vertekend beeld van de werkelijkheid. De ene keer is dat een groot aantal, vooral bij de SBI-codes, de andere keer is het marginaal.

Naschrift van de onderzoekers

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en met mee-financiering door het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Bureau Architectenregister, Stichting Fonds Architectenbureaus (SFA), de Beroepsvereniging van Nederlandse Stedenbouwkundigen en Planologen (BNSP), de Beroepsvereniging Nederlandse Interieurarchitecten (BNI) en de Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (NVTL).

Onze dank gaat in de eerste plaats uit naar Guus Enning (Atelier Rijksbouwmeester) en Mirjam del Canho (Bureau Architectenregister) voor de zeer gewaardeerde hulp gedurende het gehele proces van opstellen van vragen, dataverzameling en verwerking alsmede ook voor hun inhoudelijke inzichten.
Wij willen daarnaast alle leden van de begeleidingscommissie danken voor hun constructieve commentaar en suggesties. Ook danken wij Jelle Verwer voor het creëren van de GIS-kaarten. Dank ook aan Milja Vriesema voor het inhoudelijke commentaar op dit rapport.

Fotoverantwoording

In deze rapportage zijn vijf gerealiseerde projecten afgebeeld die architectonische, stedenbouwkundige, landschaps-, erfgoed en interieurkwaliteiten in een ontwerp combineren, namelijk:

- Parkpaviljoen de Hoge Veluwe, Otterlo.
- Kantoor Triodosbank, Landgoed de Reehorst, Driebergen-Rijsenburg.
- Boshuis ’t Brouwhuis, Oisterwijk.
- Stedenbouwkundig plan Terwijde, Utrecht.
- Almere Oosterwold.

Achter de totstandkoming van deze projecten schuilt een geslaagde samenwerking tussen opdrachtgevers en ontwerpers in de architectuur, stedebouw, landschap en interieur. Een brede aanpak is een belangrijke conditie om goede omgevingskwaliteit te bereiken en daarmee het recept voor een gebalanceerde leefomgeving. Ook laten deze projecten zien dat het mogelijk is bewoners en gebruikers volwaardig aan het ontwerpproces deel te laten nemen. Hun betrokkenheid in combinatie met ontwerpkracht levert een breed gedragen resultaat op.

ARCHITECTENREGISTER

stimuleringsfonds
creatieve industrie

SFA
STICHTING FONDS
ARCHITECTENBUREAUS

BNSP
Beroepsvereniging van Nederlandse
Stedebouwkundigen en Planologen

NVTL nederlandse vereniging voor
tuin- en landschapsarchitectuur

bni.

BNA

Colofon

Uitgave van het Atelier Rijksbouwmeester in samenwerking met Bureau Architectenregister, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Stichting Fonds Architectenbureaus, BNA, BNSP, NVTL en BNI.

Redactie	Kees de Graaf van Studio Platz
Vormgeving	Eline Hoftiezer
Drukwerk	Xerox Communicatieservices

Den Haag, juni 2021

ontwerpsector ontleed de ruimtelijke on
uimtelijke ontwerpsector